

RENDSZERVÁLTÓ SZEMLE

A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁR FOLYÓIRATA

X. évfolyam | 2. szám

Magyar föld, magyar vidék

RETÖRKI

2025. NYÁR

Csönge Attila

Az 1945-ös földosztás lefolyása és
következményei Jász-Nagykun-Szolnok
vármegyében

Rigó Róbert

Az egyházi földek elkobzása 1945-ben

Németh Máté

Csoóri Sándor és Fekete Gyula a magyar
vidék átalakításáról

Nemzeti
Kulturális
Alap

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

Tartalomjegyzék

MŰHELY

FEHÉR GYÖRGY: Földbirtokpolitikai dilemmák a dualizmus kori Magyarországon	2
CSÖNGE ATTILA: Az 1945-ös földosztás lefolyása és következményei Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében	11
RIGÓ RÓBERT: Az egyházi földek elkobzása a Dunamelléki Református Egyházkerületben 1945-ben	19
NÉMETH MÁTÉ: „Kegyetlenül átgázolt a történelem a parasztokon”. Csoóri Sándor és Fekete Gyula a magyar vidék átalakításáról	31

DOKUMENTUM

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN: Emelkedett vita a mezőgazdaságról. Egy elfeledett kiskunmajsai fórum a rendszerváltás sodrában	43
---	----

PALETTA

BAGI GYÖRGY: A Kádár-rendszer Református Egyházra gyakorolt politikai befolyásolásnak módozatai 1957 és 1971 között (2. rész) A Hazafias Népfront és a Református Egyház kapcsolata	55
--	----

RECENZIO

HEIL KRISTÓF MIHÁLY: Egy jogtudós-oktató emlékei az iskolaépítő munkásságáról. Varga Csaba a Pázmányon (1995–2011)	70
PÉTSY ZSOLT BALÁZS: A mezőgazdaság szovjet típusú átalakításának egyes társadalomtörténeti aspektusairól a legújabb magyar kutatások tükrében	72

AKTUÁLIS

Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei	74
A Rendszerváltó Szemle 2025/2. számának szerzői	79

A borítón látható fényképen: birtok-okmányt adnak át egy újjazdának a földosztáson Újpesten, 1945-ben. MTI Fotó/MAFIRT

RENDSZERVÁLTÓ SZEMLE

Lektorált folyóirat.

Kiadó:
Rendszerváltás Történetét Kutató
Intézet és Levéltár Nonprofit Közhasznú Kft.

Felelős kiadó:
Nyári Gábor

Kiadó székhelye:
6065 Lakitelek, Szentkirályi út 4.

Főszerkesztő:
Strausz Péter

Olvasószerkesztő:
Nagymihály Zoltán

Szerkesztőség tagjai:
Házi Balázs, Kovács Balázs, Pálincás Barnabás

Szerkesztőbizottság elnöke:
Riba András László

Szerkesztőbizottság tiszteletbeli elnöke:
M. Kiss Sándor

Szerkesztőbizottság tagjai:

Czetz Balázs, Cseh Gergő Bendegúz, Fejérdy Gergely,
Fodor Richárd, Germuska Pál, Kaposi József, Kiss Gy. Csaba,
Kukorelli István, Medgyesi Konstantin, Müller Rolf, Szekér Nóra,
Ujváry Gábor, Varga Zsuzsanna, Vizi László Tamás,
Zachar Péter Krisztián

Nyelvi lektor:
Budai-Szántó Daniella

Szerkesztőség elérhetősége:
1145 Budapest, Columbus utca 27–29/b.
szerkesztoseg@retorki.hu

Ingyenes kiadvány. Megjelenik negyedévenként.

HU ISSN 2732–379X (nyomtatott)
HU ISSN 2939–5496 (online)

A folyóirat megjelenését a Petőfi Kulturális Ügynökség és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

Nemzeti
Kulturális
Alap

Nyomdai munka: Tama Solutions Kft.

Creative Commons Nemzetközi Licenc

FŐSZERKESZTŐI ELŐSZÓ

A *Rendszerváltó Szemle* idei első számában hírt adtunk a szerkesztőség megújulásáról. E folyamattal nagyjából párhuzamosan kezdetét vette a folyóirat szerkesztőbizottságának átalakulása, kiegészülése is. Ennek eredményeképpen 2025 kora nyarától M. Kiss Sándor örökös tiszteletbeli elnöksége mellett intézetünk levéltár- és szakmafejlesztési igazgatója, Riba András László vezeti elnökként a megújult szerkesztőbizottság munkáját. Az új testület nagy örömeinkre egyetért a lap előző számában is bemutatott célkitűzéseivel, és több értékes javaslatot fogalmazott meg azok elérése érdekében.

Folyóiratunk jelen száma – korábbi gyakorlatunkat is követve – egy adott kérdéskörrel kapcsolatos írásokat gyűjtötte csokorba. Az apropót az idén nyolcvan éve, a 600/1945- M. E. sz. rendelet, majd az 1945. évi VI. törvény rendelkezései nyomán 1945 tavaszán lezajlott, a közleményekben „földosztás” néven rögzült eseménysor adta. A lap hasábjain két tanulmány: Csöngé Attilának a Jász-Nagykun-Szolnok megyei földosztás lefolyásával és társadalmi-gazdasági hatásaival foglalkozó írása, illetve Rigó Róbertnek a Dunamelléki Református Egyházkerület földbirtokainak 1945-ös sorsával foglalkozó dolgozata is e valóban történelmi jelentőségű esemény egyes, eddig kevésbé ismert és vizsgált aspektusait járja körül.

Szerettük volna azonban a magyar vidék 20. századi helyzetét, átalakulását e vitathatatlanul nagy hatású változáson túlmutatóan is némileg láttatni. Ennek jegyében Fehér György tanulmánya a magyar agrárium dualizmus kori kihívásaival, és az azokra adott válasz-alternatívákkal foglalkozik, munkatársunk, Németh Máté pedig a népi indíttatású írók szocializmus időszakában megfogalmazott gondolatait, meglátásait vizsgálja az 1945 után egyre gyorsuló ütemben átalakuló magyar vidékkel és vidéki társadalommal kapcsolatban. Dokumentumközléssel is jelentkezünk, ami az akkor már gyakorlatilag mozgalomként működő Magyar Demokrata Fórum 1988 novemberében Kiskunmajsán rendezett mezőgazdasági tanácskozásának jegyzőkönyveiből válogat, koncentrálna a teljes akkori hazai agráriumot és agrárnépességet érintő olyan fontos problematikákra, mint például a földtulajdon vagy a termelőség-összetekzetek jövőjének kérdése.

Bízom benne, hogy e számot lapozgatva az olvasó is újabb impulzusokat kap arról, hogy a föld-, agrár- és vidék-kérdés milyen fontos részét képezte annak a probléma-halmaznak, amelyre a 20. századi magyar eliteknek megfelelő választ kellett (volna) adniuk. És az írásokból talán az is kiviláglik, hogy bár 1945 „földindulása” számos tekintetben valóban a parasztság, földműves népesség évszázados jogos igényét és vágyát elégítette ki, keretei, lefolyása, és majd még inkább, ami utána következett, legalább annyi és olyan súlyos nehézséget támasztott, mint amennyit megszüntetett. Következményeit, áttételes hatásait nem csupán a magyar agrárium és a vidéki népesség, de – hol közvetlen, hol közvetett módon – a teljes magyar társadalom is máig viseli.

Fehér György

Földbirtokpolitikai dilemmák a dualizmus kori Magyarországon

MEZŐGAZDASÁGI STATISZTIKAI ADATOK: BIRTOKMEGOSZLÁS ÉS FOGLALKOZTATÁS

Az Osztrák–Magyar Monarchia történetében a közbeszédben „boldog békeidőknek” nevezett évtizedekben a Lajtán túli és a Lajtán inneni hatalmi eliteknek számos megoldásra váró kihívást kellett kezelniük. Ezek közül mindvégig hatalmas energiákat emésztettek fel az ún. közjogi kérdések körül kialakult végeláthatatlan polémiák, mindeközben a soknemzetiségű középhatalom népeinek jövőjét alapvetően meghatározó békés együttélését és fejlődést biztosító nemzetiségi kérdés kezelésére már nem maradt idő és elegendő figyelem. Az évek múlásával sürgetően került napirendre a Magyar Királyságon belül a társadalom többségét alkotó, a mezőgazdaságból élő különböző vagyoni helyzetű birtokos osztály és a tulajdonnal nem vagy alig rendelkező munkavállalók helyzetének orvoslásért kiáltó igény. Az alábbiakban ennek az alapvető társadalmi és gazdasági

problémának kezelésére tett erőfeszítések rövid áttekintésére teszünk kísérletet.

Az 1848. évi áprilisi törvények személyi szabadságot adtak a paraszti társadalom minden tagjának és lehetővé tették a polgári tulajdon elvén nyugvó szabad birtokforgalmat. A szabadságharc leverését követően hatalmat gyakorló önkényuralmi kormányzat nem kérdőjelezte meg a jobbágyfelszabadítás alapvető vívmányait, ugyanakkor az 1853-ban Magyarországra, 1854-ben Erdélyre vonatkozóan kiadott császári nyílt parancs a parasztság és a földesurak szempontjából is hátrányosan szabályozta a birtokhoz jutást, illetve a kárpótlást. A hazai birtokstruktúrát közel egy évszázadon át meghatározó viszonyok ekkor alakultak ki, amelyek legfőbb jellemzője a nagybirtok túlsúlya, miközben a polgári szabadságjogokat elnyert egykori jobbágyok kevés földdel szabadultak. Még náluk is rosszabbul jártak az egykori zsellérek és leszármazottaik,

akik családjuk megélhetéséhez elegendő földingatlant nem birtokoltak.¹

A kiegyezés évében a népesség 75%-a élt földművelésből, tehát Magyarország agrárállam voltához nem fért kétség. A dualizmus kori társadalom és gazdaság egyik legsúlyosabb teherterelét az ország szociális és gazdasági szempontból is egészségtelen birtokmegoszlása jelentette. Az ország birtokállományának helyzetét rögzítő 1895-ös átfogó statisztikai felmérés is ezt a megállapítást támasztotta alá.² Az adatokból kiderült, hogy a gazdaságok több mint fele nem érte el a 10 kat. holdat, pedig legalább ekkora művelhető területre lett volna szükség egy család megélhetéséhez.³ Ugyanakkor az 1000 kat. hold feletti birtokok a gazdaságok számának mindössze 0,2%-át tették ki, de ezek foglalták el a művelhető terület 32%-át és a szántó 20%-át. A helyzetet tovább súlyosbította az a tény, hogy a mezőgazdaságilag művelhető terület 33,5%-a szabad ingatlanpiacból kivett korlátozott forgalmú birtok (kincstári,

¹ A részletekre vonatkozóan lásd Szekfű Gyula: *Rövid magyar történet 1606–1939*. Budapest, Osiris, 2002, 430–431.

² *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája I–V*. Budapest, Országos Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1897–1900.

³ Az 1910-es népszámlálási adatok szerint a 0–10 kat. hold közötti birtokos és bérlők aránya már elérte az összes népesség 38%-át. Gunst Péter: *A magyar agrártársadalom 1850–1914 között*. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyág felszabadításától napjainkig*. Szerk. Gunst Péter. Budapest, Napvilág, 1998, 184.

egyházi, hitbizományi stb.) volt.⁴ A másik nagy tehertételt az agrár-proletáriátus egyre gyarapodó többmillió szára jelentette.

Az 1910-es népszámlálási összeírás adatsorai megdöbbentő képet mutattak a magyarországi agrárnépesség összetételéről, a nincstelenek magas arányáról. Jóllehet ekkor már „csak” a népesség 62%-a élt mezőgazdaságból. A foglalkoztatási adatok elemzéséből kitűnik, hogy a szektorban a lakosság 25%-a, 4,1 millió fő mezőgazdasági munkásként (napszámos, kubikus, summás stb.) élte kiszolgáltatott életét, akik nem vagy csak néhány száz négyszögöles telekkel rendelkeztek. Ehhez számíthatjuk még a foglalkoztatott munkavállalók 11%-át (1,2 millió főt) kitevő gazdasági cselédek táborát. A kiszolgáltatott vagy részben kiszolgáltatott agrárnépességhez számíthatjuk még a birtokkal rendelkezők 5 kh alatti táborát, ez a közel 2,5 millió főt számlált népesség, amely a tulajdonosok mintegy 21%-át tette ki. Ők és családtagjaik rászorultak a kisbérletek árendálására, illetve valamilyen időszakos munka vállalására. Azaz, tulajdonuk alapján mintegy 8 millióan részben vagy egészben tulajdonuk alapján nem voltak életképesek, és értelemszerűen nem volt esélyük arra, hogy bevételeikből javítsanak vagyoni helyzetükön. Ez az állapot döntő mértékben meghatározta a korszak lehetőségeit, különösen az agráriumból élők helyzetét, és nagymértékben kijelölte a dualizmus évtizedeinek társadalom- és gazdaságpolitikai tennivalóit.

AZ ELSŐ KRITIKAI HANGOK

A fenti statisztikai adatokból egyértelműen kiviláglik, hogy a dualizmus kori magyar kormányoknak kiemelt figyelmet kellett (volna) fordítani az agrárium kezelésére. Annál is inkább, mert a termeléshez kapcsolódó és állandóan változó újabb és újabb kihívásokra a gazdaságpolitikának kellett eszközrendszerrel találnia. Ezzel egyidejűleg a politikai és gazdasági elit képviselői nem hagyhatták figyelmen kívül a termelés humán oldalán álló szereplőket: a földbirtokosok, a bérlők, valamint a tulajdonnal nem rendelkező mezőgazdasági munkások és gazdasági cselédek érdekeit, életviszonyaik alakulását. Az agrártársadalom szociális összetétele magában hordozta a konfliktusok egész sorozatát, ami erős nyomást gyakorolt a birtokpolitikára, amely viszont hatással volt a termelés szerkezetére és technológiájára.

A kiegyezés utáni gyors gazdasági fejlődés és az elnyert polgári szabadságjogok elvileg mindenki számára megélhetést biztosító munkalehetőséget kínáltak. Az általános fellendülés, a gazdasági konjunktúra közepette az egészségtelen birtokmegosztásból eredő földhiány eleinte még nem okozott társadalmi méretű feszültséget. Bár az agrárium problémáival foglalkozó, konzervatív nézeteket valló politizálók már a hatvanas évektől kezdve hallatták hangjukat, és a szerveződő kapitalizmus jobboldali bírálói közé tartoztak. Markáns megjelenésükre az 1879. évi

gazdakongresszuson került sor, amikor is az azt szervező és azon felszólaló politikusok, köztük számos arisztokrata (Széchenyi Pál, Andrássy Géza, Károlyi Sándor⁵ és mások) kritika tárgyává tették egyebek mellett a termelés javítását szolgáló beruházási és a kisemberek mindennapi gondjain segítők, az uzsorát kiváltó kisösszegű hitelek hiányát. A hitel- és pénzügypolitika anomáliáinak kezelését a későbbiekben is napirenden tartották, több vitafórumot tartva tárgyaltak a kérdésről, sőt a kormánynak előterjesztést készítve megoldási javaslattal is éltek.⁶ Az egykorú hírlapi és egyéb források által agráriusoknak nevezett igen heterogén összetételű és általában a mezőgazdaság szempontjait figyelembe vevő véleményformáló csoport tevékenységét történeti szakirodalmunkban igen gyakorta agrárius-merkantilista konfliktusként tárgyalták, akik aktivitásuk egyik fontos szervezeteként az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet (OMGE) használták.⁷

Az 1880-as évek végétől azonban csökkent a folyószabályozási és vasútépítési munkálatok intenzitása, ennél fogva az addig foglalkoztatottak nagy tömege maradt kenyér nélkül, mivel ilyen számban a fejlődő ipar nem tudta őket alkalmazni. A feleslegessé váló munkaerő egy része – az összességében szerény mértékűnek nevezhető gépesítés ellenére – a mezőgazdaságban sem nyert foglalkoztatást. Ezzel egyidőben az évekig elhúzódó gabonaválság (áresés) miatt

⁴ Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy a korlátozott forgalmú birtokok összes területének 51%-át erdő borította. *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája V.* Budapest, Országos Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1900, 40.

⁵ Munkásságáról bővebben lásd Fehér György: *A származás kötelez. Gróf Károlyi Sándor 1831–1906.* Budapest, Gondolat, 2019.

⁶ 1881. május 5-én a hitelügyről tartott vita anyagát felhasználva emlékiratot küldtek a kormánynak. Kovalovszky Miklós – Solt Andor: *Károlyi Sándor élete és alkotásai.* Budapest, Csáthy Ferenc Rt., 1942, 39.

⁷ Fehér György: Belpolitikai küzdelmek a dualizmus kori Magyarországon. Agrárius-merkantilista vita a századforduló éveiben. In: *Vidék és város. Ellentétek és kölcsönhatások a 20. századi Magyarországon.* Szerk. Pallai László. Hajdúnánás, Hajdúnánás Város Önkormányzata, 2013, 9–28.

a földbirtokkal rendelkezők jelentős hányadának jövedelmi viszonyai is romlottak, hiszen versenyképességük megőrzése megkövetelte volna a gazdálkodás intenzívitásának fokozását. Ennek a kihívásnak nem minden gazdálkodó akart és tudott megfelelni. A lépést tartani nem tudók számukra kedvezőbb közgazdasági körülményeket biztosító védővámok bevezetését, alacsonyabb földadót és birtokaik elidegeníthetőségének megnehezítését (paraszti hitbizomány), birtokminimumot követeltek a kormánytól.

AZ ELSŐ KORMÁNYZATI LÉPÉS ÉS FOLYTATÁSA

A feszültségek enyhítése elsősorban eredményes földbirtokpolitika megvalósítását igényelte. A politikai elit hosszú évtizedeken keresztül igen kevés megoldási javaslattal állt elő. Az ebből a célból összehívott szakmai tanácskozásokon elsősorban a nagybirtokosság érdekvédelmi szervezetei fogalmazták meg ajánlásait, egyébként pedig érdemleges intézkedések nem születtek, a kormányzat passzív maradt. Az 1890-es évek elején az Alföld déli megyéiben megkezdődött nagyarányú földmunkás-szervezkedések már az államot is cselekvésre ösztönözték. Ennek köszönhetően, 1893 őszén került betervezésre, majd következő év márciusában elfogadásra a telepítésről szóló 1894. évi V. tc.⁸ A törvény előterjesztője, Bethlen András gróf földművelésügyi miniszter szakított

a birtokviszonyokat érintetlenül hagyó liberális gazdaságpolitikai filozófiával, és a hazai „közgazdasági, népesedési és nemzetiségi viszonyokra” hivatkozva alkotott törvényt.⁹ A miniszter a képviselőházi vita során kifejtette, hogy a jól szervezett telepítést a nemzeti politikai legfontosabb eszközének tartja.¹⁰ A törvény a telepítés fölött felügyeletet gyakorló földművelésügyi miniszter részére 6 millió korona alaptőkét bocsátott rendelkezésre, amelyet birtokvásárlásra, telepes házépítésre és talajjavításra fordíthattak. A 12. § értelmében ebből az összegből „mindig annyi birtok vásárolható, amelynek ára az alap készletéből kitelik; a tőke mindig biztosítva legyen és határozott idő alatt az alapba visszatérüljön”. A törvény 150 telepes számára engedélyezte új gazdálkodótelephely létrehozását, és lehetővé tette mind a gazdálkodó, mind a munkástelepek esetében a hozzátelepítést. A törvényalkotó a gazdálkodó-telepek esetében 10 és 80 kat. hold között, a munkástelepek esetében 4–5 kat. hold között szabta meg a birtok terjedelmét. A települ szolgáló ingatlan vételárát az érintettek szabad alku keretében rögzítették, és az állami telepítéseknél a vételár törlesztésének kamatlábát 4%-ban maximálták. Bethlen András gróf a törvény elfogadását követően pár hónappal távozott a minisztérium éléről. Utódai – előbb Festetics Andor gróf, majd az őt követő Darányi Ignác – a közvéleménnyel egyetértésben állapították meg: a törvény nem érte el célját.¹¹

A hazai gazdatársadalom legbefolyásosabb szervezete, az OMGE is kevesellte a telepítéshez rendelkezésre álló pénzügyi forrásokat. Elégedetlenségének az 1895 első felében összehívott III. Országos Gazdakongresszuson adott hangot, és fogalmazta meg követeléseit.¹² A május 19–23. közötti gazdakongresszuson Károlyi Sándor gróf a „telepítés- és kivándorlás, munkás- és cselédügyi szakosztály” elnökeként, 20-án lépett az előadói pulpitusra. A témához kapcsolódva először a fennálló problémákat vette sorra, amelyek akkor elsősorban az alföldi régióra voltak jellemzőek, de a megoldásra tett javaslata országos méretekben vezethetett a hosszú távú sikerhez. A mezőgazdaság nem tudja foglalkoztatni az ottani sok munkáskezet, ezért itt tartásuk érdekében gyárak alapítását, azaz erőteljes iparfejlesztést javasolt. „Ipar fejleszthető úgy, hogy az az ipar az agrár-kultúrának új piacokat teremtsen: [...] mi átértéztük annak szükségét, hogy a mi földművelésünk és iparunk egyik a másiknak kölcsönös kiegészítője kell hogy legyen, mert csak így állhat elő egészséges közgazdasági arány az országban a termelés minden nemei között.”¹³ Károlyi az agráriusok progresszív szárnyának véleményét is tolmácsolva adott hangot meggyőződésének, miszerint az ország előre lépése, ezen belül az agrárium szereplőinek jóléte csak komplex, az ipar és mezőgazdaság együttes és harmonikus fejlesztésével valósítható meg.

⁸ *Magyar Törvénytar. 1894–1895. évi törvények. Szerk. Márkus Dezső – Óvári Kelemen – Nagy Gyula – Tóth Lőrinc – Kolosvári Sándor – Csiky Kálmán Budapest, Franklin, 1897, 6–11.*

⁹ *Képviselőházi Irományok 1892–1897. X. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 233.*

¹⁰ *Képviselőházi Napló 1892–1897. IX. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 241. (A továbbiakban: KN)*

¹¹ A korszak birtokpolitikai kérdésének szakértője, Kerék Mihály megállapítása szerint „az 1894. évi telepítési törvény végrehajtása, amelyről a társadalom alig vett tudomást, nem sok vizet zavart...” Lásd Kerék Mihály: *A magyar földkérdés*. Budapest, Mephosz, 1939, 74.

¹² Erről részletesen *Az 1895. évi III. Országos Gazdakongresszus története és tárgyalásai I–VI*. Budapest, Országos Magyar Gazdasági Egyesület, 1895.

¹³ *Az 1895. évi III. Országos Gazdakongresszus tárgyalásai*. Budapest, 1895, 273–274.

1895 novemberében az ambíciózus és felkészült Darányi Ignác került a földművelésügyi minisztérium élére. Első hivatalos megnyilatkozásaiban olyan gazdaságpolitikus benyomását keltette, aki ismeri a felügyelete alá tartozó ágazat gondjait, így a telepítés és a parcellázás körüli nehézségeket is.¹⁴ A kérdésben érdemben először 1896 áprilisában fejtette ki álláspontját. „Egy olyan országban, melynek népességi, gazdasági, nemzetiségi viszonyai annyira különböznek, a gazdasági politika feladata volna ebbe bizonyos kiegyenlítődést hozni. Erre pedig legalkalmasabb a telepítési kérdés gyökeres és helyes megoldása.” Felhívta a törvényhozók figyelmét az ügy rendkívüli bonyolultságára és egyben kérte a sikeres megoldás érdekében egyúttal az érintettek, beleértve a képviselők *áldozatkészségét* is kérte.¹⁵ A későbbi viták lényegében erről szóltak. Az egyének azonosulnak-e a birtokpolitikai (telepítési, parcellázási) elképzelésekkel, és ha igen, a kívánt cél elérése érdekében hajlandók-e *áldozatvállalásra*.¹⁶

A következő években Darányi birtokpolitikai koncepciója nem csak markánsabbá, kidolgozottabbá vált, hanem néhány kérdésben alapvetően megváltozott. Kezdetben a telepítés végrehajtásakor az államnak csak támogató, segítő szerepet szánt,¹⁷ ellentétben agrárius elbarátjával, Károlyi Sándor gróffal, aki a sikeres akció

végrehajtásához teljes állami garanciavállalást követelt.¹⁸ Darányi eleinte a parcellázás esetében sem tartotta követendőnek az „állami gyámkodás” fenntartását.¹⁹ A korabeli birtokpolitikai viták legneuralgikusabb pontja nem az állami beavatkozás, szerepvállalás mértéke volt, hanem sokkal inkább maga a tény, hogy valaki(k) a fennálló birtokviszonyok kérdését feszegeti(k), netán annak megváltoztatására ösztönöz(nek). Már a probléma felvetése is óriási felzúdulást váltott ki, még azok körében is, akik elismerték, hogy az országban egészségesebb birtokviszonyok kialakítása lenne kívánatos. A kérdés körül kialakult légkört jól érzékelteti Darányi egyik, 1898 elején elmondott felsőházi beszéde. Ebben utalást tett a kormány előző évben hozott jogszabályára, amely egyes túlnépesedett vidékeken megengedte a földhiány parcellázással történő enyhítését.²⁰

A birtokmegosztás körül folytatódó vita a Széll-kabinet kormányzása idején, 1899-től ismét felerősödött. A századfordulón a politikaformáló hazai közvélemény egy része a hatályban lévő 1894-es jogszabály helyett új telepítési törvény megalkotását szorgalmazta. Ettől nemcsak az egészségesebb birtokszerkezet kialakítását, hanem az ún. „nemzeti szempontnak, a magyar faj védelmének” érvényre juttatását is remélték, vagyis azt,

hogy a telepítéseknel kizárólag a magyar nemzetiségű népesség juthasson birtokhoz. Ez utóbbi kérdésben a parlament kormánypárti és ellenzéki oldala közel azonos álláspontot képviselt, abban azonban éles véleménykülönbség fogalmazódott meg, hogy a birtokreformot hogyan hajtsák végre, és miképpen teremtsék elő az ehhez szükséges földalapot.

TELEPÍTÉSI ÉRTEKEZLET

Darányi – tekintettel a problémakör összetett voltára – „társadalmi vita” keretében kívánta az elképzeléseket ütköztetni, a szándékok komolyságát fölmérni. Alapos előkészítő munkára vállott, hogy a miniszter 1899 szeptemberében, a telepítéssel kapcsolatban 21 kérdést megfogalmazva, általa kompetensnek tartott 92 személytől és szervezet-től kért véleményt.²¹ A beérkezett válaszok feldolgozása, értékelése után, 1900. január 18-ára szakmai tanácskozást hívott egybe, amelyre 109 meghívót küldött ki.²² A témához kapcsolódó viták már az ankétot megelőző napokban elkezdődtek. Több újságban a vita menetét befolyásolni szándékozó írások jelentek meg. Kétségtelen, hogy a legnagyobb hatást Károlyi Sándor grófnak a *Hazánkban* közzétett terjedelmes cikke váltotta ki, amelyben a szerző határozott agrárius álláspontot fejtett ki. Az írás a telepítés ügyét elsősorban nem

¹⁴ Munkásságáról részletesen lásd: Fehér György: *Darányi Ignác élete (1849–1927)*. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, 2017.

¹⁵ KN 1892–1897. i. m. XXXII. 141.

¹⁶ A korabeli meghatározás *telepítésnek* nevezte önálló gazdaságok létrehozását, amelynek során nem helyben lakók jutnak földingatlanhoz; *parcellázásnak* pedig azt az ingatlanfeldarabolási eljárást, amikor birtokkal rendelkező helyben lakók gyarapíthatják gazdaságuk területét.

¹⁷ KN 1892–1897. i. m. XXXI. 357.

¹⁸ KN 1896–1901. i. m. IV. 182–183.

¹⁹ *Főrendiházi Napló 1896–1901*. I. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 151. (A továbbiakban: FN.)

²⁰ FN 1896–1901. i. m. II. k. 26.

²¹ MNL OL K 178. Elnöki iratok, 1899–1900.

²² MNL OL K 178. Elnöki iratok, 1900–20. A tanácskozás teljes anyagát közli *A telepítés s azzal kapcsolatos kérdések ügyében a m. kir. Földművelésügyi Ministeriumban Darányi Ignác m. kir. földművelésügyi minister elnökle alatt 1900. január 18–23. napjain tartott szakértekezlet jegyzőkönyve*. Budapest, 1900.

birtokpolitikai kérdésnek, hanem „a szláv és germán néptömegek közé szorult” magyar faj megmentésére szervezett társadalmi akciónak tekintette: „A magyar fajú középosztály elterjedése nemzeti, de magyar vidékeken is nemzeti feladat.” Véleménye szerint „középszerű eredményt is csak hathatós [évente több mint egymillió korona – F. Gy.] pénzszerzésekkel és hosszabb idő múlva fogunk elérni, kicsi birtokosokat a nyelvhatárokon, középbirtokosokat főképp a nemzetiségek közé telepítve. A munkát bízzuk a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségére, kormánybiztosi ellenőrzés mellett. A telepéseket támogatni kellene az által, hogy a földet olcsón kapnák.” Arra a nagyon kényes birtokpolitikai kérdésre, hogy honnan vegyék a telepítéshez szükséges földalapot, Károlyi nem adott használható választ. Határozottan helytelenítette viszont a nagybirtok felosztását, mert tapasztalata szerint „föld van elég”, csak pénzzel rendelkező vevő legyen. „Ha idők múlásával másként mutatkoznék az eladó birtokok száma, ha szintén földhiány lenne észlelhető, akkor gondoskodni kellene az állami és községi birtokok egy részének felosztásáról. Ezen kívül egyházi és hitbizományi szántóföld-nagybirtokoknak erdő és hegyvidéki területekkel leendő kicseréléséről.”²³ Utóbbi kérdésben elfoglalt álláspontja korábbi véleményéről való elmozdulást jelentett, hiszen ezt megelőzően ellenezte ezt az

eredetileg Beksics Gusztávtól származó ötletet.²⁴

A telepítési értekezletet követően, néhány hónappal később Darányi, az ankét mérlegét megvonva részletesen kifejtette nézetét: „hiba volna a telepítéseket csupán gazdasági szempontból eszközölni. Olyan országnak, minő Magyarország, mely ilyen viszonyok között él, semmiféle akcióval, de legkevésbé a telepítésnél nem szabad megfélekeznie az állami szempontról. [...] Az állami telepítésre kell szerintem a fősúlyt fektetni.”²⁵ Felszólalásában érintette a középbirtok kérdését, sokakkal megegyezően a középbirtokos osztályt ő is az ország „vezető elemének” tartotta. Nem került meg a kényes pontnak számító hitbizományok kérdését sem: „A kormány azon a nézeten van, hogy a hitbizomány a modern jogrendszerbe nem illik bele. De nem lehet elzárkózni e kérdés megírálásánál az állami és nemzeti szempontok elől sem. A kormány új hitbizományok felállítását a felséges úrnak nem javasolta és a síkföldön javasolni nem is szándékozik [...] a kormány nem zárkózik el ridegen az elől, hogy különös kivételként Erdélyben és olyan exponált vidékeken, a melyek hasonló viszonyok közt vannak, ott a hol szociális, gazdasági és birtokmegosztási szempontok számba egyáltalán nem jöhetnek, kizárólag erdőbirtokra, a magyar állameszme megerősítése érdekében a Felsőnek ily

hitbizományok engedélyezésére javaslatot tegyen.”²⁶ Így összegezte a kormányéval megegyező, ugyanakkor a társadalom különböző csoportjaiban nagy vitát kiváltó álláspontját.²⁷

Az 1890-es évek agrármozgalmai okozta sokk emlékei halványulván a kérdésben mindig hangadóknak számító OMGE fokozatosan visszakozott, már nem sürgette a birtokpolitikai korrekciót. Ennek ellenére az állami költségvetés egyre nagyobb összegeket fordított a telepítéssel kapcsolatos kiadásokra.²⁸ Darányi a kormány tagjait rendszeresen tájékoztatta vételi szándékáról, és minden esetben a minisztertanács jóváhagyását kérte a vásárlás lebonyolításához, ezekről az országgyűlést és a közvéleményt is tájékoztatta. 1901 eleji képviselőházi felszólalásából ismertté vált, hogy hivatali ideje alatt 14.609 kat. hold földet – ebből 9900 kat. holdat Erdélyben – vásárolt telepítési célokra, és folyamatban lévő ügyletekről is beszámolt.²⁹

AZ 1903. ÉVI TELEPÍTÉSI ÉS PARCELLÁZÁSI TERV

A Földművelésügyi Minisztériumban törvényelőkészítői szintig eljutott egy a telepítésről és birtokfeldarabolásról készült tervezet, amit lemondása okán Darányi 1903-ban már nem tudott a képviselőház elé terjeszteni. A meghíúsulás ellenére érdemes röviden megismerni a 125. §-ban

²³ Károlyi Sándor: A telepítés kérdéséhez. *Hazánk*, 1900/12, 5.

²⁴ Az ankétot megelőző hírlapi vitáról lásd többek között: Beksics Gusztáv: Magyarország jövője. A telepítési ankét. *Magyar Nemzet*, 1900/17, 1–3. Beksics birtokpolitikai elképzeléseire vonatkozóan lásd Beksics Gusztáv: *A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációja, különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és népesedésre*. Budapest, Athenaeum, 1896.; Beksics Gusztáv: *A magyar politika új alapjai kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtokviszonyokkal*. Budapest, Athenaeum, 1899.

²⁵ KN 1896–1901. i. m. XXVII. 239.

²⁶ Uo. 240.

²⁷ A telepítésről kifejtett véleményét kiemelkedő jelentőségűnek tartotta a Jókai Mór és Beksics Gusztáv főszerkesztésével megjelenő *Magyar Nemzet*, 1900/78, 1–2.

²⁸ 1900-ban 450.000, 1901-ben 870.000 és 1902-ben közel 1 millió koronát, erre vonatkozóan lásd *Államköltségvetés a magyar korona országai részére 1901. évre*. (Benne: *Indokolás a Földművelésügyi m. kir. Minisztérium 1901. évi költségvetéséhez*). Budapest, 1901. 58., 64.

²⁹ KN 1896–1901. i. m. XXXIII. 151–152.

összefoglalt elképzeléssel.³⁰ A tervezet továbbra is kétféle telepítési típust, állami- és magántelepítést ismer el, de hangsúlyozottan az elsőt támogatja. A magántelepítés felett az állam felügyeletet kíván gyakorolni és garanciákat kér a telepítőktől. A hatályban lévő törvényhez képest lényegesen differenciáltabban, rendszerbe foglalva történt az egyes telepítési kategóriákhoz tartozó birtokok nagyságának megállapítása. Ennek bizonyosságául egyik új elemként került be az elképzelésbe a „nagy telephelyek” kialakításának ötlete (5. §), amelynek révén lehetőség nyílna 80 és 600 kat. hold közötti középirtokok létesítésére.³¹ Erre azért volt szükség, „mert a középirtokosban fogja megtalálni a telepes a legjobb vezetőjét, annál találhat munkát, attól kaphat gazdasági okszerű irányítást s annak felügyelete alatt teljesítheti a telep az exponált vidékeken igazán hazafias hivatását.”³² E szándék mögött a rohamosan apadó számú magyar nemesi birtokosság védelme, további deklasszáldásának megállítása keresendő.

Az elképzelés másik új elemét a 0,5–5 kat. hold nagyságú kistelephelyek, ún. munkástelepek létesítésének gondolata jelentette. „A munkástelepek engedélyezésének tehát csak ott van helye, ahol a munkásoknak állandó keresetre van kilátása, és ahová a munkások letelepítése a munkaerő hiánya miatt már közérdekből is kívánatos.”³³ Tulajdonképpen ezzel a paragrafussal a jogszabály első sorban

a nagybirtok számára teremtett volna munkaerőt, ugyanakkor szociális szempontokat figyelembe véve ezeknek a munkavállalóknak a korábbinál biztosabb megélhetést kínált.

A hazai politikai elit megosztott volt e kérdésben, erősen félték, hogy a tulajdonviszonyokba történő bárminemű és nem piaci alapon történő beavatkozás a későbbiekben kezelhetlenné váló folyamatot indít el. Tisza István képviselőként, majd később kormányfőként is a kérdésben egyértelmű álláspontra helyezkedett és „határozottan ellene volt minden tervszerű telepítési akciónak”.³⁴ Egyik beszédében a birtokrendezés társadalmi következményeiről szólva kifejtette: „Ha a mezőgazdasági munkásnak földet ígérünk, ígérjünk tőkét az ipari munkásnak. [...] És azt hiszem, nem siethetünk eléggé, és nem lehetünk eléggé merevek és eléggé határozottak annak kijelentésében, hogy a munkáskérdés soha, semmilyen körülmények között földosztási, telepítési elméletekkel megoldva nem lesz.”³⁵

1903 UTÁNI BIRTOKPOLITIKAI VITÁK

Az 1903-at követően mozgalmassá váló belpolitikai életben új baloldali eszméket hangoztatva sorra alakultak meg a mezőgazdaságban érintett kisegzisztenciákat megszólító, a korábbinál radikálisabb birtokpolitikai változásokat követelő pártok, amiknek tagjai közül néhányan parlamenti

mandátumot is szereztek. Áchim L. András a Magyarországi Független Szocialista Párt képviselőjében, 1906. július 20-i parlamenti felszólalásában, valószínűleg sokkolta hallgatóságát: „utasítsa a ház a földművelésügyi minisztert, hogy kezdje meg haladéktalanul az előmunkálatokat a hitbizományok és papi birtokok állami megváltásának kérdésében, hogy ezen birtokok állami tulajdonba kerüljenek, [...] az állam olcsó haszonbér mellett apró parcellákban bocsássa ezen földeket a földre, illetve kenyérre szoruló nép használatára”.³⁶ Az ilyen és ennél radikálisabb tartalmú elképzelések napvilágra kerülése egyértelművé tette az ekkor második miniszteri ciklusát töltő Darányi számára, hogy a telepítés és parcellázás rendezése kiemelten fontos politikai és gazdasági kérdés. Ismételten felerősödtek az ezzel kapcsolatos viták, ennek során egyesek Rubinek Gyula álláspontját osztva állították, hogy a szociális szempontokat is figyelembe vevő birtokrendezések követeléseit teljesíthetetlennek, mert „az állam a nagyarányú telepítési akciójával fokozza a földéhséget s kielégíthetetlen vágyakat támaszt a vagyonnal nem rendelkező osztályokban”.³⁷

Megosztott volt e tekintetben a két nagy agrár-érdekképviselői szervezet az OMGE és az 1895-ben Károlyi Sándor alapította Magyar Gazdaszövetség is. Az OMGE-n belül a Tisza-párti agráriusok mindvégig elleneztek a telepítési tervezet minden pontját.³⁸

³⁰ *Törvényjavaslat a telepítésről és a birtokfeldarabolásról. (Előadói tervezet).* Budapest, A m. kir. földművelésügyi miniszter kiadványai, 1903.

³¹ 1902 januárjában Darányi miniszterelnökhöz írt levelében még 500 kat. holdas birtokmaximum szerepelt. MNL OL K 26. Miniszterelnökség 1902–XXXI–222–5057.

³² *Törvényjavaslat a telepítésről i. m.* 1903, 71.

³³ *Uo.* 89.

³⁴ *Kerék i. m.* 1939, 73.

³⁵ Tisza István: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Szerk. Tőkéczi László. Budapest, Osiris, 2003, 69.

³⁶ KN 1906–1911. i. m. II, 196.

³⁷ Rubinek Gyula: *Telepítés és földbirtokpolitika.* Budapest, 1904, 27.

³⁸ Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz.* Budapest, Magyarországi Kutató Intézet, 1991, 45.

Különösen a konzervatív agrárius gróf Zselénszki Róbert kelt ki élesen ellene, hiszen a magyarországi birtokrendszert szociális és nemzeti szempontból is jónak tartotta, a javaslatot, mint Darányi népszerűséget hajhászó politikájának termékét utasította el.³⁹ Akik pedig mellette érveltek inkább a középbirtokosok telepítéssel történő földhöz juttatását szorgalmazták. A földművelésügyi miniszter tájékoztatása szerint a kormány törvény híján saját hatáskörben, már újabb 70 ezer kh parcellázási tervéről döntött.⁴⁰ A Pénzügyminisztérium 1907-ben és 1908-ban 3%-os kamatra 1-1 millió koronával növelte a pénzalapot, amiért a Földművelésügyi Minisztérium a Királyhágón túli területeken, de főként Alsó-Fehér és Hunyad vármegyében 11.000 kh földet vásárolt telepítési célokra, amelyet előzetesen mindig a minisztertanács hagyott jóvá.⁴¹ Ezzel együtt 1908-ban az országban a telepítési birtokállomány kiterjedése elérte a 36.000 kh-at, aminek 4/5-e az ország erdélyi részére esett.⁴²

Ennek a folyamatnak azonban voltak ellenzői is. 1906 után a törvényhozásba nagy számban ők kerültek be német, szerb, szlovák és román nemzetiségű képviselők, szám szerint harmincnyolcan. A nemzetiségek nem tartoztak a Darányi-féle birtokpolitikai elképzelés kedvezményezettjei közé. Amikor pedig a viták során a nemzetiségi területekre történő telepítés szorgalmazóinak hangja felerősödött, akkor elsősorban az

erdélyi román képviselők tiltakoztak, annak rájuk nézve hátrányos következményei ellen.

Aurel Vlad 1907 elején a földművelésügyi miniszterhez intézett interpellációjában tiltakozott a bukovinai csángók Hunyad megyébe tervezett telepítése ellen.⁴³ 1908 végén Gyula (Juli) Maniu,⁴⁴ ugyancsak román származású képviselőtársa, Darányival hosszasan polemizálva annak a véleményének adott hangot, hogy a magyar államhoz hű nemzetiségek megsegítésére és a döntően nemzetiségek lakta területeken élő magyar ajkú népesség gazdasági helyzetének javítására meghozott intézkedések – felvidéki, hegyvidéki és székelyföldi akciók – sértik az ott élő nemzetiségek érdekeit, és végső soron ellenük irányulnak. A miniszter válaszában visszautasította a vádat, és megismételte a korszakban elfogadott, a magyar politikai elit nézetével megegyező érvét, miszerint a magyar királyság területén csak a magyar identitású állampolgárok rendelkeznek a nemzet irányításához szükséges összes jogcímmel. Egyúttal megnyugtatóképpen közölte képviselőtársaival, hogy a közeljövőben elkészülő telepítési törvényjavaslatban rögzítik a magyar állam, és ezen belül a magyar ajkú népesség fennmaradását és megerősítését szolgáló birtokpolitikai szempontokat.⁴⁵ Itt kívánjuk megjegyezni, hogy az idézett gróf Zselénszki Róbert már az 1900-as értekezleten is kételyét fejezte ki a telepítés magyarosító szándékának

sikerével szemben. „Vannak számosan, kik nemzetiségi szempontokból barátai a telepítésnek és azt hiszik, hogy ezen eszközzel meg lehet a nemzetiségi vidékeket magyarosítani. Ha ez lehetséges lenne, egy szót sem szólnék az állami telepítési akció ellen, de én azt nem tartom lehetségesnek.”⁴⁶ Ehelyett a román Albina bank által Erdélyben alkalmazott modellt ajánlotta: a nemzetiségi vidékeken az állam vásárolja fel az eladó birtokokat, és azokra magyar nemzetiségű lakosokat telepítsen.

AZ 1909. ÉVI TELEPÍTÉSI ÉS PARCELLÁZÁSI TÖRVÉNYJAVASLAT

Ezalatt a Földművelésügyi Minisztériumban szorgalmasan dolgoztak egy új telepítési és parcellázási törvényjavaslaton, amely 1909-ben benyújtásra került, de az időközben megtörtént kormányváltás miatt parlamenti vitájára már nem jutott idő. A történetek ellenére igen tanulságos az 1903-as tervezetnél bővebb, és az időközben felmerülő problémák megoldására is reflektáló 368 §-ból álló tervezet rövid ismertetése. Az előterjesztő akarata szerint a hangsúly továbbra is az állami telepítésen maradt, és ennek mértéke a költségvetés teherbírásától függene. A törvényjavaslat részletesen körülírta és meghatározta a birtokszerzés feltételeit. Eszerint a büntetlen előéletű magyar állampolgárok közül a földműveléssel foglalkozó munkás, cseléd vagy kisbirtokból lehetett gazdálkodó- és

³⁹ *Köztelek*, 1909/46, 1396–1397.

⁴⁰ KN 1896–1911. i. m. XVIII. 463–464.

⁴¹ MNL OL K 27 Minisztertanács jegyzőkönyv. 1907. február 13. 13; MNL OL K 27 Minisztertanács jegyzőkönyv. 1908. március 21. 28.

⁴² *Három év Magyarország mezőgazdasági politikájában 1906–1909. A m. kir. földművelésügyi miniszter kiadványai*. 9. Budapest, Pallas Rt., 1909, 111.

⁴³ KN 1906–1911 i. m. VIII. 369.

⁴⁴ A két világháború között három alkalommal volt Románia miniszterelnöke.

⁴⁵ KN 1906–1911. i. m. XXII. 26.

⁴⁶ *Hazánk*, 1900/19, 2.

munkástelepen telepes. A végrehajtás finanszírozására a törvényjavaslat minden eddigi elképzelésnél nagyobb összegű, 12 év alatt egyenlő részletben rendelkezésre álló 120 millió koronás, felülről nyitott telepítési alap létesítéséről határozott.⁴⁷

A tervezet két jelentős társadalmi csoportot is megkülönböztetett elbánásban akart részesíteni. A javaslat szociális szempontokat figyelembe véve miniszteri mérlegelés tárgyává tette, hogy a parcellázásra szánt állami terület maximum 10%-át „az állásukat veszített gazdasági cselédek vagy szegényebb mezei munkások és kisbirtokosok” részére elkülöníthesse, és azoknak legfeljebb 5 kat. holdas parcellákban haszonbérbe adhassa.⁴⁸ A másik mentőöv a gazdasági versenyt nem bíró, a nemzeti közbirtokot megtestesítő gazdákat segítette. „Az állami járadéktelek alakítással módot akarok nyújtani arra, hogy a bírói árverésre kerülő ingatlanokat ott, ahol magasabb közérdekű szempontok kívánatossá teszik, az önhibáján kívül eladósodott birtokos vagy hozzátartozói részére megmentsem.”⁴⁹

Történelmi tény, hogy Darányinak a második birtokmegosztási törvénytervezete is megbukott. Meghiúsult a végrehajtása annak ellenére, hogy következményei a birtokpolitikában nem okoztak volna földrengésszerű változásokat. Ráadásul a földalaphoz hozzájárulókat állami kárpótlás illette

volna meg, nem pedig ingyenes kisajátítással kellett volna szembesülniük. Az elképzelés kivitelezése esetén is csak a rendszerben meglévő legsúlyosabb torzulások mérséklésére lett volna alkalmas, hiszen „megvalósítása optimális esetben közel egymillió hold parcellázását, illetve bérletbe adását, azaz az 500 holdon felüli nagybirtok mezőgazdasági földterületének mintegy 10%-os csökkenését eredményezte volna.”⁵⁰

A MONARCHIA FELBOMLÁSÁIG TETT BIRTOKPOLITIKAI KÍSÉRLETEK

A koalíciós kormány, s vele Darányi Ignác 1910 elején lemondott, s a volt miniszter ezután mint a Magyar Gazdaszövetség elnöki székében Károlyi Sándort váltó politikus tartotta napirenden a birtokpolitika ügyét. 1911-ben a szövetség kecskeméti gyűlésen felhívta hallgatósága figyelmét a kérdés halogatásának komoly következményeire. „Mi magyarok a Sybillák utolsó könyvénél tartunk. A mai, még kedvező alkalom alig fog visszajönni többé; ennek elmulasztása végzetes történelmi hiba! Addig kell tehát zörgetni a törvényhozás ajtaján, míg az meg nem nyitattik.”⁵¹ Időközben történt némi előrelépés is, aminek eredményeként elfogadásra került a telepítés és parcellázás állami felügyelettel történő finanszírozásáról szóló 1911. évi XV. tc.⁵² Ennek értelmében, az állam 15 milliós alap-tőkével létrehozta a közkeletű

nevén Altruista Banknak nevezett pénzügyintézetet, amelynek célja az eladósodott középirtokok szanálása, kisbérletek kialakítása, a parcellázás előmozdítása. A bank az elkövetkező két évben 29 ezer kh földet vásárolt, kb. feleannyit parcellázott. „Tehát 10%-át sem annak a mennyiségnek, amellyel a Darányi-féle javaslat 12 éven át évről évre számolt.”⁵³ A háború kitörésének évében mindezért a magatartásért Darányi a regnáló kormányfőt, Tisza Istvánt hibáztatta.⁵⁴

Az elhúzódó harci cselekmények kedvezőtlen belpolitikai következményeit látva, a nagyobb elégedetlenségi mozgalom kibontakozását lehetőleg megelőzve, ismét egyre többet beszéltek a telepítésről, sőt egyes baloldali politikusok már a földreform lehetőségét sem zárták ki. Ilyen előzmények után került sor 1916. április 13-án a Magyar Gazdaszövetség éves rendes közgyűlésére, ami elsősorban Prohászka Ottokár szereplése miatt maradt emlékezetes. A székesfehérvári püspök a szociális eszmék iránt fogékony katolikus főpapok köréhez tartozott, akit emiatt Darányi megnyert a Gazdaszövetség számára, annak igazgatósági tagja lett.⁵⁵ Prohászka a rendezvényen mutatta be először „a hősök földhözjuttatásáról” szóló birtokpolitikai tervezetét.⁵⁶ Ennek lényege, hogy a 10 ezer kh-nál nagyobb hitbizományi, egyházi és közalapítványi birtokokból az állam vásárlás, vagy örökbérlet útján

⁴⁷ Uo. 43.

⁴⁸ Uo. 61–62.

⁴⁹ Törvényjavaslat a telepítésről i. m. 1909, 3–4.

⁵⁰ Romsics i. m. 1991, 45.

⁵¹ Magyar Gazdák Szemléje, 1911/6, 43.

⁵² 1911. évi XV. tc. „A Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségéről és az 1894. évi V. törvénycikk némely rendeleteinek módosításáról, illetve kiegészítéséről”. Budapest, MTT, 1912, 477–489.

⁵³ Romsics i. m. 1991, 45.

⁵⁴ Darányi Ignác levele Darányi Kálmánnak. Abbázia, 1914. március 10. MNL OL P 1442. 6. d. Darányi cs. levéltára.

⁵⁵ Magyar Gazdák Szemléje, 1916/5–6, 194.

⁵⁶ A Magyar Gazdaszövetség 1916. április 13-iki közgyűlésének naplója. Darányi Ignác elnök Károlyi emlékeztetéseivel és Prohászka Ottokár igazgató választmányi tag birtokreform-javaslatával. Budapest, 1916.

jutna földterülethez. Az így felhalmozódott földalapot azután 350 kh-as középbirtokokra és 15-35 kh-as kisbirtokokra bontaná, „amelyeket elsősorban harctéri érdemeket szerzett katonáknak, rokkantaknak, hadiözvegyeknek adna bérbe.”⁵⁷ Prohászka terve mellé állt a Gazdaszövetség, és a „nemzeti irányú telepítési politika” megvalósítása érdekében gróf Desseffy Emil elnöksége alatt birtokpolitikai bizottságot hozott létre. Tagjai sorába Darányin kívül helyet kapott még többek között Prohászka Ottokár, gróf Bethlen István, Bernát István, Meskó Pál, Czettler Jenő.⁵⁸ Az igen mérsékelt reformelképzelést a Tisza-kormány ellenezte, így megvalósítására semmi esély sem maradt.

A háború okozta terhek miatt nőtt a lakosság általános elégedetlensége, fokozottan törtek felszínre a korábban elhalasztott birtokpolitikai döntések következményei. Darányi a Gazdaszövetség nevében, 1917 márciusában újbóli kísérletet tett és a helyzet megoldásához vezető intézkedéseket követelt.⁵⁹ A képviselőházban „A háború esetére szóló kivételes hatalom igénybevételéről” szóló jelentés tárgyalásakor tartott vitában kért szót. Kifejezte meggyőződését, amiben a háborús károk még jobban megerősítették, hogy „A nemzeteket másképp gyökeresen és alaposan megerősíteni nem lehet, mint helyes és határozott birtokpolitikával.” Ennek feltétele: „A birtokpolitika irányítása és vezetése állami feladat kell hogy legyen” – ismételte meg jól ismert álláspontját. Minden birtoktípusnak meghatározta

feladatát: „a nagybirtok hivatása, hogy vezessen, irányítsa”. A kis- és középbirtokok, vagy kis- és középbérletek kialakítását az állam kötelességének tartotta. A háború okozta körülményekhez alkalmazkodva új fogalomként jelent meg beszédében a rokkant-telepítések kérdése. Elítélően említette a pénzintézetek nyereségre törekvő, a birtokok árát növelő tevékenységét, amit a kormányzat tétlenül néz, ahelyett, hogy benyújtana az általa többször kért birtokpolitikai törvényjavaslatot.⁶⁰

MÉRLEG

Az eddigiekhez hasonlóan ezúttal is elmaradtak a helyzet kezeléséhez szükséges törvényhozói és kormányzati intézkedések, maradt a cselekvőképtelenség, az elodázás taktikája. Azonban a történelmi események már nem adtak több haladékot a birtokpolitikai korrekcióhoz, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával a dualista kori hazai elitek elvesztették minden befolyásukat, és megoldatlan súlyos örökséget hagytak maguk után. Mik lehettek a kétségtelen kudarc okai?

Sajnálatos tény, hogy a hazai politikai és gazdasági elitek közül csak kevesen értették meg a magyar mezőgazdaságban s vele együtt az agrártársadalomban a 19. század harmadik negyedétől kezdődő változások lényegét és azok következményét. Az agrárproletáriátus helyzetének megoldatlansága következményeként a fennálló hatalmi berendezkedést támadó agrárszocialista eszmék térnyerését;

a nemzet fontos alkotórészét képező kis- és középbirtokosság gazdasági helyzetének romlását, fokozatos politikai térvessztését; a nemzetiségi kérdés rendezésének szükségességét. Darányi és a vele egy platformon levő kisebbség fölismerte „a modern földbirtokpolitika egyik fő tételét, hogy az ország birtokpolitikáját az államnak kell irányítani, hogy a birtokpolitika állami feladat”.⁶¹ Szekfű Gyula szerint ezzel a felfogásukkal megsértették a birtokosok „természetes önzését”, és ellentétbe kerültek azzal a liberális elvvel, amely „az államnak nem tulajdonított sem elég jogot, sem elég kötelességet arra, hogy etatisztikus beavatkozással változtasson a társadalmi és gazdasági helyzeten”.⁶² Darányi tehát hiába dolgozta ki a patriarchális gondolkodás jegyeit is hordozó nemzeti, s benne a sajátos erdélyi szempontokat figyelembe vevő mérsékelt konzervatív telepítési és parcellázási elképzelését, az elbukott a birtokos osztály meg nem értésén, ellenállásán. A következmények miatt az utókornak is bűnhődnie kellett.

⁵⁷ *Magyarország története 1890–1918. II.* Szerk. Hanák Péter – Mucsi Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 1138.

⁵⁸ Kerék *i. m.* 1939, 140–141.

⁵⁹ KN 1910–1915 *i. m.* XXXV. 35–36. 711. ü. 1917. március 12.

⁶⁰ KN 1910–1915 *i. m.* XXXV. 124. 714. ü. 1917. március 16.

⁶¹ Mattyasovszky Miklós: *A földművelés közgazdaságtana*. Budapest, Pátria, 1927, 146.

⁶² Szekfű *i. m.* 2002, 431.

Csönge Attila

Az 1945-ös földosztás lefolysa és következményei Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében

BEVEZETÉS

Az 1945-ös földosztásról oly sok monográfia és tanulmány született már, hogy pusztán felsorolásuk képes volna megtölteni a folyóirat hasábjait. A rendszerváltást megelőző összefoglaló munkák, bár számos statisztikai adatot, történeti tényről közöltek, és érdekes területi sajátosságokra hívták fel a figyelmet, következtetések levonásakor alkalmazkodniuk kellett a szocialista emlékezetpolitika elvárásaihoz. Az utóbbi évtizedekben ugyanakkor a levéltári források kutatásának szabadabbá válása, valamint a kommunista diktatúra kiépülésének és történetének újraértelmezése körül kialakuló szakmai diskurzus adtak új lendületet a földkérdés vizsgálatának (is).

A historiográfiai körkép részletes bemutatása nélkül is nyilvánvaló, hogy témánk bővebb kifejtése előtt érdemes tudatosítanunk magunkban bizonyos alapvetéseket. Mindenekelőtt fontos észrevennünk, hogy több más, a második világháborúhoz és az azt követő évekhez kötődő történelmi eseményhez hasonlóan a földosztásról is többféle fogalom használatával lehet értekezni. Földreform, földosztás, földfosztás és földelkobzás egyaránt közzsájon forgó és szakirodalomban használt meghatározások. Attól függően, hogy

a korabeli forrásokat idézzük és fogalomhasználatukat vesszük át, vagy épp az elkövetők, avagy áldozatok történetét igyekszünk elmesélni a szovjetizálás folyamatába illesztve a földkérdést, esetlegesen a társadalom egészének felelősségén és ebből levonható tanulságokon töprengve, a jók és rosszak küzdelme helyett esendő embereket szemlélünk és próbálunk megérteni, letehetjük garasunkat egyik, vagy másik szó használata mellett. Jelen rövid írásomban a felsorolt törekvések közül az utóbbit szem előtt tartva a földosztás kifejezést fogom preferálni, nem elvitatva ezzel az enyémtől eltérő történelemszemléletek és ahhoz igazodó fogalomhasználatok jogosságát és hitelességét. Ez alól csak az idézetek és korabeli források meghivatkozása esetében teszek kivételt.

A földkérdés vizsgálatának szempontjait, a lehetséges következtetések körét és rendszerét a fogalomhasználaton túl erősen meghatározza az is, hogy térben és időben miként határoljuk le elemzésünket, az előzmények és következmények bemutatásának mekkora figyelmet szentelünk, mennyiben szűkítjük fókuszunkat a földosztás eseménnytörténetére és mennyiben helyezzük tágabb kontextusba. A folyamatok árnyalásának, a példák és ellenpéldák felsorakoztatásának

pedig a rendelkezésre álló karakterszám szab szűkös határt, különösen egy folyóiratcikk esetében.

Mindezt mérlegre téve, jelen írásomban a földosztás 1945 és 1948 közötti, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei lefolysának általános jellegzetességeire és ezen évek vármegyei szintű politikai küzdelmeire gyakorolt hatásaira igyekszem nagyobb figyelmet fordítani, különös tekintettel a Magyar Kommunista Párt (MKP) hatalomszerzési törekvéseire, míg az előzményeket és későbbi következményeket, illetve az országos összképet legfeljebb csak utalás szintjén fogom megemlíteni.

JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK VÁRMEGYE SAJÁTOSÁGAIRÓL

A 20. század első felében a szűk határu Szolnokot kivéve a vármegye egésze alapvetően agrárjellegű volt. Lakosságának kétharmada őstermelésből élt, miközben a fejletlen ipar képtelen volt felszívni a nagy tömegű szegényparaszti réteget, akiknek többsége napszámosként, gazdasági cselédként tengette életét vagy kubikos földmunkásként járta az országot. Az olcsó emberi munkaerő miatt – egy-egy ritka kivételnek számítva mintagazdaságot leszámítva – a mezőgazdaság gépesítése is gyerekcipőben járt. A legszegényebbek nyomora,

illetve a vagyoni különbségek mérhetetlen társadalmi feszültséget generáltak, hiszen nemcsak egy földesúr és egy cseléd, de akár egy gazdagparaszt és egy törpebirtokos életnívóját is áthidalhatatlan távolság választotta el egymástól.¹

Az 1876-ban létrehozott Jász-Nagykun-Szolnok vármegye birtokstruktúrája ugyanakkor némileg eltért az országos átlagtól, azaz a nagybirtok nagyszámú törpebirtokkal szembeni egyértelmű fölényétől. Itt ugyanis csak a Tisza menti járásokban alakultak ki feudális eredetű nagybirtokok. Ezzel szemben az egykori Jászkun Kerület jászsági és nagykunsgági területein szabadparaszti gazdálkodás folyt, mivel az itt élők már a 18. században megváltották szabadságukat és az azzal párosuló földmagántulajdont, utóbbit az egyéni megváltás összegének megfelelően osztva szét. Ebből eredően a helyi közeletüket is a birtokos réteg dominálta. E tájegységek között azonban témánk szempontjából további különbségek is mutatkoztak.

Míg a katolikus Jászságot főként közepes és nagyobb falvak alkották, melyek közül leginkább csak Jászberény emelkedett ki lakosságszámaival, addig a döntően reformátusok lakta Nagykunsgág képét a kiterjedt tanyavilágú, nagy határú mezővárosok uralták.

A Jászságnak – a keresztény-konzervatív értékeket valló, kis- és középbirtokos parasztság túlsúlya, valamint az ipar fejletlensége miatt – komoly munkásmozgalmi

hagyományai nem voltak. Az 1945 utáni években ezért leginkább a Független Kisgazdapárt rendelkezett itt komoly támogatottsággal. A Nagykunsgágban viszont a földnélküli szegényparasztok nagy számban szegődtek el kubikosnak, kis, önszerveződő csoportokban járva az országot, munkaalkalmat keresve. Mivel a gazdasági cselédekkel, napszamosokkal szemben ők kevésbé voltak kiszolgáltatva a helyi gazdáknak, ezért bátrabban csatlakoztak érdekvédelmi és politikai szervezetekhez is. A Földmunkás Szakszervezet tagjaiként leginkább ők képezték a baloldali munkásmozgalom bázisát e térségben.

A vármegye általános gazdasági-társadalmi viszonyait áttekintve érdemes idézni az Alföld egyik jeles kutatója, Szabó Ferenc összegző megállapítását is. Véleménye szerint e térségben 1935-ig elhúzódtak a világválság hatásai, mellyel párhuzamosan a kormányzati felzárkóztató támogatás is „elvékonyodott (kivéve az öntözésfejlesztési munkálatokat) – a harmincas évektől fogva pedig a visszacsatolt területek kerültek előtérbe”. A társadalom helyi vezetőrétegében eközben kiirthatatlan maradt a kommun miatti veszélyérzet, lényegében minden baloldali, progresszív kezdeményezésben nemzetellenes lázítást láttak, s körömszakadtáig „ragaszkodtak a hagyományos viszonyok fenntartásához”, amiben a hatalom birtokosai kasztszerűen elzárkóztak „a társadalmi hierarchiában »alattuk lévő« általánosabb

problémái elől”. Bár „a fiatalabb, nyitottabb szemű vezetők, sőt az egyházi körök egy része már felismerte bizonyos társadalmi és gazdasági reformok szükséges voltát, de nem mert határozottan kezdeményezni”.²

A KOMMUNISTA PÁRT ÉS A FÖLDREFORM GYORS MEGINDÍTÁSA

A második világháború során a front átvonulásával a politikai élet színpadára lépő politikai pártok között egyetértés volt a tekintetben, hogy a vidéken élők vagyoni különbségeit és a legszegényebb társadalmi csoportok nyomorát földreform végrehajtásával szükséges enyhíteni. Az MKP politikusai ugyanakkor elsősorban a hatalomért folyó küzdelem eszközeként tekintettek a birtokviszonyok átrendezésére. Ezzel kívánták gazdaságilag meggyengíteni a katolikus egyházat, valamint teljesen felszámolni másik politikai ellenfelüket, a földesúri osztályt. Eközben a gazdagparasztság passzivitását azzal szándékoztak biztosítani, hogy földjüket 200 holdig meghagyták és a nagybirtokok megszűnésével ideiglenesen piacvezető helyzetbe hozták őket. Végül több százezer nincstelennek és törpebirtokosnak földet juttatva saját támogatottságuk és akár utcára vihető tömegerejük növelését is remélték.³

Annak érdekében, hogy a földbirtokokat még a front elől elmenekült tulajdonosaik hazatérte előtt feloszthassák, a kommunista politikusok a földosztás mielőbbi

¹ Bővebben lásd: Csöngé Attila: „A földért harcolni kell!” Adalékok a második világháború történetét követő földosztás történetéhez. In: Zounuk – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 26. Szerk. Fülöp Tamás. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 2011, [407–439.] 408–410.

² Szabó Ferenc: Az Alföld a 18. századtól a 20. század derekáig. In: „Szép vagy alföld...” Képes krónika a Nagyalföldről. Szerk. Rakonczai János. Békéscsaba, Nagyalföld Alapítvány, 2002, [82–131.] 130–131.

³ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PL) 274/8/5. Horváth Márton: A magyar földkérdés (1945. 03. 15.). Mivel a későbbiekben leginkább e rétegre hárult nemcsak a közelítés, de a nagyszámú megszálló szovjet hadsereg ellátásának terhe is, ezért gazdasági megerősödésükre végül nem nyílt valódi lehetőség.

megkezdésében voltak érdekeltek. Gazdasági szempontként ugyanebbe az irányba hatott az is, hogy a földműveseket még a tavaszi munkák megkezdése előtt érdekeltté tegyék a mezőgazdasági termelés újrakezdésében. A lakosság közellátását ugyanis csak azokból a készletekből lehetett megoldani, melyeket a megszállt szovjetek saját csapataik ellátása után meghagytak...

A szegényparaszti szavazatokért a későbbiekben vetélkedő MKP és Nemzeti Parasztpárt (NPP) helyi funkcionáriusai ezért több településen már a földreform-rendelet 1945. március 15-i megjelenése előtt, a pártszervezéssel egy időben hozzáláttak a határ és a rászoruló földigénylők összeírásához. Mivel a rendelet körüli vita rövidre zárása érdekében szükségesnek látták a földosztást kívánó tömegakarat felmutatását, ezért demonstrációkat is szerveztek, ahol a nagybirtokok felosztását követelő, előre megfogalmazott memorandumokat fogadtattak el, melyeket parasztküldöttségek vitettek fel Debrecenbe, az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz. Bár a szocialista emlékezetpolitika később ezt egy spontán kibontakozó „népmozgalomként” láttatta, a helyi kommunisták visszaemlékezései és olykor egy-egy nyomtatásban megjelent mű is egyértelműen cáfolják ezt a narratívát. Nemes Dezső 1955-ben publikált művében például nyíltan felvállalta, hogy ezeket az akciókat az MKP kezdeményezésére, más koalíciós pártok bevonásával szervezték.⁴ Kisújszállás példáján érzékletes képet fest a tömeggyűlések hallgatóságának passzív viselkedéséről Kállai Gyula kommunista szónok is:

„kővé dermedten hallgattak, csak a hó ropogott a csizmájuk alatt. Pedig a gyűlést megnyitó Kovács Kálmán mindent megtett, hogy széttörje a hallgatás bilincseit. De hasztalan!”⁵

Az események központi koordinációját mutatja az a tény is, hogy a helyi MKP szervezetek kiépítését és a földosztás előkészítését végző megyei bizottsági tagokat a Vörös Hadsereg autói szállították településről településre, ahol ezt követően kezdték csak meg a felosztható földek és az igényjogosultak összeírását.

Budapest elfoglalása és a front tovább hullámozása végül biztonságosabb környezetet teremtett, s így a földosztás, ezzel párhuzamosan a pártok taglétszám versenyének megindulása, majd az 1945-ös választási kampány kibontakozása a földtulajdonért folyó küzdelem fellángolását eredményezte régi és újbirtokosok, valamint a földosztásból kimaradtak s e csoportok érdekeit képviselő pártok között.

VISSZÁSSÁGOK ÉS TÖRVÉNYTELENSÉGEK A FÖLDEK ELVÉTELEKOR

Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében a földosztás gyors lefolyása mellett másik jellemzője volt a radikalizmusa. Ennek országos és helyi okai egyaránt voltak. Előbbiek közül talán a legfontosabb, hogy az MKP a hatóságok helyett tudatosan a földigénylőknek, tehát a nagybirtokok felosztásában érdekelteknek juttatott vezető szerepet a községi földigénylő bizottságokban, ezáltal a földreform rendelet végrehajtásában. Bár igyekeztek más

pártokat és baloldali kisgazdákat is bevonni a koalíciós látszat fenntartása érdekében, e bizottságok döntő többsége kommunistákból állt össze, s csak a parasztpártiak vettek még benne részt tevőlegesen.⁶

Meghatározó jelentőséggel bírt az események menetére a kommunisták sajátos viszonya a jogállamisághoz is, melyet jól illusztrál a pártközpont kiküldöttjének azon útmutatása, amit épp a járszági elvtársainak adott a földosztás levezénylését illetően: „a paragrafusokat nem kell szó szerint figyelembe venni, mert ha a nép érdekeit képviseljük, akkor nincs az a törvény, vagy kormányrendelet, amely ezt keresztül tudná húzni. [...] Népi demokráciában a nép érdekében történő intézkedések mindig törvényerőre emelkednek.”⁷

A földosztás radikalizmusának legmeghatározóbb helyi okát pedig a birtokstruktúra bevezetőben taglalt sajátosságaiban fedezhetjük fel. A vármegyében leginkább csak a Tisza menti nagybirtokok felosztása ment végbe kevesebb konfliktussal. Ezzel szemben a Jászság és a Nagykunság településeinek zömében – a sok földigénylő és a kevés szétosztható föld feloldhatatlan ellentétéből eredően – a törvényi rendelkezések által meghatározott kereteken túllépve, számtalan túlkapással és szabálytalansággal zajlott a földek kiosztása.

Az ebből eredő viták fellángolásának különösen kedvezett, hogy az újbirtokosok csupán egy névre szóló birtoklevelet kaptak, ám a telekkönyvezés több hónappal, olykor évekkel később történt

⁴ Nemes Dezső: *Magyarország felszabadulása*. Budapest, Szikra, 1955, 204.; 208.

⁵ Kállai Gyula: *Két világ határán*. Budapest, Kossuth, 1984, 114–115.

⁶ Csöngye i. m. 2011, 415.

⁷ MNL JNSZVL X. 40/a. (1.) 1. ö. e. 22–24. *Jegyzőkönyv az MKP Jászsági Felsőjárás Bizottsága által tartott titkári értekezletről* (1945. 04. 04.)

csak meg. Ennek elsődleges oka a képzett mérnökök hiányában keresendő, illetve abban, hogy a földhivatalokat is ekkor szervezték meg. A parcellákat tehát előbb a tanulatlan földigénylők mérték ki, s csak később történt meg a precíz mérnöki munka. A telekkönyvezés lassúsága ugyanakkor az újbirtokosokat is állandó bizonytalanságban és kiszolgáltatottságban tartotta, amivel visszaélve könnyen a politikai küzdelem utcára vihető és manipulálható tömegerejévé váltak.

Nehezen kezelhető konfliktusok forrásává vált ugyanis, hogy a földosztók a rendelet szabta kereteken túllépve számtalan szabálytalanságot elkövettek. Különösen a Jászkunság területén volt jellemző, hogy felosztható nagybirtokok hiányában a dekrétum meghatározta birtokhatárokat önhatalmúlag lentebb szállították. Ennek egyik módja volt, amikor a 200 katasztrális holdig a felosztás alól mentesülő paraszti birtoktesteket úri birtokokként kezelték, s erre hivatkozva csak 100 kat. holdat hagytak meg a régi birtokosnál, míg az afölötti részt felosztották. Az így sem csillapítható földéhségre tekintettel olykor a rendelet látszólagos betartásán is túllépve 50 kat. holdra szállították le a meghagyható birtokok határát, s volt, ahol a teljes birtokot felosztották azzal, hogy a régi földtulajdonos a dunántúli svábok földjeiből kérjen csereingatlant. Ezt elvben az OFT is elrendelhetette eseti jelleggel, csakhogy a jászkunsági földigénylő bizottságok jellemzően felsőbb jóváhagyás

nélkül határoztak az úrivá minősített birtokok teljes kisajátításáról.

Még súlyosabb törvénytelenként tarthatók számon a nem megfelelően indokolt földelkobzások esetei. A földigénylő bizottságok ugyanis nemcsak arról döntöttek, hogy kit tekintenek paraszti származásúnak és kit nem, hanem akár azt is rámondhatták valakire, hogy „a nép ellensége”. Egy a Nagy Imre vezette földművelésügyi minisztérium által kiadott, a földreform rendelet paragrafusainak értelmezését segítő füzetecske ugyanis némileg átfogalmazta a háborús és népellenes bűnösség fogalmát. A hitlerista háború érdekében folytatott agitációt és rendeletek végrehajtását kiegészítette az alábbi kitétel: „akik akár a háború előtt, akár a háború alatt népellenes magatartásukkal hírhedtek és gyűlöttek lettek a nép szemében.”⁸ Ezzel mindjárt utat is nyitott mindazon sérelmek felszínre törésének, melyek 1919-től kezdve felgyülemlettek a napszámosok, cselédek és törpebirtokosok körében. Mivel az elkobzások kimondása sem népbírói, sem igazoló bizottsági döntésekhez nem volt kötve, – a jogalkotók szándéka szerint elkerülendő az elhúzódo jogi hercehurcát – mindez lehetőséget teremtett arra is, hogy a földigénylő bizottságok tagjai ne csak éljenek, hanem visszaéljenek ezzel a jogosultsággal. Az egymásnak ellentmondó megnyilatkozásaikkal az MKP vezetői végeredményben inkább bátorították a földigénylőket arra, hogy csapást mérjenek a reakcióra, mintsem önmérsékletre intettek volna.⁹

A gyenge lábakon álló elkobzások kérdéskörét tovább bonyolította és egy sor új elkobzási határozat meghozatalát katalizálta az az 1945 nyarán kiadott, 5600/1945.F.M. számú rendelet, mely kimondta, hogy az elkobzások a házastársak tulajdonában lévő ingatlanokra is kihatnak.

A felsorolt helyi konfliktusok körét földrajzi értelemben tovább tágította, amikor két község között robbant ki vita arról, hogy egy-egy birtokot mely település földigénylői között osszanak ki. Példaként említhető Kisújszállás esete, ami a Hajdúsági Tiszacsegeivel bonyolódott elhúzódo pereskedésbe, ahol a redemptus közbirtokosságának közlegelője volt, aminek egy részét a tiszacsegeiek kiosztották saját lakosaik között. Bár a két vármegye földbirtokrendező tanácsa kompromisszumos döntést hozott, a tiszacsegeiek a kisújiak rovására önkényesen módosították a nekik kijelölt földterület határát. Végül az OFT közbelépésére volt szükség ahhoz, hogy a megelőző döntésnek érvényt szerezzenek.¹⁰

VISSZÁSSÁGOK ÉS TÖRVÉNYTELENSÉGEK A FÖLDEK SZÉTOSTTÁSAKOR

A földeknek nemcsak az elvétele, de az igénylők közötti szétosztása is számtalan visszaességet szült. Előfordult például, hogy diszkriminatívan vették figyelembe az igénylők pártállását. Általános jelenség volt, hogy a kevés felosztható földből nem képeztek tartalékot a hadifogságból hazaérkezőknek, illetve az is, hogy a falubeliek hátrányosan megkülönböztették a külterületen élő gazdasági

⁸ Közli M. Somlyai Magda: *Földreform 1945*. Budapest, Kossuth, 1965, 259.

⁹ „Sokkal bátrabban és erélyesebben mondhatják ki, hogy az elmenekültek, a régi rendszer népellenes elemei, a reakció támaszai, a vitézek stb. bűnösök, – a rendelet értelmében – földjük tehát elkobzandó.” *Uo.* 267.

¹⁰ Csöngé Attila: „Vagy írott törvény van vagy igazság!” Adalékok 1945-ös földosztás történetéhez. *Levéltári Szemle*, 2012/2, [52–60] 54–55.

cseledeket. Folyamatosan jelentkeztek azon jogosultak is, akik első körben félelemből nem merték földigényüket jelezni. Ennek kielégítése csak a már egyszer kiosztott földek újraosztásával vált volna lehetségessé, avagy lakóhelyüktől távol, jellemzően kitelepített svábok lakta falvak területén. Az indulatok forrongását jelezte, hogy a földigénylők és földhöz juttatottak így egymással szembekeült tagjai a Jászság területén több esetben is megverekedtek egymással, illetve egyes úgazdákat megtámadtak, összeszurkáltak.¹¹

Az előbbiekkal párba állítható a szegényparasztság korábban ki nem élhető szerzésvágyának azon sokkal nagyobb visszatetszést kiváltó megnyilvánulása is, hogy a földigénylő bizottságok tagjai megyeszerte, több esetben maguknak és sógor komáiknak juttatták a legjobb földeket, gyümölcsösöket. Mezőtúron például a földigénylő bizottság elnöke magának 15 hold here földet, fiának 2 hold gyümölcsöst juttatott. Tiszaroffon az MKP párttitkár kapott 30 hold gyümölcsöst, ami miatt ott új osztást kellett elrendelni. A Jászsági Felső Járásban pedig az MKP központi kiküldöttje hagyta magát megvesztegetni a földek részrehajló kiosztása érdekében, amivel az egész járásban lejáratta pártját.¹² Az eseteket hosszan lehetne sorolni.

A FÖLDOSZTÁS FELÜLVIZSGÁLATÁRA TETT KÍSÉRLETEK

A számtalan visszaélésből és túlkapásból elkerülhetetlenül következett a földosztás felülvizsgálatát

követelő hangok erősödése, mely az adott belpolitikai viszonyok között a pártok közötti hatalmi harc részévé is vált.

A károsultak a községi földigénylő bizottságok döntéseit előbb a megyei földbirtokrendező tanácsnál (MFT) fellebbezhették meg, majd az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz (OFT) fordulhattak jogorvoslatért. A Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Földbirtokrendező Tanács élén Ragó Antal, az MKP megyei bizottságának tagja, ideiglenes nemzetgyűlési képviselő állt. Az OFT elnöke pedig a parasztpárti Veres Péter volt.

A földosztás végrehajtásának gyorsításából és a kielégíthetetlen földéhségből eredő szabálytalanságok tömegével számolva az MKP Központi Vezetősége már 1945 tavaszán felhívta a helyi funkcionáriusok figyelmét a problémák orvoslásának elvárt irányára: „Ha a földigénylő bizottságok a megyei földbirtokrendező tanács előzetes hozzájárulása hiányában cselekszenek, akkor a tanácsban ülő kommunisták feladata nem a sopánkodás a parasztok »önkénteskedése« fölött, hanem az utólagos jóváhagyás keresztülvitele a törvény céljainak érvényesítésére.”¹³ S valóban, – a bevezetőben taglalt politikai célok elérése érdekében – a vitás kérdések rendezésekor végül ezt az álláspontot vitte keresztül a gyakorlatban is a pártvezetés.

Ezen törekvésük érvényre juttatását segítette a kész tényekből eredő helyzet. Bár

a telekkönyvezés lassúsága sokáig nyitva tartotta a jogorvoslat lehetőségét, a földosztás gyors lefolyásának eredményeként már az újbirtokosok voltak birtokon belül és a fellebbezők birtokon kívül.

Az elvett földekhez hasonlóan pereskedések tárgyát képezték a frontátvonuláskor a különböző alakulatok által elhajtott és végül valamely helyi lakosnál felismert állatok is. Az új birtokló jellemzően saját jószágát elcserélésével, vagy a mások által sorsára hagyott állat megmentésével és hónapokon át történő etetésével igyekezett indokolni tulajdonszerzését. A mezőgazdaság gépesítésének kezdetlegessége és az állatállomány megcsappanása nyilvánvalóan felértékelte a megmaradó igaerő birtoklásának jelentőségét, fokozva a földkérdés körüli konfliktusok intenzitását is.

Kivételesen előfordult a már kiosztott földek vagy elbirtoklott állatok tényleges visszaadása, de a levéltári iratok tanúsága szerint sokkal inkább az a trend körvonalazódott, hogy a kommunista funkcionáriusok a földek felosztását követően minden követ megmozgattak, és ha kellett, az újbirtokosokat is felvonultatták a radikális földosztás és pártérdekeik védelmében.

Általánosan bevett gyakorlatnak számított a felsőbb szervek döntéseinek figyelmen kívül hagyása, helyben végre nem hajtása. Ez történt Jánoshidán is, ahol az OFT visszaítélte a premontrei rend elvett földjét, de a hatóságok semmit sem tettek a birtok

¹¹ MNL JNSZVL X. 40/a. (1.) 9. ő. e. 31-35. Tisza József: *Jelentés az MKP Megyei Bizottságának 1946. szeptember-október havi munkájáról* (1946. 10. 30.)

¹² Csöngé i. m. 2011. 422.; Csöngé Attila: *Földosztás Jászberényben (1945–1948)*. In: *Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról* Bathó Edit tiszteletére. Szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet. Szolnok, Damjanich János Múzeum, 2016, [207–214] 208–209.

¹³ Az MKP Központi Vezetőségének irányelvei a pártszervezetek számára a földreform végrehajtásával kapcsolatban, Debrecen, 1945. 03. 22. In: *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*. Szerk. Rákosi Sándor – Szabó Bálint. Budapest, Kossuth, 1979, 71.

visszaadásáért, s a helyi pap nem mert egyedül konfrontálódni 40 újbirtokos családdal...¹⁴

A passzív ellenállást kiegészíthették aktív módszerek alkalmazásával is, melyek között több fokozat figyelhető meg. Legenyhébbnek számított, amikor a helyi kommunista párttitkár és újbirtokosai petíciót írtak az MKP magasabb rangú politikusainak, amiben a kiosztások jóváhagyását, a telekkönyvezés mielőbbi lezárását kérték vagy követelték.¹⁵ Jászákóhalmán ennél is tovább mentek, amikor a helyi plébánost fegyveres rendőrrel vitették be a nemzeti bizottság kommunista elnökéhez, aki társadalomellenesnek minősítette, mert viszáskérte a jogtalanul elvett 100 hold földjét és a községből való eltávolítással fenyegette meg, gazdaságvezető sógorát pedig letartóztatással.¹⁶

Mivel az OFT a hatóságok támogatása nélkül képtelen volt érvényt szerezni a földvisszaperlőknek igazat adó határozatainak, ezért a parlamenti pártok végül a törvényeket igazították a kialakult helyzethez.

Ennek koreográfiája a már jól bevált módszert követte. Az MKP helyi ágensei a földosztás eredményeinek védelmét követelő nyilatkozatokat szerkesztettek és fogadtattak el újbirtokos társaikkal, amelyeket azután küldötségekkel juttattak fel Budapestre. Ezekben kérték, hogy „a parasztbirtokok legmagasabb határa 50 hold legyen, mert kevés a föld és sok a nincstelen.”¹⁷ A nemzetgyűlés kommunista és parasztpárti

képviselői ezután a népakaratra és a kialakult helyzetre hivatkozva már keresztül tudták vinni az 1946. IX. tv. meghozatalát, mely kimondta, hogy az 1946. január 1. előtt kiosztott ingatlanokat volt tulajdonosaiknak visszaadni nem lehet, csak abban az esetben, ha 50 kat. holdnál kisebbek és jogellenesen vették igénybe, és egykori tulajdonosuk parasztbirtokosnak tekinthető. Az 50 holdnál nagyobb birtokot veszített parasztbirtokosokat pedig másutt, jellemzően a Dunántúlon szükséges kárpótolni csereingatlanlannal, leginkább a kitelepített svábok helyére költöztetve őket.

Az OFT 1946 őszén már az új jogszabálynak megfelelően járt el, ám a helyben törvénytelenül kiosztott, 50 kat. holdnál kisebb birtokok esetében továbbra sem tudott érvényt szerezni akaratának.

Ugyanekkor a csereingatlanok juttatása sem ment teljesen zökkenőmentesen. Az elköltözőket régi birtokaik élő és holt felszereléseinek egy része megillette volna, ám ezeket az újbirtokosok a földekhez hasonlóan nem voltak hajlandók visszaadni. Az egyénileg fellépő volt tulajdonosok esetében pedig a kommunisták dominálta rendőrség továbbra sem működött közre a határozatok érvényre juttatásában.

Ahol pedig nagyobb számban akadtak földvisszaperlők és jószágaitat visszaigénylők, ott a helyi kommunista és parasztpárti szervezetek mozgósították még nagyobb számban tagságukat, tömegakciókkal akadályozva

meg a jogrend érvényesülését. A megmozdulások központi szervezésére az MKP vármegyei küldöttjei is erősen bátorították a helyi alapszervezeteket, függetlenül attól, hogy utólag ezeket is spontán akcióknak igyekeztek beállítani. Érdekes idézni Ragó Antal egy alkalommal lejegyzett szavait, aki az MFT elnökeként így nyilatkozott párttársainak e kérdéssel: „Aki a földhöz nyúl, meghal. A reakció támadását az utca fogja visszaverni. Nem egyéni módon kell megoldani a kérdést, hanem tömegdemonstrációval. A földért harcolni kell.”¹⁸

Karcagon ennek megfelelően az MKP és az NPP helyi párttitkárai közösen mozgósították tagságukat 1946. februárban egy tiltakozó nagygyűlésre, mely után a földvisszaperlők ügyeit elvállaló ügyvéd házához vonultak, és őt megfélemlítve megígértették vele, hogy többet ilyen perképviselést nem vállal. Egy szemtanú közlése szerint, ha a kommunista párttitkár nem tudta volna „féken tartani az embereket s irányítani a dolgot és nem vagyunk mi is bizonyos mértékig felkészítve a szervezett tüntetésre, akkor talán meg is lincselik az ügyvédet.”¹⁹

Hasonlóan durva tömegakció színtere volt Kisújszállás, ahol a járásbíró elnöke, Joó Sándor volt az, aki sorra visszaítélte a front elől elmenekült gazdáknak a másokhoz került jószágait. Erre az MKP helyi titkára és volt földosztási kormánybiztosa, Földi István több száz fős tömeget vonultatott fel vele szemben. A fenyegető fellépés hatására

¹⁴ *Harcainkra emlékezünk*. Szerk. Győri Tibor. Szolnok, Ságvári Endre Művelődési Központ, 1975, 185.

¹⁵ Törökszentmiklósi példát lásd: Csöngé i. m. 2011, 426–427.

¹⁶ Uo. 428.

¹⁷ MNL JNSZVL XVII. 521. Jászberényi Földigénylő Bizottság iratai, Ötösbizottság iktatott iratok 134/1946. *A Jászberényi és Jászszági Felsőjárás Földigénylő Bizottságok közös ülésének jegyzőkönyve* (1946. 05. 04.)

¹⁸ MNL JNSZVL X. 40/c. 1. ő. e. 1–3. *Az MKP jászszági felsőjárás konferenciájáról készített jegyzőkönyv* (1946. 03. 10.)

¹⁹ MNL JNSZVL XXXV. 57. *Visszaemlékezések gyűjteménye*. K/15. Kovács István visszaemlékezése (dátum nélkül), 13–14.

Joó kénytelen volt meghátrálni és megígérni, hogy felhagy hasonló ítéletek hozatalával.²⁰ Amikor pedig Szolnokról érkeztek bírók, akkor a karhatalom kommunista emberei előre megbeszélte módon őrizetlenül hagyták a járásbíró-ság épületét, ahova párttársaik egy csoportja botokkal felfegyverkezve berontott és ütlegetni kezdte az ablakokon menekülő, pereskedő gazdákat, ellehetetlenítve a tárgyalást.²¹

Még ennél is erőszakosabb jelenet színtere volt Mezőtúr 1947 januárjában, ahol magukat az OFT helyszínre kiszálló tagjait bántalmazták, nyolc napon túl gyógyuló sérüléseket okozva nekik. Az MKP által felvonultatott, lincshangulatú tömeg a bántalmazások után az utcára ráncigált ki és a vasútállomásra kísért a véres fejű küldötteket, akiket végül egy Budapesttel ellentétes irányba induló szelvényekre ültettek fel. Az eset kivizsgálására az MKP központ emberei Ragó Antal kíséretében szálltak ki. Az általuk felvett jegyzőkönyvben azonban az OFT tagjait vádolták azzal, hogy kihívó magatartásukkal és döntéseikkel a tömeget provokálták, miközben tagadták, hogy a kommunista pártnak bármi köze lett volna az eseményekhez.²²

A földreform felülvizsgálatának lezárását célozta a földigénylő bizottságok 1947. február 1-jével történt feloszlata is. Ezután már csak az Újbirtokosok és Földhözjuttatottak Országos Szövetségének helyi csoportjaihoz lehetett fellebbezést benyújtani, ami értelemszerűen kevés

sikerrel kecsegtetett. 1947 őszére a telekkönyvezés is befejeződött szinte minden vármegyei településen, s ezzel lényegében lezárult a földvisszaperlések kérdése.

A FÖLDOSZTÁS GAZDASÁGI HATÁSAI JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK VÁRMEGYÉBEN

Míg országos viszonylatban az összes földterület mintegy harmadát, 34,6 százalékát érintette a földreform, addig Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében, a kevesebb felosztható nagybirtokból eredően, s az elkövetett túlkapásokkal együtt is csak 28,4 százalékát. A földbirtokok nagyjából egytizedét elkobzással, a többit – érdemben soha be nem váltott – megváltás kilátásba helyezésével vették igénybe. A 100 kat. holdnál kisebb földbirtokokból szükségből igénybe vett földbirtokok aránya országosan 1,59 százalék volt, szemben a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei 3,7 százalékkal, ami jól mutatja a földosztás országos átlagnál radikálisabb lefolyását.²³ A földosztás eredményeként a nagybirtokrendszer az egész országban megszűnt, helyébe a kisüzemi gazdálkodás lépett.

A termelés megindítása azonban komoly akadályokba ütközött a kiosztott földeken. Óriási hiány mutatkozott igavonó állatokból, gazdasági eszközökből és vetőmagból egyaránt, sőt olykor még szakismeretekből is. A mezőgazdasági termelés ebből eredő visszaesése hamar nyilvánvalóvá vált, amit csak tetéztek a háború után egymást követő aszályos évek.

A szántási és vetési munkák biztosítása érdekében ezért rendelettekkel is igyekeztek minden szóba jöhető igavonó állatot és gépet munkába fogni, melynek ellenőrzését a termelési bizottságokra bízták. A szigorú intézkedéseknek köszönhetően a megművelt földterület részaránya elérte ugyan a háború előtti szintet, a termés-átlagok viszont így is jelentősen visszaestek.

A termésből azonban nemcsak az éhező városi lakosságot, hanem a megszálló szovjet csapatokat is el kellett látni. A közellátás biztosítása érdekében ezért továbbra is fenn kellett tartani a rendkívül súlyos terhet jelentő beszolgáltatási rendszert.²⁴

Nilvánvaló, hogy a nincstelen földmunkások szempontjából nem önmagában a földtulajdonosokká válás lett volna a cél, hanem hogy jobb helyzetbe kerüljenek, birtokukon megélni, boldogulni tudjanak. A fejlődési lehetőségek elméletileg elvezethettek volna akár egy olyan belterjes gazdálkodáshoz is, mely a Nyugat-Európában és az USA-ban elért eredmények meghonosításával, fajnesímítéssel, vetőmagvak behozatalával, öntözéssel, agrokémiai eljárások alkalmazásával, legfőképpen a mezőgazdaság gépesítésével virágzó parasztgazdaságokat eredményezhetett volna.

Ezzel szemben 1948-tól egészen más irányt szabtak hazánk gazdaságpolitikájának. A nehézipar erőltetett fejlesztésével, az ipari és mezőgazdasági cikkek cse-rearányában utóbbiak kárára

²⁰ Bicske Gábor: *A nyughatatlan főispán*. Budapest, Kossuth, 1985, 84–86.

²¹ Csalog Zsolt: *Egy téglát én is letettem*. Budapest, Szépirodalmi, 1989, 20–21.; Győri i. m. 1977, 53.

²² Csöngé i. m. 2011, 431.

²³ Uo. 434–435.

²⁴ A korabeli statisztikákban olvasható termésátlagok hitelesége épp a beszolgáltatás alóli kibújás szándéka miatt megkérdőjelezhető, a háború előtti évekhez képest bekövetkezett szignifikáns visszaesés ugyanakkor még ennek figyelembevételével is kétségteljesen bizonyítható.

szélesre nyitott agrárrollóval, a beszolgáltatás rendszerének fenntartásával, a mezőgazdasági árutermelésben élenjáró kulák-ság megbélyegzésével és üldözésével, az erőszakolt téjesztéssel és tagosításokkal a modernizálódó, életképes parasztgazdaságok léte, a mezőgazdaságból élő kisemberek jóléte hosszú időre lekerült a napirendről.

A FÖLDOSZTÁS KÖZVETLEN HATÁSAI A POLITIKAI KÜZDELEMRE 1945–1948-BAN

A földhöz juttatott nincstelenek körében az MKP és az NPP népszerűsége növekedhetett ugyan, de az elkövetett túlkapások, akár szervezetlenségből, akár egyéni szerzésvágyból eredtek, minden esetben negatívan is visszahatottak a földosztásban vezető szerepet játszó pártok népszerűségére, megnehezítve további tagtoborzásukat, térnyerésüket a vidéki lakosság körében, és súlyos konfliktusokkal terhelték meg a mezővárosok, falvak társadalmát.²⁵

A vidéki szavazatokért folyó harcban a kisgazdák a beszolgáltatással szembeni parasztsztrájk lehetőségének felelősekként hatékonyabban szólították meg a parasztságot, amit a kommunisták az ipacikkek ígéretével nem tudtak kellően ellensúlyozni. A közellátási gondokkal küzdő városi munkásság elégedetlenségét ugyanakkor képesek voltak felkorbácsolni. A korgó gyomorral dolgozók haragjának célkeresztjébe azokat a kisgazdapárti

politikuskat állították, akiknek felsőbb utasításra kellett Budapest és az iparvidékek, no meg a szovjet hadsereg ellátásáról gondoskodva élelmiszert kiszállíttatni a vármegyéből.

A spontánnak hazudott tömegakciókat így a választási küzdelem és a közigazgatás irányításáért folyó harc során is alkalmazni tudta az MKP. A legnagyobb politikai hatást kiváltó vármegyei megmozdulásra az 1945-ös kampányfinisben, október 15-én került sor Szolnokon. A kommunisták és szociáldemokraták közös választási tömegtüntetésükkel kényszerítették lemondásra Baráth Endre kisgazdapárti főispánt, aki egyúttal a vármegye közellátási kormánybiztosa is volt, s így a kenyérhiányért könnyen megtehető bűnbaknak.²⁶

A főispán tömegakcióval kiharcolt eltávolítása és helyére a kommunista dr. Kovács Kálmán ültetése 1946-ban mintaként szolgált más települések kisebb tisztviselői elleni tüntetésekhez is, melyek után szintén a népharagra hivatkozva függesztették fel az MKP útjában álló személyeket.

A politika utcára vitele olyan precedenst teremtett, mely a vetőmaghiány és a közellátási zavarok egymást erősítő hatására 1946 tavaszán már valóban spontán tömegmegmozdulásokat is eredményezett. Az ellátatlan emberek a vármegye több településén is feltörték a magtárakat, hogy vetőmaghoz és élelemhez jussanak.²⁷ A forint bevezetésével

szélesebbre nyíló agrárrolló pedig szinte teljesen ellehetetlenítette a kisbirtokos gazdálkodás rentabilitását.

Az 1947-es választást megelőző kampányban az MKP ezért egy kubikosból lett újbirtokosra, a kisújszállási Földi Istvánra, azaz egy „parasztfőispánra” cserélte a jogász Kovácsot, hogy hitelesebben képviselni tudja a parasztságnak szóló választási ígéreteket. A virágzó mezőgazdaságot, jómódú parasztságot, öntözéses belterjes gazdálkodást vizionáló szílamokat maga Földi is elhitte, így számára is csalódást jelentett, amikor a választási győzelmet követően az egyéni gazdaságok támogatása, a „kertvármegye” megvalósítása helyett a szövetkeztetés és a kuláküldözés vált prioritássá. Az 1946 novemberében beiktatott főispán körül így csakhamar elfogyott a levegő, s 1949. január elején saját kérésére átadta hivatalát egy Rákosiék elvárásainak jobban megfelelni tudó személynek.

A fentiekben részletezett vármegyei események bemutatása talán árnyalni tudta azt, hogy a kommunisták miként voltak képesek felhasználni országos politikai céljaik érdekében a szegényparasztság indulatait és tömegerejét, és talán segítette azt is, hogy jobban megérthessük a földosztás, a közigazgatás és a választástörténet összefüggéseit.

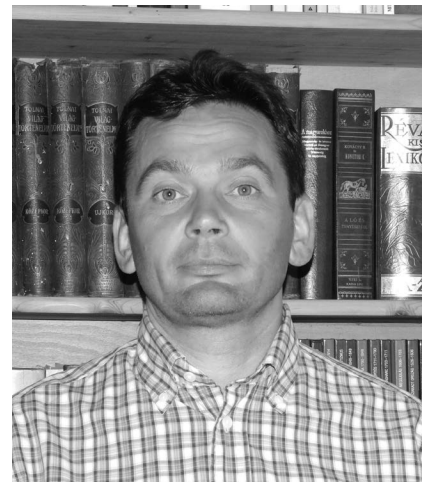
²⁵ A földosztás MKP érdekeit szolgáló, vidéki társadalmat felforgató hatásait hangsúlyozó következtetéseket fogalmazott meg Jászdózsa, Kenderes és Túrkeve összevetésével: Csikós Gábor: Az 1945-ös földosztás arcai Jász-Nagykun-Szolnok vármegye három településének példáján. In: *Zounuk – A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára évkönyve 34.* Szerk. Csöngé Attila – Szabóné Maslowski Madlen – Pozsgai Erika. Szolnok, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára, 2020, 161–177.

²⁶ Csöngé Attila: „...már nem soká lesz főispán, mert helyzete megingott” – Földi István főispán és kora. In: *Zounuk – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 28.* Szerk. Fülöp Tamás – Czégény Istvánné. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2014, [271–305.] 274–276.

²⁷ MNL JNSZML IV. 422. 218/1946. Kálmán László vármegyei termelési miniszteri biztos: *Jelentés a főispánnak* (1946. 03. 11.)

Rigó Róbert

Az egyházi földek elkobzása a Dunamelléki Református Egyházkerületben 1945-ben

Ravasz László az 1945 végén megfogalmazott püspöki jelentését azzal indította, hogy „ezelőtt két esztendővel szoltam utoljára erről a helyről. Az idő homokóráján csak két esztendő pergett le, de az a világ, amelyben huszonkettedik püspöki jelentésem elhangzott [1943. november 25. – R. R.], századokkal fekszik mögöttünk.”¹ A püspök pontosan érzékelte az 1945-ben zajlott gyökeres változások horderejét, amelyek radikális gyorsasággal számolták fel a történelmi elit, az arisztokrácia és a történelmi középosztály anyagi bázisát, valamint az egyházak is ekkor veszítették el az anyagi függetlenségük alapját. A római katolikus egyház, a püspökségek, az egyházmegegyék és apátságok megszervezésnek kezdetén, még Szent István király uralkodása alatt, közel ezer éve kapta földbirtokai jelentős részét, 1945-ben a 765 684 holdnyi birtokából év végére csupán 111 759 holdja maradt.² A református egyház

földbirtokai jóval rövidebb múlttal rendelkeztek és főként magánszemélyek hagyatékából, adományából tevődtek össze, 1945-ben a 102 ezer holdas birtokának valamivel több mint felét, 52 872 kat. holdat koboztak el.³ A fokozódó nyomás során, 1951 őszére már szinte minden földbirtokuktól megfosztották az egyházakat. Tanulmányomban ezt az 1945-ben lejátszódó folyamatot igyekszem megragadni a református egyház Dunamelléki Egyházkerületére és néhány itt működő, főleg a kecskeméti egyházközségre fókuszálva.

Előtte azonban érdemes áttekinteni a földelkobzás és -osztás főbb adatait, jellegzetességeit és a téma historiográfiájának változásait. A helyi, községi földigénylő bizottságok összesen 5,6 millió hold földet, az összes földterület 35%-át vették el a korábbi tulajdonosától, melyek egy részén állami gazdaságokat hoztak létre, 3,2 millió

holdat kiosztottak a mintegy 642 ezer igényjogosult között, átlagosan öt holdas parcellákban, ezzel a magán- és egyházi tulajdonban lévő nagybirtokok megszűntek.⁴ Ahhoz kétség sem férhet, hogy a Horthy-korszakban rendkívül igazságtalan volt a földbirtokok megosztása, ezért hosszú távon a gázdálkodás és az agrártársadalom érdekeit figyelembe vevő, valódi földreformra lett volna szükség. Ezzel szemben – Ö. Kovács József megfogalmazása szerint – a földreform „kifejezés a radikális politikai célt, a gazdasági alapjától, az egzisztenciájától megfosztott, megroppantott korábbi elitek és az egyházak, valamint intézményrendszerük társadalmi kiiktatását leplezte.”⁵ Ez az óriási horderejű gazdaság- és társadalomtörténeti változás, azaz a földtulajdonviszonyok radikális átrendezése, 1945 tavaszán a gyakorlatban néhány hét alatt lezajlott. A rohamos tempóban végrehajtott földelkobzás és kiosztás a szovjet

¹ Ravasz László XXIII. és XXIV. püspöki jelentése 1945. november 22-én. In: Ravasz 100. Püspöki jelentések. Szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor. Budapest, Kálvin, 2023, [399–424.] 400.

² Horváth Gergely Krisztián: Szovjetizálás és ellenállás a Veszprémi egyházmegyében. Dr. Kőgl Lénárd pályája az 1940–1960-as években. Budapest, MTA BTK TTI, 2018, 45–61.

³ Fodorné Nagy Sarolta: Történelmi lecke. A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között 1948-ban létrejött „Egyezmény” megkötésének körülményei és hatása különös tekintettel a nevelésre. Budapest – Nagykőrös, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2006, 153.

⁴ Szakács Sándor: A földosztástól a kollektivizálásig, 1945–1956. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk. Gunst Péter. Budapest, Napvilág, 1998, [231–344.] 293.

⁵ Ö. Kovács József: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In: Váltóállítást. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Szerk. Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József. Budapest, MTA BTK – NEB, 2017, [19–65.] 31.

katonai parancsnokok és a kommunisták irányításával történt. A folyamat főbb állomásait, jellemzőit a kunszentmiklósi járás példájával szeretném megvilágítani. Bagaméri Istvánt 1945. március 27-én szovjet katonai autóval vitték Debrecenből Kecskemétre, majd onnét a Magyar Kommunista Párt (MKP) juttatta el Kunszentmiklóstra, ahol a helyi és a járáshoz tartozó községek kommunista és parasztpárti vezetőivel kezdte meg a munkát: „utasítást adtam nekik a községi földigénylő bizottságok szervezési előmunkálataira és elláttam őket földreformrendelettel és propagandaanyaggal” – írja Bagaméri. Először Kunszentmiklóson szervezte meg a földigénylő bizottságot, majd a menetrend a következőképpen alakult: dobzóval összehívták a lakosságot és kihirdették a rendeletet. Ezt követően megválasztották a helyi földigénylő bizottság tagjait, akik rátermett, az ügy iránt elkötelezett igényjogosultak voltak. Bagaméri utasította a helyi hatóságokat, hogy minden eszközzel segítsék a bizottság munkáját. Ezek után összeírták a földigénylőket és a felosztásra kerülő birtokokat, „majd ezt követte földek felmérése és a földosztás megfelelő ünnepélyes keretek között

táncmulatság egybekötésével és a birtokívek egyidejű átadásával.”⁶ A helyi református egyházközségnek 411,5 holdas birtoka volt, melyek nagy része a helyi gimnázium és internátus fenntartását szolgálta.⁷ Az egyháznak 100 holdat meghagyott a földigénylő bizottság, a presbitérium próbált további területeket visszaszerezni a gimnázium fenntartására, vagy ha azt mezőgazdasági középiskolává⁸ alakították volna át, de nem jártak eredménnyel.⁹ Az egyházi földek felmérését követően, azonnal megkezdődött a kiosztásuk, amikor a lelkészek még teljesen tájékozatlanok voltak a jogszabályi háttérre vonatkozóan. Jól illusztrálja ezt a szomszédos település, Szabadszállás lelkészének, Pap Géának a levele a püspökhöz, melyben leírta: „a helyzet ugyanis az, hogy itt nálunk felsőbb parancsra szinte egyik napról a másikra kellett végrehajtani a földosztást akkor, amikor úgy a Földigénylő Bizottság, mint a községi elöljáróság és mi magunk is teljesen tájékozatlanok voltunk és vagyunk egyes részletkérdéseket illetően”.¹⁰ Keserű János¹¹ 19 éves izsáki fiatalembert a Nemzeti Parasztpárt (NPP) képviselőjében kapcsolódott be ebbe a munkába. Emlékiratában megemlíti,

hogy Kunszentmiklóson találkozott a kommunista párt járási küldöttével – minden bizonnyal Bagamérivel – és megegyeztek, hogy ő három faluban lesz a felelőse a földreform végrehajtásának. Keserű nagy lendülettel fogott a földosztás gyakorlati lebonyolításához, kiemelte, „különösen mély nyomot hagyott benne az, hogy a leg-rászorultabb jogosultak között voltak olyanok, akiket külön rá kellett beszélni, hogy fogadják el a nekik járó földet.”¹² Az MKP a kampány során azt hangsúlyozta: „A föld azé, aki megműveli!” Ez azt jelentette a gyakorlatban, hogy minél több igényjogosultnak igyekeztek birtokot juttatni, és nem az volt a cél, hogy életképes paraszti közép-birtokokat hozzanak létre, tehát a földreform baloldali, „szegény-paraszti formáját” valósították meg viharos gyorsasággal.¹³ Ennek a politikai koncepciónak az volt a lényege, hogy az elkobzott földeket minél nagyobb arányban a helyi szegényeknek osszák ki, amivel kialakíthatják a kommunista párt vidéki tömegbázisát.¹⁴ Nemcsak a földeket vették el, hanem annak minden tartozékát: az állatokat, az összes gazdasági épületet, a felszereléseket, az ipari üzemeket (malmok, darálók, pálinkafőzők), a cselédlakásokat,

⁶ Uo. 44–45.

⁷ Az egyházközségek jelentése a földbirtokaikról, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, A Dunamelléki Református Egyházkerület iratai (továbbiakban Ráday Levéltár) 1945. A/1. b. 455, 673/1945.

⁸ Már 1945. március 27-én tartottak egy felekezeti közti megbeszélést gróf Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszternél, ahol elhangzott, hogy a református egyház nem tarthat fenn 40 középiskolát, csak kettőt-hármat, a „többinek gyakorlati nevelést kell adni és elsősorban módszeres mezőgazdasági szakoktatást.” Pro memoria gróf Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszternél folytatott megbeszélésről, Ráday Levéltár 1945. A/1. b. 455, 248/1945.

⁹ Sárjai Szabó Katalin – Balogh Mihály: Egy református lelkész és felesége a 20. században. Vargha Tamás és Vargha Tamásné élete és munkássága. Budapest, MRE Zsinati Hivatala, 2016, 71–72.

¹⁰ Pap Géza szabadszállási lelkész levele Ravasz László püspökhöz, 1945. június 2., Ráday Levéltár 1945. A/1. b. 455.

¹¹ Keserű János (1926–2008) Izsacon született, az Agrártudományi Egyetemen mezőgazdasági mérnöki oklevelet szerzett. 1948-ban az NPP ifjúsági szervezete egyetemi tagozatának országos titkára és a MEFESZ alelnöke, majd az MDP KV Szövetkezetpolitikai Osztályának politikai munkatársa. 1950-ben kinevezték a Földművelésügyi Minisztérium főosztályvezetőjévé, 1954-ben a Mezőhegyesi Állami Gazdaság igazgatójává. 1956-tól az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztálya osztályvezető-helyettese, 1960-tól földművelésügyi miniszter-helyettes. 1967-től az Állattenyésztési és Takarmányozási Kutatóközpont főigazgatója, 1987-től tudományos tanácsadója. Történelmi Tár adatbázis https://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4641 (Utolsó letöltés: 2025. május 17.)

¹² Keserű János: *Parasztorsfordítók között*. Budapest, Napvilág, 2007, 19–20.

¹³ Donáth Ferenc: *Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945–1975*. Budapest, Akadémiai, 1977, 38–45.

¹⁴ Uo. 41.

a kastélyokat és parkokat is. Donáth megállapítása szerint „a történelmi változást semmi nem szimbolizálta olyan szuggesztíven az uradalmak cselédei és napszámosai szemében, mint az urasági kastélyok birtokbevétele és felhasználása valamilyen közcélra.”¹⁵ A helyi földigénylő bizottságok csak az igényjogsultság elbírálásáról dönthettek, a földek elkobzása és kiosztása ügyében csak javaslatot tehettek volna a megyei földbirtokrendező tanácsnak, a gyakorlat azonban ezt felülírta, főleg az, hogy kinek a földjét vették el és azt kinek adták oda.¹⁶ A földosztás számos visszaéléssel járt, például a Dél-Pest Megyei Földbirtokrendező Tanács 1946. január 21-én megállapította, hogy „a bizottság egyes tagjainak eljárása a földek kiosztása terén olyan szabálytalan volt, hogy azáltal a földreform végrehajtását és annak közérdekű voltát nemcsak kecskeméti, de országos viszonylatban is súlyosan veszélyeztette.” A földigénylő bizottság tagjai több esetben a már kiosztott földeket önkényesen újraosztották, olyanoknak is juttattak, akik nem voltak jogosultak, a juttatott földeket cserélgették, a birtokmozgásokat nem dokumentálták, az igénylőktől ajándékokat fogadtak el, sőt követeltek is.¹⁷

Az 1945-ös földosztást a kommunisták is csak rövid távon, – a politikai haszon-szerzés és a termelés mielőbbi megindítása érdekében, azaz az újonnan földhöz jutottak nagy energiákat megmozgató kezdeti lelkesedése és az éhínség elkerülése miatt – tartották fontosnak. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy három évvel később, 1948 nyarán megindították a téteszesítési kampányt, melyekbe az első belépők rendszerint azok az újonnan földhöz jutott kisbirtokosok voltak, akik nem boldogultak a megkapott birtokon. Az újbirtokos parasztok közül sokan sérelmesnek tartották, hogy éppen csak hozzájutottak a birtokukhoz, és máris el akarják venni tőlük az „ősi jussot”. Az ötvenes években a lelkészeknek jelentést kellett írniuk az esperesüknek arról, hogy miként agitálják a parasztokat a téeszbe történő belépésre, Dobos Károly szanki lelképásztor a következőképpen ragadta meg az újonnan földhöz jutott parasztság véleményét ezzel kapcsolatosan: „Ott voltunk Bugacon, mikor Rákosi elvtárs is beszélt, mikor felosztották a pusztát és megmondotta, hogy azzal a karóval verjük agyon azt, aki tőlünk a kapott földet el akarja venni, amelyikkel most a földünket

kicövekelték. Hát akkor most miért akarják az adott földet elvenni? [...] Én egész életemben cselédsorban éltem, más parancsolt. Mindig arra vágytam, hogy egyszer a magam gazdája legyek. Kaptam juttatott földet, ezt most végre el is értem. Hagyják már, hogy egy kicsit a magam ura lehessenek, s ne parancsolgassanak nekem.”¹⁸

A hazai történetírásban számos szerző tárgyalta az 1945-ös földreformot és értékelte annak szerepét, ugyanakkor az egyházi földek kisajátítása kevésbé tartott érdeklődésre számot. Donáth Ferenc 1977-ben megjelent monográfiájában 60 oldalon tárgyalja a földreformot, de az egyházi birtokok elkobzása csak egy bekezdésben jelenik meg, melynek lényege, hogy „a demokratikus politikai és társadalmi fejlődés egyaránt az egyházi birtokok radikális felszámolását kívánta.”¹⁹ Ravasz László 1945-ben a földreformról ezzel szöges ellentétben vélekedett: „De mindent elvettek és így az államnak magának kell az egyház kiadásairól gondoskodni. Mi ez más, mint az egyház államosítása? Olyan valami, ami a demokráciának tökéletesen ellene mond s halálos veszedelmet rejt az egyház számára.”²⁰ Ma már pontosan tudjuk, hogy

¹⁵ Uo. A rendszerváltást követően megállapíthatjuk, hogy ezen elkobzott kastélyok jó része mára elhagyott, lepusztult állapotban omladozik. Ö. Kovács i. m. 2017, 48.

¹⁶ „A gyakorlat ugyanis az országban mindenütt befejezett tények elé állította a magasabb birtokrendező szerveket. A földigénylő bizottságok nemcsak összeírták a kisajátítandó földeket, és nemcsak állást foglaltak a birtokok elkobzása vagy megváltása mellett, hanem kisajátították és nyomban felosztották. Nem csupán elbíralták, hogy ki a jogosult a földre, hanem azt is megállapították, hogy kinek mennyi földet juttatnak, és azt nyomban kijelölték és kimérték részére. Felosztási tervük jóváhagyását nem várták meg. A jogszabályban megállapított hatáskörüket tehát messze túllépték! [...] A földművelésügyi miniszter megbízottai is a reform mielőbbi végrehajtását sürgették, és kérték számon a földigénylő bizottságokon. Politikai megfontolás – a késedelemben rejlő veszélytől való félelem – és a termelés szempontja indította erre őket.” Donáth i. m. 1977, 52.

¹⁷ Például a Kecskeméti Földigénylő Bizottság elnökét, Szabó Ferencet felfüggesztették a tisztségéből 1946 augusztusában, mert a megyei földbirtokrendező tanács előtt megjelent Gyuris Jenőné elmondta, hogy a férjének 10 hold földet osztottak ki, majd „amikor a birtoklevelet megkapta, Szabó Ferenc követelte tőlük, hogy 15 kg babot és naponta egy liter tejet adjanak a föld után. A tejet 3 hónapig adták Szabó Ferencnek, majd amikor a többi földigénylőtől arról értesültek, hogy ezen szolgáltatásokra nincsenek kötelezve, Szabó Ferenc a juttatást 4 holdra csökkentette le. Leánya Csikós Gyuláné 1 és fél hold szőlőt kapott, ötöle Szabó 500 pengőt, 1 liter pálinkát és egy malacot követelt. A malacot nem tudta megadni, ezért Szabó Ferenc a szüret után elvette tőlük a szőlőt.” Rigó Róbert: *Elítváltások évtizede Kecskeméten*, Budapest – Pécs, ÁBTL – Kronosz, 2014, 305.

¹⁸ Dobos Károly szanki lelképásztor jelentése Pap Géza esperesnek. Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (KREL) A/III. c. Bács-Kiskunsági Református Egyházmege iratai, Igazgatási iratok 1953–1955.

¹⁹ Donáth i. m. 1977, 59.

²⁰ Ravasz i. m. 2023, 409.

1945 tavaszától Magyarországon az történt, amit a szovjet megszállók és az ő érdekeiket kiszolgáló Moszkvában „kiképzett” kommunisták akartak, tehát a „demokratikus politikai és társadalmi fejlődésnek” valójában esélye sem volt. Ravasz véleménye az egyház államosításáról, ami a földjeik elkobzásával megtörtént, egybecseng Ö. Kovács fentebb idézett megállapításával, miszerint a „földreform” az egyházak „társadalmi kiiktatását leplezte”, magam is abban látom a folyamat lényegét, hogy ezzel a korai, radikális lépéssel az egyházak elvesztették az anyagi önállóságukat és kiszolgáltatottá váltak az állam irányába.

Az egyházi földek államosítását a rendszerváltás előtt „szükségszerűnek” tekintették az egyház „feudális eredetű kiváltságainak felszámolása” érdekében. Gergely Jenő 1985-ben a haladásra hivatkozva a polgárosodás, a demokratizálódás és a szekularizáció következtében szükségszerűnek tartotta az egyházi földek elvételét.²¹ Ö. Kovács szerint az 1945-ös földtulajdon-átrendezés „végrehajtásának, a társadalmi gyakorlatának az átfogó alap kutatása

máig nem készült el. A kérdéskör tárgyalását alapvetően továbbra is a politikai értékelések és a politikatörténet uralja.”²² A rendszerváltást követően a római katolikus egyház egyes püspökségeire, egyházmegyéire vonatkozóan készültek a folyamatot feltáró tanulmányok, de az országos szintézis még elmaradt.²³ A református egyház esetében az utóbbi évben született néhány esettanulmány a témában.²⁴

AZ EGYHÁZI FÖLDEK ELKOBZÁSÁNAK JOGI HÁTTERE

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 17-én megjelent földosztásról szóló rendeletének (600/1945. M. E.) 12. paragrafusa kimondta, hogy a 100 hold feletti egyházi földbirtokokat is igénybe kell venni a földosztás céljára. Az 50. paragrafusa lehetővé tette, hogy az egyházak, a javadalmi célokat szolgáló földingatlanokat megtarthassák, valamint a 17. §. alapján a kulturális és közérdekű alapítványi célokat szolgáló birtokok esetében – egy háromfős tárcaközi bizottság döntése alapján – maximum

100 kat. holdig lehetővé tette, hogy az egyház tulajdonában maradjanak.²⁵

Számos visszaélésre adott lehetőséget a rendelet 12. §-a, mely szerint, ha helyben nem állt rendelkezésre elegendő kiosztható földterület, akkor az Országos Földrendező Tanács döntése értelmében a teljes földbirtok kioszthatóvá vált, ez esetben máshol kellett kiadni a maximum 100 holdas területet.²⁶ A földreform gyakorlati végrehajtása rendszerint a helyi földosztó bizottságok szándékain múlt. 1945. július 2-án az Országos Földbirtokrendező Tanács elvi határozatot hozott az egyházak földügyeivel kapcsolatosan, mely gyakorlatilag ellehetetlenítette, hogy az egyház az intézményei fenntartása érdekében földbirtokokkal rendelkezzen. A határozat azt is kimondta, hogy ahol a javadalmi földek elérik a 30 holdat, ott az egyház nem igényelhet több földet, amely városokban több plébánia működött, ott 100 kat. hold lehetett összesen az egyházi tulajdonban lévő földek területe.²⁷ Ez azt is jelentette, hogy azok az egyházközségek, amelyek földdel egyáltalán

²¹ Horváth i. m. 2018, 44–45.

²² Ö. Kovács i. m. 2017, 30.

²³ Az egyik legjelentősebb kutatás a témában a Veszprémi Egyházmegyeről született Horváth Gergely Krisztián idézett kötetének első 110 oldalán tárgyalja a témát, valamint Bánkúti Gábor: Mozaikok a Pécsi Egyházmegye életéből 1948–1951 között. In: *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből*. Szerk. Bánkúti Gábor – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2012, 205–221.

²⁴ Lásd a jelen munkában hivatkozott Bíró Éva, Fodorné Nagy Sarolta és Rígó Róbert tanulmányait.

²⁵ A rendelet 17. §-a kimondja, hogy „a földművelésügyi, népjóléti, továbbá a vallás- és közoktatásügyi minisztériumok kiküldötteiből összeállított és szakértő igénybevételével eljáró háromtagú bizottság a különleges kulturális célra rendelt, [...] valamennyi földbirtokban fekvő célvagyon felülvizsgálati köteles, annak megállapítása végett, hogy a kulturális vagy alapítványi cél közérdekű-e, annak megvalósításához milyen nagyságú földbirtokra van szükség és van-e a kulturális intézménynek vagy alapítványnak olyan mértékű egyéb jövedelemforrása, amely a földbirtokot nélkülözhetővé teszi. Amennyiben az előző bekezdésben írt bizottság a kulturális vagy alapítványi célt közérdekűnek nem találja, az alapítványi birtokot teljes egészében igénybe kell venni. A cél elérésére szükséges földbirtokterület (amely 100 kat. holdnál nagyobb nem lehet) meghaladó földbirtokot – a célnak más jövedelemforrásból való kielégítése esetén a teljes földbirtokot –, ugyancsak megváltás ellenében igénybe kell venni.” In: *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I. kötet*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, Osiris, 2000, 392.

²⁶ A rendelet 12.§-a szerint a „100–1000 kat. holdig terjedő mezőgazdasági birtokoknál, továbbá terjedelmükre való tekintet nélkül a törvényhatóságok, községek és egyházak földbirtokainál, valamint a 17. §-ban körülírt eljárás eredményétől függően, az alapítványi birtokoknál 100 kat. hold mezőgazdasági ingatlan mentes a megváltás alól. Ha azonban valamely községben vagy elosztási csoportban az igény jogosultak számához képest kevés a felosztható föld, az Országos Földbirtokrendező Tanács elrendelheti a megváltást szenvedő természetes személy teljes földbirtokának igénybevételét. Ez esetben a megváltást szenvedőnek, az ország más részében kell azonos minőségű 100 kat. hold ingatlant juttatni.” Romsics i. m. 2000, 391.

²⁷ Horváth i. m. 2018, 47–49. A határozat teljes szövege a kötet 1. mellékletében található, 233–235.

nem – vagy csak 30 hold alatti javadalmi birtokkal – rendelkeztek, ott igényelhetők az ezen mértékig történő kiegészítést. A Dunamelléki Református Egyházkerületi Tanács már az 1945. április 10-én tartott ülése után felhívta az esperesek figyelmét erre a lehetőségre, hogy ezen gyülekezetek igényeljenek földet, illetve birtokkiegészítést.²⁸

Országosan a református egyház 102 ezer kat. holddal rendelkezett 1945 előtt, az 1947. április 15–16-i konvinti jegyzőkönyv szerint, az 1945-ös „földreform” során a birtokállomány több mint felét, 54 056 holdat sajátítottak ki, azaz 139 egyházközségtől 25 617 holdat, 36 intézménytől és alapítványtól 28 439 holdat vettek el.²⁹ A földosztás során összesen 1184 holdat juttattak 71 egyházközségnek és egyetlen alapítványnak. Az 1945-ös földelkobzás során a református egyház vesztesége összesen 52 872 kat. hold volt.³⁰ A birtokállomány közel fele ekkor még megmaradt. Kártalanítás helyett a pénzügyi kormányzat 1945 és 1948 között jövedelemkiegészítő államsegélyt, illetve kongruát folyósított a lelkészeknek, 1948 után az államsegély mértékét a református egyházzal

kötött egyezmény szabályozta.³¹ Meg kell jegyeznünk, hogy az egyes református egyházközségek földbirtokainak nagysága igen szélsőséges eltéréseket mutatott, ami a lelkészek anyagi lehetőségeit is nagymértékben befolyásolta. Voltak olyan gyülekezetek, amelyek egyáltalán nem rendelkeztek javadalmi földdel, illetve olyanok is, ahol az egyházközségnek több ezer holdas birtoka volt, és ott rendszerint a lelkészi javadalmi föld is nagyobb volt, 100 hold körül alakult.³²

Később, az egyházvezetés lecserélését követően, amikor a kommunista vezetéshez lojális püspökök és esperesek kerültek pozícióba, arra ösztönözték az egyházközségeket, hogy az 1945-ös államosítási hullám után megmaradt földjeiket „önkéntes alapon” ajánlják fel az államnak „megvételre”, erre vonatkozóan 1949. szeptember 14-én megállapodást is kötött a magyar állammal. A konvinti és zsinati elnökség hangsúlyozta, hogy a megállapodástervezet az „általános jogszabályi feltételeknél kedvezőbb” lehetőséget biztosít arra, hogy „a felajánlás 1952. december 31-ig folyamatosan történjék meg,” ezt követően érvényét veszti. A megállapodástervezetben az

egyetemes konvent elnöksége mint eladó fél szerepelt, úgy mint az egyházközségek, egyházmegyék, egyházkerületek és ezek kezelésében álló alapítványok, egyesületek, intézmények képviselője, holott a földek az egyházközségek presbitériumának a kezelésében voltak. A vételár az 1949-ben felajánlott ingatlanok után 70 forint kataszteri aranykoronánként, 1950-ben 65, majd 1951-52-ben már csak 60 forint, de ha az ingatlanon gazdasági épület is volt, akkor kataszteri aranykoronánként további 5 forintot fizettek. A vételárat az állam részletekben húsz év alatt, kamatmentesen fizette meg a konvent elnökségének. Az állam az ingatlan elfogadása napján tulajdonjogot szerzett az ingatlanon, az eladás évében az egyházhoz került az ingatlan haszna és viselte az adott év közterheit. A megállapodástervezetet egy tájékoztató szöveg követte, miszerint az nem érinti a földtulajdonosok szabad rendelkezési jogát, de ha „felajánlani kívánják ingatlanukat, akkor az ingatlan átvétele a fenti feltételek mellett történik”.³³ A megállapodás kedvezőtlen volt az egyházközségek számára, ráadásul minél tovább vártak, annál kevesebbet kaptak, a vételárat is csak húsz év alatt kapták meg

²⁸ *Bizalmas kivonat a Dunamelléki Református Egyházkerületi Tanács üléséről*, 1945. április 10. KREL, Kecskeméti Egyházmegye Iratai, 91. doboz, 39/1945.

²⁹ A római katolikus egyháztól a földelkobzás során arányaiban több földet koboztak el, a 765 684 kat. holdnyi birtokából 1945 végére csak 111 759 kat. holdja maradt. A római katolikus egyháznak kiterjedtebb püspöki, érseki nagybirtokai voltak. Például a veszprémi püspökségnek a földreform előtt 50 513 kat. holdja volt, a veszprémi székeséptalannak 47 683 kat. holdja melyek jövedelméből célvagyonként hitéleti, kulturális és oktatási intézményeket tartottak fent: két tanítóképzőt, hét polgári iskolát és 564 elemi iskolát, valamint a veszprémi teológiát. A „földreformot” követően az egyházmegyének 655 kat. holdja maradt, a korábbi birtokállomány mindössze 0,6%-a. Horváth i. m. 2018, 45–61.

³⁰ Fodorné Nagy Sarolta: Történelmi lecke. A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között 1948-ban létrejött „Egyezmény” megkötésének körülményei és hatása különös tekintettel a nevelésre. Budapest – Nagykőrös, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2006, 153.

³¹ Balogh Margit: A demokratizálódás kudarca(i). In: *Magyarország története a XX. században. II. kötet*. Szerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits, 1997, 374–405.

³² Rigó Róbert: A református Egyház földjeinek elkobzása a Kecskeméti Egyházmegyében (1945–1952). In: *Kihívások és útkeresések a magyar református egyház 20. századi történetében*. Szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor – Bárány Zoltán. Budapest, KRE HTK ETKI – Kálvin, 2025, [65–90.] 69–70.

³³ *A konvinti és zsinati elnökségi tanács határozata az egyházi földingatlanokról*. Budapest, 1949. szeptember 14. A teljes dokumentumot közli Bíró Éva: Az egyházi földek elvesztés az 1945-ös földreform és a földfelajánlások következtében a Szeremlei Református Egyházközségben. In: *Hagyomány, Identitás, Történelem 2022*. Szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor. Budapest, KRE HTK ETKI, 2023, 579–581.

részletekben, kamatot nem fizetett az állam, valamint a vételárat sem ők kapták meg. A földeket sújtó magas adóterhek és beszolgáltatási kötelezettségek miatt azonban a megtartásuk sem tűnt racionális döntésnek, így kényszerhelyzetbe kerültek.

Az Egyetemes Konvent Elnökségének 1951. július 30-i körlevele az egyházi földek felajánlását felgyorsította és kötelezővé tette. A levél szerint az elnökség „felhívja a Magyarországi Református Egyház valamennyi egyházközségét, egyházmegyéjét és egyházkerületét, az ezek által fenntartott intézeteket, intézményeket, valamint ezeknek felelős vezetőit és testületeit, hogy – saját érdekében – a magyar állam és református egyház között az egyházi földingatlanok tárgyában létrejött megállapodás szerint az összes egyházi földingatlant haladéktalanul, de legkésőbb 1951. szeptember hó 1.-ig ajánlják fel az államnak, úgy, hogy azokat az állam a terménybetakarítás után azonnal birtokba vehesse.” Nem kellett felajánlani az egyházi tulajdonban lévő háztelkeket, valamint az azokhoz tartozó legfeljebb 800 négyszögöl területű földet. Az ennél nagyobb terület esetén „haladéktalanul” határozni kellett a felajánlásról, ekkor már nem önkéntes felajánlásról volt szó, hanem büntetéssel fenyegették meg azokat, akik nem szavazták meg a „kikényszerített eladást”. Majd a presbitereket is megfenyegették, ha vonakodnának megszavazni az egyházi földek felajánlását

az államnak, akkor „e tényből eredő minden jogkövetkezmény anyagilag is egyetemlegesen a presbitereket terheli.” A presbitériumokban ezért név szerint kellett szavazni. A helyi tanácsnál kellett megtenni a földfelajánlást, a határozatról az esperesi hivatalhoz és a konvent elnökségéhez is jelentést kellett küldeni.³⁴

A konventi körlevélhez 1951. augusztus 15-én érkezett kiegészítés, mely szerint „megtartható minden egyházi javadalmas részére fejenként 800 négyszögöl föld. Egyházi javadalmasnak tekinthető az a hivatásos egyházi alkalmazott, akinek ez a főfoglalkozása.” Ilyen javadalmas lehetett a lelkész mellett a kántor, a harangozó, ha az állása után kongruát kapott. Ilyen földterület volt elsősorban a lelkészlakáshoz tartozó kert. „Ahol van ilyen kert és annak területe meghaladja a 400 négyszögölet, a javadalmas nem igényelhet külön területkiegészítést. [...] Ha az egyházi javadalmas kertje nem éri el a 400 négyszögöl nagyságot, úgy akár bel-, akár külterületi földjéből kérheti annak 800 négyszögöltre való kiegészítését.” A megtartható 800 négyszögöl bármilyen művelési ágú lehetett, a szőlő és gyümölcsös esetében sem kellett szorzót alkalmazni, mint a kulákbirtokok számításánál. A földingatlan felajánlásával egyidejűleg az élő és holt felszereléseket is fel kellett ajánlani, amiért az állam térítés fizetését irányozta elő.³⁵

A földekért kapott vételár részletek felhasználásáról nem dönthettek az egykori tulajdonos egyházközségek, a pénz elköltéséről engedélyt kellett kérni a konventtől, a kérelemben részletezni kellett, hogy mire szeretnék fordítani. Az a gyakorlat alakult ki, hogy a konvent engedélyével csak az ingatlan-felújításokra, épületek renoválására, építkezésre lehetett fordítani ezeket az összegeket.³⁶ Az építőanyagok kiutalásához az egyházaknak az Állami Egyházi Hivaltól kellett hozzájárulást kérniük.³⁷

A DUNAMELLÉKI EGYHÁZKERÜLET FÖLDJEINEK ELKOBZÁSA

Ravasz László 1945. április 18-án írt az egyházkerület elnökségének nevében a miniszterelnöknek, a földművelésügyi miniszternek és az Országos Földbirtokrendező Tanácsnak „a földbirtokreform tárgyában”. Ebben rögzítette, hogy bármiféle előzetes egyeztetés nélkül elvették az egyházkerület több mint ötezer holdas földbirtokát, melyet a kerület „vagy egyes hívek kegyes adományából nyerte, vagy pedig a hívek, legtöbbször egyszerű szegényemberek filléreiből nagy takarékossgal összegyűjtött összegekből vásárolta, hogy az egyház anyagi létét, mint nagy szolgálatának fizikai előfeltételét biztosítsa.” Megállapították, hogy a földbirtokok igazságosabb elosztását fontos feladatnak tartja az egyház vezetése, elfogadják, hogy előzetes egyeztetés nélkül, a gyorsan kihirdetett rendelet végrehajtása is

³⁴ A Ref. Egyetemes Konvent Elnökségének körlevele az egyházi földek felajánlása tárgyában, KREL III/I. 1950–1951. 33. doboz, 140.

³⁵ Uo. 149.

³⁶ Bíró i. m. 2023, 586.

³⁷ Lantos Edit: 1958 és a templomépítés divatja. In: *A politikai diktatúra társadalmasítása*. Szerk. Ö. Kovács József – Kunt Gergely. Miskolc, ME BTK, 2009, [30–42.] 32.

elkezdődött, ugyanakkor méltányosságot kértek, amelyet „egyházunk kulturális és nemzeti jelentősége méltán megérdemel”. Kiemelték: „döntő fontosságúnak tartjuk a kormányzat részéről annak az álláspontnak az elfogadását, hogy az egyház minden vagyona célvagyon [...]”. Az egyház esküileg egy célrendszer, mert szolgálatoknak és küldetéseknek a foglalatja. Ezért mondhatjuk, hogy az egyház minden vagyona célvagyon természetű és kérjük, hogy ennek megfelelő, jóindulatú elbírálásban részesüljön minden egyes egyházi ingatlan. Természetesen még inkább áll ez mindazokra a vagyonrészekre, melyeknek rendeltetését alapítólevelek vagy adományozási iratok és végrendeletek történetesen megállapítják.”³⁸

1945. május 15-én Zámbo Ernő, a tárcaközi bizottság elnöke a püspöktől kimutatást kért az egyházi alapítványi birtokok eredetére vonatkozóan, amihez bekérték az alapítólevelek másolatát.³⁹ Ravasz László június 4-én küldte el az egyházkerület tulajdonában és kezelésében lévő alapítványokról a földbirtokok kimutatást, ennek alapján

tudjuk rekonstruálni, hogy hol és milyen eredetű birtokkal rendelkezett. Ezek alapján Roboz Károly 1879-ben a végrendeletében Baracskán 636 és Iváncsán 325 holdat, összesen 961 kat. holdat hagyott a budapesti teológiai akadémiára. Az egyházkerület több kisebb alapítványi föld értékesítéséből 1892-ben, Seregélyesen vásárolt 1230 holdas birtokot a teológia számára célvagyonként. Az egyházkerület Alsószentivánon 1890-ben 790 holdat és Ócsán 1907-ben 407 holdat vásárolt a tisztviselők javadalma számára. Az 1901-ben elhunyt Madas Károly⁴⁰ végrendeletében a Dabas-Sári határában lévő 1956 kat. holdas birtokát egyházi alapítványba helyezte, mely jövedelmének egyik fele a kecskeméti Madas-Árvaház,⁴¹ másik fele a budapesti Baár-Madas Leánynevelő Intézet alapját képezte. Az alapítványból befolyó jövedelem az árvaház bevételeinek 100%-át, a gimnáziumának 31%-át tette ki. 1925-ben Nirzee Ferenc Mezőszilason 550 holdas birtokot hagyott püspöki javadalmi birtokként az egyházkerületre, amit az Országos Földbirtokrendező Bíróság 1931-ben engedélyezett

birtokba venni. Özv. Szathmáry Sándorné Pethő Julianna⁴² alapítványt hozott létre a református lelkészek továbbképzésére, ennek érdekében 1942-es végrendeletében Kiskunhalas határában 438 holdas birtokot tanyával és 30 hold gyümölcsöst hagyott e célra. Kaszay István⁴³ végrendeletében egy alapítványba helyezte a vagyont, ami Kalocsán a Hajnal utca 18. és 20. szám alatti emeletes és földszintes házakat, Páhi határában 175 holdat, Bócsán 484 holdat, Dunapatajon 40 holdat, Öregcsertőn 22 holdat, összesen 721 holdat hagyott megosztva az egyházkerületre és a kalocsai református egyházközsége.⁴⁴ Az egyházkerületi birtokok eredetéről megállapíthatjuk, hogy azokat vagyonosabb, utód nélküli magánszemélyek hagyták az egyházra, rendszerint meghatározott oktatási, szociális célra, így amikor ezeket elkobozták és kiosztották, az örökök hagyók végakarát is semmibe vette az állam.

1945. május 1-jén Ravasz László tájékoztatta az espereseket, hogy tárgyalásokat folytatnak a kormánnyal az egyházi földek felosztásáról, melyeken

³⁸ Ravasz László levele Jóba József esperesnek, 1945. április 20. KREL, Kecskeméti Egyházmegye Iratai, 91. doboz, 32/1945.

³⁹ Zámbo Ernő levele Ravasz László püspökhöz. 1945. május 15. Ráday Levéltár 1945. A/1. b. 455, 598/1945.

⁴⁰ Madas Károly (1814–1901) édesapja református lelkész volt, a debreceni kollégiumban tanult, majd Pesten jogot végzett, ügyvédi vizsgát tett és neves ügyvéddé vált. A Pest megyei törvényszék helyettes elnöke, a fővárosi református egyházközség presbitere és gondnoka, 1872-től az Alsódabasi választókerület országgyűlési képviselője lett. Ügyvédi pályafutása során jelentős vagyonra tett szert, Sári legnagyobb földbirtokosaként közel kétezer holdas birtoka volt. Felesége fiatalon elhunyt, egyetlen fiában csalódott, ezért visszavonult a közélettől. Végrendeletében vagyonának felét egy református árvaházra, a másik felét egy református felsőbb leányiskola és internátus alapítására hagyta. Czagányi László: *Madas Károly adományozó és iskolaalapító tevékenysége*, <https://www.dabas.hu/index.php/onkormanyzat/teb-ertektar/2004-madas-karoly-adomanyozo-es-iskolaalapito-tevekenysege> (Utolsó letöltés: 2025. május 23.)

⁴¹ A Madas-Árvaház 1922-től működött Kecskeméten, 1930. október 16-án avatták fel Bodor Zsuzsanna Református Leányotthon új épületét, mely ötven református árva leánynak adott helyet, akik a helyi tanítónőképzőben folytatták tanulmányukat. Rigó Róbert: *Református tanítónőképző építése Kecskeméten (1928–1930)*. In: *Hagyomány, Identitás, Történelem 2020*. Szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor. Budapest, KRE HTK ETKI, 2021, [335–358] 355.

⁴² Szathmáry Sándor (1853–1912) Kiskunhalason született a műegyetemen folytatott tanulmányokat, de pénzügyi gondok miatt visszatért a családi gazdaságba. 1878-tól tanári állást vállalt helyi református gimnáziumban, 1899-től az intézmény igazgatója lett, 1911-ben nyugállományba vonult. Feleségével gyümölcs-gazdálkodással foglalkozott, többször járt külföldi tanulmányúton. A Homokhátságon népszerű kieffer körte termesztését 1903-tól honosította meg. Felesége, Szathmáry Sándorné Pethő Julianna áldozatos munkával átvette férje helyét a gazdálkodásban. Végső István: *Végzetes december. Halas helytörténete*, https://feketevaros.blog.hu/2022/12/30/szathmary_kieffer_korteje (Utolsó letöltés: 2025. május 23.)

⁴³ Kaszay István családtalan ügyvéd 1924-ben vagyonát az egyházkerületre, saját kétszintes polgári házát a kalocsai gyülekezetre hagyta, ahol a parókia és az imaterem van. Badics Katalin: *„Reményteljes jövőt adok nektek”*, <https://www.parokia.hu/v/remenyteljes-jovot-adok-nektek/> (Utolsó letöltés: 2025. május 23.)

⁴⁴ Kimutatás a Dunamelléki Református Egyházkerület földbirtokalapítványairól. Ráday Levéltár 1945. A/1. b. 455, 598/1945.

kifejtették a rendelet káros következményeit. Az egyházkerület földjét ekkorra már szétosztották, és csak három birtokról érkezett hír, hogy 100-100 holdat meghagytak. Ezeket az intézkedéseket az egyházkerület megfellebbezte. Súlyosbította a helyzetet, hogy a birtokok használóival nem tudtak kapcsolatba lépni, sem a községi előljárókkal, sem a földet bérlőkkel. Az alsószentiváni 790 holdas birtokot Kisary Lajos bérelte, aki szívinfarktusban elhunyt 1945. március 23-án, a felesége jelentette a püspöknek, hogy a szovjetek 1944. december 3-án szállták meg a pusztát és tönkre tették a 35 éves munkájukat, elvittek 700 sertést, 45-50 ökröt, 30-35 lovat, 7-800 juhot, 40-50 tehenet, az előző évi teljes termést, benne 20 vagon kukoricát. A bérlő elpanaszolta, hogy a családjával együtt elzavarták, és a javaikat a cselédek között szétosztották, így nem tudják kifizetni az előző évi bérleti díjat.⁴⁵

A püspök megállapította, hogy a kerület teológiai főiskolája létét „a legkomolyabb veszedelem fenyegeti”, a székházat 2-300 ezer pengő kár érte. A földbirtokokról elmaradt a jövedelem, mert a bérlőket a front átvonulása során kirabolták. Az egyháznak nincs bevétele, az alkalmazottakat nem tudják fizetni. Ekkor az egyetlen számba vehető bevétel a kerületi járadékok befizetése volt az egyházközségek részéről – amelyek erre egyáltalán képesek voltak. A püspök

rögzítette, hogy „többször a leghatározottabb formában interveniáltunk az állam-kormányánál a kongrua⁴⁶, korpótlék, általában az államsegélyek kifizetése tárgyában.” A kormány ígéretet tett, hogy fizetni fog, de a pénzhiány miatt nem tudott. A püspök júniusi jelentésében rögzítette, hogy a kongruás lelkészi állást tisztviselői pozíciónak tekinti a kormány, amelyet az állami alkalmazottak fizetési osztályaihoz igazítanak. Az egyházi iskolák fizetésekiegészítő államsegélyt kaptak, mert a tanítók javadalmi földjeit is államosították. A püspök ismét megállapította, hogy „sajnálatos mutatók rá a dunamelléki egyházkerület teljes anyagi romlására.” A püspök azt is rögzítette, hogy az egyházkerületbe 16 lelkész még nem tért vissza a szolgálati helyére, letartóztatottak vagy internáltak hét lelkészt és hadifogságba hurcoltak kilencet. Júliusban a kongrua kifizetése megkezdődött, így sokan hónapok után először jutottak némi jövedelemhez.⁴⁷

1945 őszén kimutatást kért a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az egyházkerülettől a földek államosítása miatti kieső jövedelmeire vonatkozóan. Ebben megállapították, hogy az 5116 kat. hold egyházkerületi földbirtok átlagos jövedelme 177 ezer pengő volt, ami az összes bevétel (337 ezer pengő) több mint felét, 53 százalékát tette ki. A költségvetéshez az egyházközségek hozzájárulása évi 53 ezer pengő volt (16%), az államsegély 60 ezer

pengő (18%), az egyéb bevételek 37 ezer (11%) pengőt tettek ki. Az egyházkerület ezekből a bevételekből fedezte a központi igazgatást, fenntartotta a teológiát, társfenntartója volt a nagykőrösi és kecskeméti tanítóképzőnek, a Baár-Madas leánygimnáziumnak és a kecskeméti Madas-árvaháznak. Ezeken túl segítette a rászoruló iskolákat, lelkészeket, lelkészövegyeket, lelkészárvaikat, a missziói munkát. A jelentés végén megállapították, hogy az összes püspöki javadalmi birtokot kisajátították, a seregélyesi, a baracskai és a sári birtokokból száz-száz holdat meghagytak, és még nem hoztak határozatot három másik birtokkal kapcsolatosan.⁴⁸ Összességében megállapíthatjuk, hogy az egyházkerület kezelésében lévő birtokoknak meghatározó szerepük volt, az egyházkerület bevételeinek valamivel több mint a felét fedezték, amit elsősorban az oktatási és szociális intézményeinek a fenntartására fordítottak.

AZ EGYHÁZKÖZSÉGEI FÖLDBIRTOKAINAK ELKOBZÁSA

Ravasz László püspök 1945. június 18-án körlevélben kérte az egyházközségektől, hogy a kisajátított és megmaradt birtokaikról tegyenek részletes jelentést azok eredetére, céljára, méretére, fekvésére és hasznosítási módjára vonatkozóan. Az egyházközségek beküldték a jelentéseiket, ezekből emelek ki néhányat, hogy szemléltetni

⁴⁵ Özv. Kisary Lajosné bérlő jelentése a püspöknek. 1945. április 18. Ráday Levéltár 1945. A/1. b. 455, 248/1945. özv.

⁴⁶ A kongrua a latin sustentatio congrua „megfelelő ellátás” kifejezésből származik, amikor a lelképásztori hivatással nem járt együtt a megfelelő javadalmazás, akkor azt az állam kiegészítette. A szekularizált államokban a papság fölött az állami hatalom egyik fontos eszköze. Az egyházi földek államosítása után a lelkészek elvesztették a megélhetésük alapját, ezért a létfenntartásukban meghatározó szerepet kapott. 1951 után az Állami Egyházügyi Hivatal személy szerint utalta ki a lelkészek számára, folyósítása vagy megvonása fontos eszköze volt a hatalomnak. *Katolikus lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/K/kongrua.html> (Utolsó letöltés: 2025. május 25.)

⁴⁷ A Dunamelléki Református Egyházkerület helyzetjelentése, 1945. május-július. KREL, Kecskeméti Egyházmegye Iratai, 92. doboz, 82/1945.

⁴⁸ Az egyházkerület 1938-41 közötti zárszámadásainak összegzése. Ráday Levéltár 1945. A/1. b. 458, 1894/1945.

tudjam a veszteség mértékét. A dömsödi egyházközségnek 185 holdja volt, melyből 32 lelkészi, hét segédlelkészi és négy tanítói javadalmi föld volt. A péceli egyházközségnek 132 holdja volt, ebből a lelkészi javadalom 71,5 volt, ezen túl Jeszenszky Sámuelné 1928-ban 55,5 fél holdas alapítványi birtoka bevételeinek negyed részével a lelkész önképzését támogatta, másik negyed részével a tanító belmissziói munkáját, harmadik negyeddel a szociális segélyezést, a negyedikkal az egyház épületeinek karbantartását. A pestszenterzsébeti egyházközségnek 235 kat. holdas birtoka volt, melynek bevételeiből a templomépítési alapot támogatták. Jóval nagyobb birtokokkal rendelkeztek az alföldi, jelentős református intézményrendszert működtető mezővárosok egyházközségei. Ceglédén 730 holdat államosítottak (ebből iskolai alapítványi föld volt 275,5 hold). Kecskeméten az egyházközségtől 404 holdas birtokot vettek el és osztottak ki. Kiskunhalason 2492 kat. holdat államosítottak, itt vették el a legnagyobb birtokot az egyházmegyében, a második legtöbbet Nagykőrösön, 1736 hold földbirtokot. Dévaványán 94,5 hold földterület volt az egyházmegye tulajdonában, amit teljes egészében államosítottak. A Kecskeméti Egyházmegyétől, amelyet 1952-ben átszervezték és megszüntettek, és gyülekezeteitől összesen 5 501,5 hold földet vettek el az 1945-ös földelkobzás során. Az egyházmegyében négy egyházközség kapott földbirtokot: Kiskunfélegyházán 25 holdat, Prónayfalván, a későbbi Tázlárón 15, Szolnokon 30 és Újszászon 15

kat. holdat, összesen 85 holdat. Jászberényben, Jászkiséren és Kerekegyházán, Soltvadkerten, Tiszavárkonyon és Tószegen nem vettek el földet és nem is kapott az egyházközség.

Az egyetemes konvent 1946. június 28-án arra kérte az espereseket, hogy küldjenek kimutatást arról, hogy a földelkobzás milyen mértékben érintette az egyházmegyékben az egyházközségeket. Az egyházkerületben a Kiskunhalasi Református Egyházközség rendelkezett a legnagyobb földbirtokkal, Ván Benjámint lelkész jelentésében részletesen írt az elvett földekről. Az egyházközség tulajdonában volt Balota pusztán 191 kat. hold, Debeák Szarkás pusztán 910 hold, ebből 500 hold erdő, 10 szőlő és gyümölcsös, Felsőkistelek pusztán 155 hold, ebből 18 szőlő és 7 gyümölcsös. Itt volt a birtokon egy kastély nagy pincével, 1200 hl bortároló kapacitással, 300 hl borral, modern szőlészeti felszereléssel, 9 lóval és 20 szarvasmarhával. Pirtó pusztán további 12 kat. hold, a város közelében 10 hold kántor kaszáló és a Szigeti dűlőben 5 hold veteményes föld. Lelkészi javadalmi föld volt Balota pusztán 240 kat. hold, Füzes pusztán további 43 hold. Az egyház alapítványaitól is jelentős birtokokat vettek el, az árvaházi alapítványtól 29 holdat, Kiskunfélegyháza határában 897 holdat, „olyan alapítványi birtokot, amelynek a tulajdonosa a kiskunhalasi református redemptus közbirtokosság volt, örök haszonélvezője pedig a kiskunhalasi Szilády Áron Református Gimnázium azzal a kikötéssel, hogy ha ez az iskola református jellegét akármi oknál

fogva elveszteni, a haszonélvezet megszűnik és a kiskunhalasi református redemptus közbirtokosságra száll vissza.” Az egyházközség kezelésében összesen 2492 kat. hold volt. Ván Benjámint felsorolta a megmaradt egyházi birtokokat, az egyházközségnek nem hagyták meg a 100 holdat, ez ellen hiába tiltakoztak. Tehát nem a jogszabály szerint jártak el, a lelkészek javadalmára a 100 hold helyett csak egyet hagytak, az alapítványi célokra a megengedett 100 helyett 291 holdat, igaz ennek jelentős része gyenge minőségű homok volt.⁴⁹

Nagykőrösről a lelkészek jelentették, hogy itt az egyházközségtől elvettek 698 kat. hold birtokot a város határában, a közeli Jászkarajenő határában további 43 holdat, Dánszentmiklós határában 135 holdat, így összesen 876,5 kat. hold földet. Az Arany János Gimnázium internátusának volt további 860 kat. holdas ingatlana, amely özvegyi haszonélvezettel volt terhelve, de ezt is igénybe vették, így összesen 1736 kat. holdat államosítottak. Az egyházközségnek meghagytak 100 holdat, melyben a két lelkész javadalma is benne volt. Meghagyták a Dóczy Jenő-féle 8 hold alapítványi földet, melynek 1/3-a a gimnáziumot illette, továbbá a Cs. Kiss-féle 38 holdat, ami a tanítóképző alapítványát illette. A tárcaközi háromfős bizottság a tanítóképző intézetnek 100 kat. hold földet meghagyott, a presbitérium kérte, hogy a dánszentmiklói alapítványi földből 62 holdat hagyjanak meg, de erről még nem kaptak tájékoztatást.⁵⁰ Jól jelzi a korabeli viszonyokat, hogy Göde Lajos nagykőrösi lelképásztor

⁴⁹ Rigó i. m. 2025, 74–75.

⁵⁰ *Kimutatás a Kecskeméti Egyházmegye területén a földtulajdon átrendezés hatásairól*, 1946. június, KREL, Kecskeméti Egyházmegye Iratai, 93. doboz, 307/1946.

június 22-én telefonon jelezte a püspöknek, előző nap személyesen indult el Budapestre, hogy a tárcaközi bizottságnak személyesen vigye el az alapítványi birtokok dokumentációját, azonban „az állomás felé közeledve egy fegyveres [szovjet – R. R.] katona megtámadta, táskáját el akarta venni, ő védte magát, de két másik katona jött a támadó segítségére, így őt leteperték, a táskát elvették tőle az iratokkal együtt.” Ezért kért pár nap haladékot az iratok újbóli lemásolására.⁵¹

Ezekből az esetekből is jól látszik, hogy a községi földigénylő bizottságok igen eltérő gyakorlatot folytattak az egyházi földek államosítása vonatkozásában, Abonyban például egyáltalán nem hagytak földbirtokot, a jogszabályi minimumot sem, Kiskunhalason jóval több alapítványi földet hagytak meg, mint 100 holdat, ugyanakkor az egyházközség javadalmi földjét nem biztosították, Nagykőrösön is több földet hagytak meg, mint a kétszer száz holdat. Kiskőrösön a presbitérium hiába igényelt földet, nem kapott, míg Szolnokon a lelkész a kántor és a harangozó számára is biztosítottak javadalmi földet.

A földelkobzások végrehajtása után 1945 nyarán a püspök jelentést kért az esperesektől, hogy az egyházmegyéjük területén hogyan változtak az egyházközségek földbirtokai, ezeket később összesítették és megállapították, hogy 12 egyházközségben több lett a földbirtok, 55 egyházközségben kevesebb, 286 egyházközségben nem

változott, ahol rendszerint száz hold alatti birtokokkal rendelkeztek. A jelentésben azt is megállapították, hogy a nagy iskola- és intézményfenntartó gyűlekezetek vesztették a legtöbb alapítványi birtokot. Ezek után 156 egyházközség saját erőből fenn tudja magát tartani és 172 nem.⁵² Bereczky Albert a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium politikai államtitkára, korábban Budapest Pozsonyi úti lelkipásztor bizalmas levelet írt Ravasz Lászlónak, melyben a földreform kapcsán megállapította „az egyházak és egyházi alapítvány mezőgazdasági és erdőgazdasági ingatlanainak tiszta jövedelme fontos egyházi intézmények fenntartására szolgáltak úgy, hogy ezek az intézmények a földbirtokreform következtében katasztrofális helyzetbe kerültek és számos intézmény működése fenntartási eszközök hiányában teljesen lehetetlenné vált.”⁵³

A KECSKEMÉTI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG FÖLDBIRTOKAINAK ELKOBZÁSA

A Kecskeméti Református Egyházközség 1564-től kiterjedt oktatási intézményrendszert épített ki, a gimnáziumon túl főiskolai képzést is létesítettek az 1830-as években, de a teológia az 1850-es években Pestre került, ezt követően az 1860-as években indították el a jogakadémiai képzést, majd 1918-ban a tanítónőképzőt. A Horthy-korszak végén földbirtokterülete 507 kat. holdat tett ki. A földek rendszerint hagyatékként, alapítványi birtokként kerültek az

egyházközség tulajdonába, a 14 parcella esetében kettőnél megjegyezték, hogy a 18. században hagyták az egyházközségre.⁵⁴

Már a szovjet megszállás idején jelentős veszteségek érték az egyházközség gazdaságait. Kovács Bálint lelkipásztor 1944 decemberében jelentette a város polgármesterének, hogy az egyházközség 507 kat. holdas birtokain 10 pár lóval, 28 kocsival, 45 tehénnel, 160 sertéssel rendelkeztek és Talfájában, valamint Szentkirályon is mintagazdaságuk volt. Kovács megírta, hogy a front átvonulása után, december 5-én tett látogatása során a gazdaságokban már csak négy-öt tehén és borjú, valamint nyolc malac volt, ló egy sem, így a földek nagy része szántatlan és vetetlen maradt. Az egyháznak 50 ember fizetéséről kellett volna gondoskodnia, de csak a perselypénz maradt a bevétel, ami alig elég valamire.⁵⁵

1945. április 10-én a kecskeméti egyházközség nevében dr. Joó Gyula főgondnok és Kovács Bálint lelkipásztor beadványt írt a községi földigénylő bizottságnak, melyben rögzítették, hogy a földjeik elvételéről és kiosztásáról kaptak híreket. Azt kérték, hogy állítsák le ezt a folyamatot és hatálytalanítsák a birtokok kiosztását, valamint az „összes ingatlanainkat tulajdonunkban és birtokunkban háborítatlanul meghagyni méltóztassék.” Ezt követően arra hivatkoztak, hogy az egyházközség összes területének túlnyomó része, az 507 kat. holdból 344 és fél hold területű ingatlan, alapítványi

⁵¹ Göde Lajos lelkipásztor jelentése, 1945. június 22., Ráday Levéltár 1945. A/1. b. 457, 793/1945.

⁵² Az egyházmegyéék összesítő jelentése a földreform következményeiről. Ráday Levéltár 1945. A/1. b. 458, 3537/1945.

⁵³ Bereczky Albert levele Ravasz Lászlóhoz. 1945. augusztus 10. Ráday Levéltár 1945. A/1. b. 458, 1894/1945.

⁵⁴ A Kecskeméti Református Egyházközség birtokkimutatása. Ráday Levéltár 1945. A/1. b. 456, 673/1945.

⁵⁵ Kovács Bálint 1944. decemberi jelentése a város polgármesterének. KREL, Egyházközigazgatási iratok III/I., 19. doboz, 1944–1945, 156.

birtok. Ezeket tételesen felsorolták, az adományozó és alapítvány céljának feltüntetésével. Megjegyezték, hogy az alapítványi birtokok többségét az egyházhoz szorosan kötődő személyek (főgondnokok, presbiterek) hagyták haláluk után az egyházra, elsősorban oktatási és szociális célokra.⁵⁶

Május 3-án a kecskeméti egyházközség fellebbezést nyújtott be a felettes szervhez, a megyei földbirtokrendező tanácshoz, mert a helyi földigénylő bizottság az 507 holdból száz hold kivételével a többit kisajátították. Kérték az egyházi földek mentesítését és azokat az egyház tulajdonában meghagyni. A fellebbezésben ismét leírták, hogy a 344 és fél hold alapítványi föld „különböző célú és különböző időben, különböző személyek által adományozott alapítványi birtokot képez.” Megállapították, hogy mivel minden alapítványi birtok 100 hold alatti, így a rendelet értelmében minden egyes birtok mentesülhet. Végül kifejtették, hogy az alapítványt tévők végakarátát is semmissé tennék ezen birtokok államosításával és szétoztásával: „méltánytalan volna ezeket a kisterjedelmű alapítványi birtokokat igénybe venni azért is, mert ezeket egyházunkhoz ragaszkodó, hűséges egyháztagok – kivétel nélkül kis emberek – létesítették nehéz munkával szerzett vagyonukból. Ily módon igyekeztek egyházuk

iránti hálájuknak maradandó emléket állítani.”⁵⁷

Az 1946 nyarán összeállított jelentés szerint a Kecskeméti Református Egyházközségtől elvették a hat magánszemély adományából létrehozott alapítványi birtokot, melyek összesen 160 kat. holdat tettek ki. Elvettek további 130 hold földet, melyek a város határában lévő tanyai lelkészségek javadalmát szolgálták és a város bocsátotta az egyház rendelkezésére. Az egyházközség tulajdonából elvettek további 114 holdat, így összesen 404 kat. hold földterületet.⁵⁸ 1947 februárjában ismét kérte az egyházközség az alapítványi földek államosítás alóli mentesítését, melyhez kimutatást készítettek a földek aktuális helyzetéről, miszerint alapítványi tulajdonában eredetileg 242 hold föld volt, amiből csak 43 hold maradt, a többit kiosztották, az egyház kezelésében volt 158 hold, amiből egy 61 és egy 17 holdas birtokot hagytak meg, és a nagyobbakat beszámították a rendelet szerint meghagyott 100 kat. holdba.⁵⁹

Az állam a megmaradt egyházi földterületeket egyre súlyosabb beszolgáltatási és fizetési kötelezettségekkel sújtotta. 1947-ben az egyházakra vagyondézmát vetett ki, a helyi egyházközségre pedig 239 043 forintot, amit három évre elosztva kellett volna kifizetni. Az egyházközség 1947. szeptember 29-én a helyi

felekezetekkel együtt kérvényt adott be a pénzügyminiszternek, melyben kérték, hogy csökkentsék a kiszabott vagyondézmát, illetve egy részét töröljék el.⁶⁰ A pénzügyminisztertől 1948 szeptemberében elutasító végzést kaptak, de később sem tudtak fizetni, mert nem maradt volna pénzük a 12 alkalmazott bérére. Azt kérték a püspöktől, hogy az ÁEH-n keresztül próbáljon az ügyükben közbenjárni.⁶¹

A kecskeméti egyházközség 1951. augusztus 19-én tartott presbiteri ülésén dr. Szabó József főgondnok ismertette a konventi körlevelet és az egyesített pénzügyi, jogi és mezőgazdasági bizottság augusztus 12-én tartott ülésének javaslatát, valamint a konvent kiegészítő körlevelét. A főgondnok bejelentette, hogy a presbitérium 1951. április 4-én az egyházi földek egy részét már felajánlotta az államnak, ekkor már az utolsó megmaradt területekről tárgyaltak. A presbitérium név szerinti szavazással döntött, hogy a már állami vételre felajánlott ingatlanokon túl, az egyház tulajdonában még meglévő mezőgazdasági ingatlanokat felajánlja az államnak, nyolc parcellában összesen 127 holdat a rajtuk lévő épületekkel együtt, és kérték az ingatlanokon lévő tartozások átvételét, illetve törlését. Rögzítették az is, hogy a földek felajánlását követően az egyházközségnek Kecskemét város szélén

⁵⁶ A kecskeméti egyházközség részéről dr. Joó Gyula főgondnok és Kovács Bálint lelkipásztor levele a Községi Földigénylő Bizottsághoz, 1945. április 10. KREL, Kecskeméti Egyházmegye Iratai, 91. doboz, 33/1945.

⁵⁷ A kecskeméti egyházközség fellebbezése a megyei földbirtokrendező tanácshoz, 1945. május 3. KREL, Kecskeméti Egyházmegye Iratai, 91. doboz, 36/1945.

⁵⁸ Kimutatás a Kecskeméti Egyházmegye területén a földtulajdon átrendezés hatásairól, 1946. június. KREL, Kecskeméti Egyházmegye Iratai, 93. doboz, 307/1946.

⁵⁹ Szabados László: A Kecskeméti Református Kollégium története 1945-től az 1948-as államosításig. Kecskemét, Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma, 2000, 49.

⁶⁰ Szabados i. m. 2000, 50–51.

⁶¹ Tóth Endre lelkipásztor Bereczky Albert püspöknek írt levele, KREL III/I., 33. doboz, 1950–1951, 203/1951.

a Csáktornya dűlőben két hold javadalmi szőlő, házzal és udvarral marad meg az öt javadalmas számára.⁶²

1951-ben, a földek állami tulajdonba adását követően sem mentesült az egyház a földek után járó éves beszolgáltatási kötelezettség alól. 1951. november 2-án Tóth Endre írt Gaál István⁶³ esperesnek, mert a már felajánlott egyházi földek után is olyan nagy beszolgáltatási kötelezettséget róttak ki az egyházközségre, amit nem tudott teljesíteni, és azt igyekezett megtudakolni, hogy ebben a helyzetben mit lehet tenni. Nem termett annyi sem kenyérgabonából, sem takarmányból, sem kukoricából, amennyit a beszolgáltatási kötelezettségben előírtak, ezért a lelkész azt javasolta, hogy a föld „vételára” terhére kellene átírni a beszolgáltatási kötelezettség értékét. Azt válaszolta neki az esperes, hogy Kiss Rolandot⁶⁴ keresse meg személyesen az ügyben, aki a minisztériumi kapcsolatain keresztül talán segíteni tud ebben a kilátástalan helyzetben.⁶⁵

A Kecskeméti Református Egyházközség 1943-as zárszámadása szerint, a bevétele ebben az évben összesen 814 598 pengő volt, mely három fő forráscsoportból származott: a legnagyobb részt 35,6%-ot,

a mezőgazdaságból és földbérletből származó bevétel tett ki, 30,5%-ot az egyházadózó és perselypénz aránya képviselt, végül 29,7%-ot a bérbe kiadott üzlethelyiségek és lakások bérleti díja biztosított. Az egyházközségnek több ingatlanban összesen 69 üzlethelyisége és lakása volt bérbe kiadva.⁶⁶ Azt is fontos megállapítanunk, hogy az egyházközség a kiadásainak legnagyobb részét, 38,2%-át az intézményeinek a fenntartására és a diákok segélyezésére fordította.⁶⁷ Az egyházközség bevétele 2023-ban 403 692 000 Ft volt, melynek közel felét, 45,5%-át az ingatlanjáradék teszi ki, amit a rendszerváltás időszakában vissza nem kapott ingatlanok után az állam biztosít az egyházközségnek, 31 százaléka az egyház tulajdonában lévő üzlethelyiségek bérleti díjából származik, 10%-a az egyházfenntartói járulékából és perselypénzből folyik be és 13,5%-ot tesz ki a kamatbevétel.⁶⁸

ÖSSZEGZÉS

A tanulmányomban bemutatott példák alapján jól látszik, hogy az egyházkerület és a nagyobb, intézményfenntartó református egyházközségek esetében döntő jelentőségű volt a földbirtokaikból származó bevétel. A földbirtokokat évszázadok során a kisebb-nagyobb vagyonnal rendelkező magánszemélyek

végrendelettel, főként oktatási és szociális céllal hagyták az egyházra, a nagyobb vagyontkat főleg az egyházkerületre, a kisebbeket a helyi egyházközségek. A kisebb egyházközségek rendszerint száz kataszteri hold alatti javadalmi földekkel rendelkeztek, melyek bevétele biztosította a lelkész, a kántor és a tanító jövedelmét. Ezt a rurális eredetű jövedelmi és intézményfenntartói célokat szolgáló egyházi birtokstruktúrát alapvetően forgatta fel 1945 tavaszán a – főszabály szerint – száz kataszteri holdnál nagyobb birtokok kisajátítása, majd 1951-ben a többinek is, rendkívül rossz kondíciókkal kikényszerített állami felvásárlása. Ezzel az intézmények fenntartása ellehetetlenült, az iskolákat 1948 nyarán államosították, az egyesületeket 1950-ig felszámolták, vagyonukat jórészt kisajátították, a lelkészek anyagiilag kiszolgáltatott helyzetbe kerültek. A római katolikus klérussal szemben a református lelkipásztorok rendszerint nagycsaládok voltak, a feleségeik a helyi református iskolában tanítottak, így a szorult helyzetüket is jobban ki tudta használni a pártállami vezetés. Tehát ahogy Ravasz László 1945-ös püspöki jelentésében megfogalmazta, a korabeli történesek valójában az „egyház államosítását” jelentették⁶⁹, mindennek a máig tartó hatásaival, következményeivel.

⁶² A Kecskeméti Református Egyházközség presbitériumának határozata az egyház földjeinek felajánlásáról az államnak. KREL III/I., 33. doboz, 1950–1951, 154/1951.

⁶³ Gaál István (1891–1970) református lelkész Törökszentmiklóson (1922–1958), nagykunsági esperes (1937–1958), 1956-ban ideiglenesen a Tiszántúli Református Egyházkerületet is irányította. In: „Szorultságomban tág tért adtál”. Balla Árpád református lelkipásztor hagyatéka. Szerk. Szabadi István. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, 2012, 523.

⁶⁴ Kiss Roland (1888–1967) 1949-től 1958-ig volt a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka, az egyetemes konvent világi elnöke. 1945-től országgyűlési képviselő, belügyminisztériumi, majd honvédelmi államtitkár. Szabadi i. m. 2012, 525.

⁶⁵ Tóth Endre lelkipásztor levele Gaál István espereshez. KREL III/I., 1950–1951., 33., 217/1951.

⁶⁶ Rigó Róbert: A reformátusok vagyonának államosítása Kecskeméten. In: *Hagyomány, Identitás, Történelem 2021*. Szerk. Kiss Réka – Lányi Gábor. Budapest, KRE HTK ETKI, 2022, [253–286.] 264–272.

⁶⁷ A Kecskeméti Református Egyházközség zárszámadása, vagyonleltára és mérlegei az 1943-as évről. KREL, IV/5. Gazdasági iratok, zárszámadások.

⁶⁸ Varga Nádor kecskeméti lelkipásztor információi alapján az egyházközség 2023-as zárszámadására vonatkozóan, melyeket ezúton is köszönök.

⁶⁹ Vö. 19. lábjegyzet.

Németh Máté

„Kegyetlenül átgázolt a történelem a parasztokon”

Csoóri Sándor és Fekete Gyula a magyar vidék átalakításáról

A Nagyatádi-féle földreform és földreform-törvény, az 1945-ös földreform (földosztás), majd a kollektivizálási hullámok 1949 és 1961 között – történelmi léptékekkel mérve viszonylag rövid idő alatt mind a parasztság életében hoztak radikális változásokat. 1945 után ugyan esély nyílt arra, hogy – Fekete Gyula reménye szerint – a vidéki társadalom évtizedei jöhetnek el, a kiépülő rendszer kényszerkollektivizálási akciói, a parasztság kiszolgáltatott helyzetének kiero- szakolása pont ennek ellenkezőjét eredményezték.

A Horthy-korszakban kibontakozó népi mozgalom a meglévő két eshetőség (konzervatív jobboldaliság, polgári radikalizmus és munkásmozgalom) helyett kínálta a harmadik út lehetőségét az embereknek, amely fontosnak tartotta az alapvető demokratikus szabadságjogokat, a szociális igazságtalanság, valamint a magyarság nemzeti gondjainak a felszámolását.¹ A népi mozgalmat magukénak vallók hitték, hogy a haladás csak úgy képzelhető el, ha a vidéki parasztság nyomorúságos helyzetét felszámolják a nagybirtokrendszer felosztásával, illetve földosztással. A falukutatók az irodalom nyelvén, széles műfaji spektrumon végeztek mélyfúrásokat a falu és a tanyavilág állapotát illetően, és váltak ismert szellemi mozgalommá, később szervezetté. Ez a munka – a parasztság látteleetének bemu-

tatása – a kényszerkollektivizálások alatt és után is folytatódott, igaz, már a Horthy-rendszerhez képest egészen más miliőben, korlátozott lehetőségekkel.

KI A FALUBA!

„Menjetek szét a magyar falvakba. Járjatok szét a magyar parasztok között. Éljétek mindennapját, beszéljétek beszédét, figyeljétek meg élete minden rezdülését. Szívjátok tele tüdőtököt lelkével...” – az előbbi mondatok a népi-falukutató mozgalom talán legjelentősebb szellemi kútforrásának, Szabó Dezsőnek a tollából származnak. Írásában, amely 1923-ban látott napvilágot, alaptételként fogalmazta meg, hogy a magyar parasztot a magyarsággal tartja egyenértékűnek, és kijelentette, hogy életének jelentős részét töltve vidéken a parasztok között „a magyar paraszt lelkéhez

a magyar irodalom nem férközött hozzá.”² Valamivel később Szabó Dezső mellett egy irodalmi esten a népi írók másik szellemi nagysága, Móricz Zsigmond is arra buzdította a nagyrészt egyetemi hallgatókból álló fiatalságot, hogy tartsanak faluvizsgálatot.³ Később, 1930-ban Fábian Dániel – József Attilával karöltve – elkészítette a *Ki a faluba* című röpiratot, amely falukutatásra, a folklór megismerésére buzdította a fiatalokat.⁴ Írásukban – amely a *Bartha Miklós Társaság Füzeteiben* jelent meg – megfogalmazták, hogy a fiatalok feladata nem az, hogy a népet tanítsa, hanem hogy tanuljon a néptől.⁵ A falukutató és a vidék megismerésének feladatát aztán a népi írók egyik központi alakja, Illyés Gyula is megfogalmazta 1934-ben, a *Magyarok megmentése* című írásában. Az író cikkében egyenesen arra szólít fel, hogy a nép

¹ Salamon Konrád: *A harmadik út kísérlete*. Budapest, Eötvös Kiadó, 1989, 7.

² Szabó Dezső: Új magyar ideológia felé. Második tanulmány: A nemzeti megtartás és haladás elemei. *Élet és irodalom*, 1923/5, 1–20.

³ Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Budapest, Püski, 1989, 203.

⁴ Uo. 204.

⁵ <https://jozsefattila.elte.hu/irasok/tarsszerzo.html> (Utolsó letöltés: 2025. április 10.)

körében szociográfiai adatfelvételeket kell készíteni.⁶

A falukutatás, a vidék megismerésének jelentősége, a parasztság helyzetéért való aggodalom – amelynek fontosságára az 1930-as években több szervezet is ráébredt⁷ – a szépirodalomban is felütötte a fejét, irodalmi szociográfiák keretein belül.⁸ A műfaj sajátossága az volt, hogy az írók nem a tudományos elemzés kötöttebb vonalát követték, hanem a megfigyelt társadalmi helyzeteket a szépirodalom eszköztárával, saját élményeik artikulálásával tárták az olvasó elé. Szociográfia, publicisztika és szépirodalom – e három műfaj és ezek keveredése vált hangsúlyossá a falukutatás témájának felkarolását tekintve, amelynek legfontosabb művei az 1930-as évek derekától születtek meg. Ismertté vált Illyés Gyula *Puszták népe* (1936), Féja Géza *Viharsarok* (1937), Szabó Zoltán *Tardi helyzet* (1936) és *Cifra nyomorúság* (1938), Erdei Ferenc *Futóhomok* (1937), Veres Péter *Az Alföld parasztsága* (1936) vagy Kovács Imre *A néma forradalom* (1937) című munkája, amelyek a szaktudományos munkákhoz képest nagyobb olvasottságot hoztak, így szélesebb körben terjedhetett el a vidék általános helyzetének képe. A falvak nehézségei (egyke, választójog, élelmezés, munkalehetőség, tehetségek sorsa) fogalmazódtak meg a munkákban, de

a szerzők nem mindig ajánlották ugyanazt a megoldást.⁹ A falukutatásról szóló szociográfiák támogatására indította el Sárközi György a *Magyarország felfedezése* sorozatot, amely az előzetes tervek szerint tíz kötetben mutatta volna be a vidék helyzetét. A már említett *Viharsarok*, *Futóhomok* és *Cifra nyomorúság* mellett megjelent Erdei Ferenc *Parasztok* című munkája is, ezt követően a politikai klíma megváltozása miatt¹⁰ újabb kötet nem született.

„A FÖLD AZÉ LEGYEN, AKI MEGMŰVELI”

A vidék helyzetének diagnózisát a falukutató mozgalmat magukénak érzők állították fel, országos és regionális szinten egyaránt.¹¹ Az egészségtelen birtokeloszlás (a birtokaprózódás jelensége és a törpebirtokok kialakulása), a demográfia helyzete (egykezés és ebből fakadó problémák, pl. falusi társadalom normarendszerének felborulása), városokba vándorlás, a falusi lét jövőjének – anyagi és szellemi értelemben – bizonytalansága mind olyan nehézségek voltak, amelyek válaszként kiáltottak. Az írók által javasolt elképzelések – pl. új paraszti életforma kialakítása – nem lettek a gyakorlatba átültetve. A népi mozgalom 1937-ben, a gondolatisággal azonosulók részvételével szervezeti formát öltve létrehozta a Márciusi Frontot. Az alapításkor Kovács Imre 12

pontos kiáltványt olvasott fel, amelyben többek között az 500 katasztrális holdnál nagyobb földbirtokok felosztását követelte.¹² A földkérdés kapcsán tehát a földosztás elképzelése is megjelent köreikben, de a Márciusi Front végül – különböző okok miatt – nem lett hosszúéletű mozgalom, és 1938-ban gyakorlatilag megszűnt.

Röviddel ezután, 1939-ben a népi írók egy csoportja úgy döntött, kilép a politika színpadára és párttá alakul. Június 29-én, Makó városában megalakult a Nemzeti Parasztpárt, amely a paraszti társadalom legszegényebb csoportjaira támaszkodott, illetve őket szándékozott képviselni. Vita volt ugyan abban a kérdésben, hogy a népi mozgalom egy része nem szerette volna a pártkereteket, azonban az írók egy csoportja úgy látta, hogy a helyzet megváltoztatása érdekében, a radikális reformok képviselete hatékonyabban érvényesíthető így, a politika színterén. 1939 nyarán a *Szabad Szó* című hetilapjukban megjelent a párt programja, ennek részeként többek között a földreform (500 holdon felüli birtokok kisajátítása), a szövetkezeti rendszer és az egyetemes népoktatás kívánalma.¹³ A népi írók pártja ekkor tehát a szövetkezeti termelőüzemek létrehozásában látta a megoldást, a szövetkezést termelési áganként szervezték volna meg. Programjuk utolsó, 10. pontja

⁶ Borbándi i. m. 1989, 205.

⁷ A teljesség igénye nélkül: A cserkészlet köreiben alakult meg a Fiatal Magyarország Szociográfiai Munkaközösség, illetve az Eötvös-kollégiumnak is működött szociográfiai csoportja, 1934-ben megalakult a Diákok Háza Falukutató Munkaközösség, melynek többek között Kovács Imre is a tagja volt.

⁸ A húszas évek végén már jelent meg a falukutatás témájában munka, Oláh György jól ismert, kommunista rendszer során sűrűn idézett műve, a *Három millió koldus* 1928-ban jelent meg.

⁹ Féja Géza például tömegtámogatással bíró szellemi és politikai mozgalomban látja a megoldást, míg Kovács Imre pesszimista hangot üt meg, szerinte a magyarság ereje megtört, a forradalmi hevület alábbhagyott, tenni képtelen. Borbándi i. m. 1989, 219–220.

¹⁰ Az Anschluss után Magyarország egyre inkább a náci Németország vonzásába került, amelynek éles kritikusi voltak a népi írók, így a kiadó elállt a további közléstől.

¹¹ A *Magyarország felfedezése* című könyvsorozat elindítása ezt a célt szolgálta a harmincas évek második felében.

¹² Papp István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2012, 121.

¹³ Szeredi Pál: *A Parasztpárt két évtizede*. Pilisszentkereszt, Barangoló Kiadó, 2014, 112–113.

a magyar nemzetnevelésről szólt, amelyet népi gyökerűvé kívánt tenni.¹⁴ Az 1939. májusi választásokon a párt végül nem jutott be a Nemzetgyűlésbe, ellenben az 1944. decemberében megalakuló Ideiglenes Nemzeti Kormányban a belügyi tárcát kapták meg (Erdei Ferenc irányíthatta a hivatalt).

A kormány 1945. március 15-én földreformrendeletet adott ki, amelyben a 100 hold feletti földek felosztásával sok parasztembert juttattak földhöz. A párt szabad választások útján történő parlamenti képviseletére 1945-ig kellett várni,¹⁵ a létrejövő kormánykoalíció tagjaként a vallás és közoktatási tárcát kapták meg. A párt fő üzenete a választások kapcsán a korábban megkezdett földreformhoz volt köthető. Az újonnan földtulajdonossá válók számára vetőmagot, állatállományt és mezőgazdasági eszközöket biztosítottak volna, míg a mezőgazdaság jövője kapcsán a kisbirtokrendszert tartották helyesnek.¹⁶ Korszerűsíteni szerették volna a törpe- és kisbirtokokat azok életképessége érdekében, hiszen a „legtöbbet a földből mindig az tudja kihozni, aki saját magának dolgozik.”¹⁷ A kolhozosítás kapcsán elutasítóan nyilatkoztak, hitet téve a magántulajdon mellett, valamint síkra szállva azért, hogy a parasztság számára

legkedvezőbb termelési mód valósuljon meg a mezőgazdaságban. Ahogy a programban fogalmaznak: „a föld azé legyen, aki megműveli...”¹⁸

Két évvel később, az 1947-es választásokon – immár a kommunisták kezdeményezésére létrejött Baloldali Blokk részeként – valamivel több, mint 8 százalékos szerezve maradtak a kormánykoalíció tagjai¹⁹, majd 1949-ben a kommunista diktatúra éveiben működésüket felfüggesztették. Az 1956-os forradalom alatt Petőfi Párt néven néhány napig még működtek, de érdemi tevékenységet nem tudtak végezni.²⁰

A népi írók falukutató tevékenysége a vidék problémáira hívta fel a figyelmet, mindezt a két világháború között egy olyan politikai helyzetben, amelyben diagnózisukat és – olykor egymástól eltérő – javaslatukat megfogalmazhatták, párttá alakulva pedig program szintjén is képviselhették.

A KOLLEKTIVIZÁLÁS HULLÁMAI

1945. március 15-én megjelent a 600/1945-ös miniszterelnöki rendelet, amely a nagybirtokrendszer megszüntetéséről, a földreform megvalósításáról szólt. A rendelet értelmében a maximális birtok nagyság 100

hold lett, kivételt képeztek ez alól a gazdálkodó parasztok, akiknek 200, valamint a németekkel szembeni ellenállásban résztvevők, akiknek 300 holdjuk lehetett. Az intézkedés következtében az ország földjeinek csaknem 35%-a cserélt gazdát, több mint 3 millió hold földet kapott meg a 642 342 igénylő. Az elvett földek nem mindegyike került magántulajdonba, volt, ami községi, állami vagy szövetkezeti tulajdon lett.²¹ Az ország birtokviszonyai radikálisan átalakultak, megnőtt a birtokosok száma, ugyanakkor a nagy- és középbirtokok gyakorlatilag megszűntek. A földosztás során felmerülő anomáliák miatt később a kárvallottak a földreform felülvizsgálatát követelték Kovács Béla földművelésügyi minisztertől, aminek következtében 1946 elején tüntetések kezdődtek *Földet vissza nem adunk* jelszóval. A folyamat vége az 1946. május 3-án elfogadott törvénycikk volt, amely kimondta, hogy a jogtalanul elvett földeket abban az esetben kell visszaadni, ha az 50 hold alatti birtokkal rendelkező paraszttal szemben eljárás volt. A birtokaprózódás, a tőke- és szakértelemhiány miatt a szegényebbek számára a termelőszövetkezeti csoportok jelentettek segítséget.²² Az újdonsült tulajdonosok azonban sokáig nem örülhettek földjüknek, hiszen a Rákosi Mátyás által

¹⁴ Uo. 114.

¹⁵ Az NPP 23 mandátumot kapott.

¹⁶ 75 éve tartották Magyarország első teljesen szabad választását. *Országgyűlési Könyvtár*, https://konyvtar.parlament.hu/archiv/-/asset_publisher/OTYxpZQhAHFt/content/75-%C3%A9ve-tartott%C3%A1k-magyarorsz%C3%A1g-els%C5%91-teljesen-szabad-v%C3%A1laszt%C3%A1s%C3%A1t (Utolsó letöltés: 2025. április 10.)

¹⁷ *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914–1999. I. kötet*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 440–448.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Juhász-Pintér Pál: Az 1947-es „kékcédulás” választások. 1947. augusztus 31. In: *„Ma demokráciát, holnap szocializmust”. A diktatúra kiépülése és működése 1944–1956*. Szerk. Házi Balázs – Jónás Róbert – Nagymihály Zoltán – Rapali Vivien – Strausz Péter. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár, 2022, 142–149.

²⁰ Jelen dolgozatnak nem célja a Nemzeti Parasztpárt történetének feldolgozása, sem a kormányzati tevékenysége, így a párt történetének csak lényegesebb állomásaira összpontosítottam.

²¹ Marschal Adrienn: Az 1945-ös magyarországi földreform. 1945. március 15. In: *„Ma demokráciát, holnap szocializmust”. i. m.* 2022, 68–74.

²² Uo.

fémjelzett kommunista diktatúra egyik sarokpontja – szovjet mintára – a mezőgazdaság kollektivizálása volt.

1948. augusztus 20-án Rákosi Mátyás kecskeméti beszédében kijelentette: „A dolgozó parasztság a szövetkezés, a kölcsönös segítség és közös munka útját választja.”²³ A meglévő földműves-szövetkezetek termelőszövetkezetté való átalakítását, a paraszti magángazdaságok nagy részének megszüntetését 3-4 éven belül tervezte végrehajtani a párt. A téeszekről szóló kormányrendeletet ez év decemberében adták ki, a végrehajtás azonban nehézkesen haladt, hiszen az éppen csak földhöz jutott parasztság nem akart lemondani tulajdonáról. A kényszerkollektivizálás különböző módszerei (magas adóterhek, beszolgáltatási kötelezettségek, padlássöprés, tagosítás) megtették hatásukat, a téeszek száma megtízszereződött 1948 és 1953 között, a termelőszövetkezeti tagok száma pedig 13 ezer főről 370 ezerre növekedett. A magángazdaságok száma csökkent (400 ezerrel), a szántóföldek 21%-a termelőszövetkezeti, 13%-a pedig állami kézbe került – a kettő tulajdonviszony tekintetében gyakorlatilag ugyanaz volt.²⁴ Nagy Imre két éves miniszterelnöki működése alatt (1953–1955) a helyzet változott, a magángazdák terhei csökkentek, illetve szabaddá vált a termelőszövetkezetből való kilépés is, illetve a tagság 2/3-ának egyetértésével fel is

lehetett oszlatni az adott téeszt. A lehetőséggel sokan éltek is, a téeszek száma valamelyest visszaesett, ahogy a tagok száma is, 370 ezerből 230 ezerre.²⁵ 1955 tavaszán Nagy Imrét – Rákosi Mátyás ellentámadása nyomán – megfosztották PB tisztségétől, majd pár nappal később a miniszterelnöki pozíciótól is. Az újabb politikai irányváltás után – Rákosi Mátyás embere, Hegedűs András lett a miniszterelnök – ismét változást eredményezett a parasztság számára. A beszolgáltatási kötelezettségek emelkedtek, folytatódott az erőszakos kollektivizálás, aminek hatására ismét nőtt a téeszek és a tagság száma. A kényszerkollektivizálás újabb hulláma sem volt, nem is lehetett eredményes, hiszen 1956-ban kitört a magyar forradalom.

LÁTLELET A NÉPI ÍRÓKRÓL ÉS A KÖVETKEZŐ HULLÁM

Az 1956-os forradalom és szabadságharc után, 1958-ban a *Társadalmi Szemle* jelentette meg az MSZMP KB állásfoglalását a forradalom során a felkelők oldalán álló népi írókról. A dokumentum készítői, az MSZMP KB mellett működő kulturális elméleti munkaközösség a népi írókról, történelmükről és eszmeiségükről pontokba szedett látleletet adtak, kitérve benne arra, hogy az agrárkérdéshez hogyan álltak a szellemi irányzat tagjai. A mozgalom kialakulása kapcsán a jelentés megemléktette, hogy abban

nagy szerepet játszott a feudális nagybirtokrendszer fennmaradása és a polgári forradalom elmaradása. Segítette működésüket, hogy sem a proletárdiktatúra, sem pedig az ellenforradalmi rendszer nem támogatta a parasztságot.²⁶ Érdemként jegyzi meg a szöveg, hogy a Horthy-korszakban a parasztság helyzetének problémáit napirenden tartották, de mozgalmuk tragédiájaként említik, hogy a parasztság érdekvédelmét harmadik utas alapon szertették volna elérni, miközben az nem létezik, mert a két lehetséges út az *imperializmus* és a *szocializmus*.²⁷ Az állásfoglalás elismeri a Nemzeti Parasztpárt közreműködését az 1945-ös földosztásban, ugyanakkor nehezményezi a párt, a népi írók nacionalista, szocializmussal szembehelyezkedő nézeteit. A nacionalizmus és a harmadik út – a jelentés szerint – az, amely a haladástól elválasztja őket.²⁸ Előbbi a parasztkérdés kapcsán is problémát okozott a két párt között, a népi írók interpretációja szerint „a parasztság a legmagyarabb osztály”, ideálként a kisbirtokos parasztot jeleníti meg, amely forma szemben áll az 1958-ban folytatódó kollektivizálással.²⁹ Elismerik a népi írók tevékenységét abban, hogy a nagybirtokrendszert felül akarták vizsgálni, ellenben elítélik őket azért, mert bizonyos politikusok felé illúziókat tápláltak (a szöveg Gömbös Gyulát, Teleki Pált és Kállay Miklóst említi).³⁰ Hasonlóképpen elítélően értekeznek arról, hogy

²³ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 311.

²⁴ Uo. 350.

²⁵ Uo. 378.

²⁶ A „népi” írókról. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása. *Társadalmi Szemle*, 1958/6, [38–69.] 42.

²⁷ Uo. 38–39.

²⁸ Uo. 55–56.

²⁹ Uo. 57.

³⁰ Uo. 67.

a *paraszti demokratizmus* jegyében kisparaszti gazdaságokat eszményítettek.³¹ Végül – érdekeiket, tehetségüket, alkotásaikat elismerve – arra szólítják fel a népi írókat, hogy vizsgálják felül eddigi elavult nézeteiket, mozgalmuk ideológiáját, hiszen „írói alkotómunkájukra számít a dolgozó nép, a párt, s reméli, hogy további művekkel fogják gazdagítani irodalmunkat”.³² A jelentés tehát elítélően nyilatkozik a népi írók közelmúltban megnyilvánuló irányvonaláról, nacionalizmusáról és arról, hogy a mezőgazdaság kapcsán másként gondolkodtak.

Az állásfoglalás abban az évben született, amikor megjelent a határozat a kollektivizálás folytatásáról, így 1959-ben kezdetét vette ennek következő hulláma. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. december 23-án tartott ülésén a párt agrárpolitikájáról és a termelőszövetkezeti mozgalom folytatásáról, „tovább fejlesztéséről” volt szó.³³ A Központi Bizottság határozatának megvitatását követően a párt 1959 elején tehát folytatta a kollektivizálást. A KB dokumentum így fogalmaz: „A mezőgazdaság területén intézkedéseink kedvező hatása megmutatkozott a termelés fellendülésében, belterjesebb válásában, meglévő termelőszövetkezeteink megszilárdulásában, valamint abban, hogy

a dolgozó parasztság magatartása kedvezőbbé vált a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban. A lehetőségekhez mérten kevés eredményt értünk azonban el a termelőszövetkezeti mozgalom számszerű fejlesztésében.”³⁴ A mezőgazdaság szocialista átszervezése kipróbált falusi káderek segítségével, megfelelő agitációs munkával lehetett sikeres, de az 1958–1961 közötti kollektivizálás a korábbiakhoz képest is nagy erőszakhullám kíséretében zajlott.³⁵ Ennek menetét ráadásul úgy kellett végrehajtani, hogy a kényszerintézkedésekből ne legyenek botrányok.³⁶ A parasztság évekig próbált a kényszernek ellenállni – különféle túlélési stratégiákat bevetve –, de a folyamat 1961-re befejeződött. Igyekeztek hát megtartani állataikat a háztáji keretén belül, sőt, az alapszabályban engedett földek nagyságát is megnövelték, amelyeken a szőlők is többet tettek ki a maximumnál.³⁷ A háztáji többek között az 1960–1961-ben fellépő ellátási problémákat volt hivatott megoldani, a rendelet szerint az is kapott a közösből egy holdat, aki nem adott be földet a belépéskor. A falusi ember számára pedig ez jelentette a túlélést.³⁸ Az ellenállásnak egyéb formái is voltak, így létezett az ún. „munkafegyelmi probléma”, amely a közös munka bojkottját jelentette, volt, ahol fizikai

atrocitásokra került sor, és a jövedelmi problémák miatt a kilépési kérelmek is megszáporodtak 1961-től.³⁹

A HATVANAS-HETVENES ÉVEK SZOCIOGRÁFIÁI

A népi írók vizsgálata kapcsán érdemes kitérni arra a kérdésre, hogy a Kádár-rendszer időszakában kibontakozó népi ellenzék mennyiben mutat folytonosságot az eredeti, első generációs népi írók szellemiségével. Az a csoport – amelyet a Kádár-rendszer népi-nemzeti ellenzékének említ a szakirodalom –, amely később megszervezte az MDF genezisének számító 1987-es Lakiteleki találkozót, eszmei-szellemi elődként tekintett a népi írókra.⁴⁰ Ez a kör az asztaltársaságok, a vidéki kulturális találkozók, illetve az Írószövetség berkein belül szerveződve azonosulni tudott a népi gondolattal, és a lényegesnek tartott témákat, olykor más hangsúlyokkal felkarolta és napirenden tartotta.⁴¹ A politikai-gazdasági-társadalmi helyzet azonban harminc év elteltével megváltozott, így ezek a magyarság szempontjából sorskérdésnek számító pontok eltérő megközelítést kívántak. A népi írók műveiből is táplálkozó népi-nemzeti ellenzék⁴² számára fontos kérdés maradt a határon túli magyarság kérdése, a demográfiai helyzet

³¹ Uo. 68.

³² Uo. 68–69.

³³ HU_MNL_OL_M-KS_288_05_01090.pdf, (Utolsó letöltés: 2025. április 10.)

³⁴ HU_MNL_OL_M-KS_288_05_01090.pdf, (Utolsó letöltés: 2025. április 10.)

³⁵ *A vidék szovjetizálása*. Szerk. Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József. Budapest, Jaffa Kiadó, 2023, 139.

³⁶ Uo. 140.

³⁷ Varga Zsuzsanna: *A magyar parasztság esete a szovjet kolhozokkal. Átalakuló életvilágok falun az ötvenes-hatvanas években*. Budapest, L'Harmattan, 2021, 126–127

³⁸ „A Föld nem tud futni”. *Rendszerváltás vidéken*. Szerk. Ö. Kovács József – Schlett András. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023, 58.

³⁹ Uo. 128–131.

⁴⁰ Bíró Zoltán így fogalmaz: „Szellemi forrásait tekintve egységesek voltak, hiszen a népi írókhoz – mindenekelőtt Illyés Gyulához, Németh Lászlóhoz, Veres Péterhez és Bibó Istvánhoz – való kapcsolódás.” Bíró Zoltán: *Elhervadt forradalom*. Budapest, Püski Kiadó, 1993, 9.

⁴¹ Ezen túl személyes kapcsolatokat is ápoltak egyes népi írókkal.

⁴² Szeredi Pál megfogalmazása szerint *nemzetépítő demokratikus ellenzék*.

aggasztó tendenciája, a magyarság közállapota és a falu kérdése is. Utóbbi kapcsán azonban – érthető módon – változott a megközelítés, hiszen amíg az idősebb generáció tagjai a korábban említett szociográfiákban a földreformra és a parasztság felemelésére helyezték a hangsúlyt,⁴³ addig a fiatalabb generáció írásaiiban a problémák, a tévesztés nehézségeinek feltárása mellett egyfajta érdekképviselőként látta feladatát.⁴⁴

A vidéken megjelenő gondokról – népességfogyás, elvándorlás, káros társadalmi normák, reményvesztettség, elmagányosodás, egykézesség – a fiatalabb generáció korlátozottabb módon tudott megnyilvánulni, aminek elsősorban vidéki folyóiratok adtak teret. Egy-egy olyan írás után, amely a kádári kultúrpolitika ingerküszöbét elérte, retorziók jártak, volt része ilyenben Csoóri Sándornak, Csurka Istvánnak, illetve több folyóiratnak is.⁴⁵ A hatvanas években többen is foglalkoztak a falu-vidék kérdésével és vetették papírra ezzel kapcsolatos meglátásaikat. Írásomban arra törekedtem, hogy kifejezetten a népi-nemzeti ellenzék egy-egy tagja kapcsán tekintsek rá arra, hogy a témában hogyan gondolkodtak. Az egyik első ilyen asztaltársaság, amely megalakult

és a korábban említett témákat igyekezett a nyilvános térben megjeleníteni, a *Nagy Népi Hurál* volt, ahol megfordult Csoóri Sándor és Fekete Gyula⁴⁶ is, akik egyébként személyes kapcsolatot is ápoltak a népi írókkal, így mindenekelőtt Illyés Gyulával.⁴⁷ A két író származása miatt is fontosnak tartotta a vidék helyzetét, így írásomban a továbbiakban az ő – különböző korokban kifejtett – gondolataikat helyezem fókuszba.⁴⁸

CSOÓRI SÁNDOR – A SZÉPIRODALOM FEGYVERÉVEL

Csoóri Sándor a Fejér vármegyei Zámolyon született, parasztcsaládban, 1930-ban. A Pápai Református Kollégiumban érettségizett, majd az ELTE diákja volt. Az ötvenes évek első felében jelentek meg első versei, 1953-ban a *Csillag* és az *Irodalmi újság* közölte munkáit, majd egy évvel később megjelent első kötete *Felröppen a madár* címmel. 1956 megéléséről így ír monográfusa, Görömbei András: „A forradalom néhány napja Csoóri Sándor számára a magyarság olyan eszményi pillanata lett, amelyben az ország népe nemzetként viselkedett, egyértelműen kifejezte a szabadság és az európai életforma iránti igényét. Csoórinak rá kellett döbbsennie arra, hogy a tényeket

nem itathatja át többé a közeli megoldás reményének pátoaszával.”⁴⁹ A hatvanas évek elején az irodalmi szociográfia műfaja felé is nyitott, írt filmnovellákat, illetve oknyomozó kisregényt. Mindegyik vizsgált műfajban a vidék helyzetét, a paraszti létforma küzdelmeit, a tanya, illetve a falu közösségének megpróbáltatásait mutatta be. Az irodalmi szociográfia területén Csoóri az elődök módszerére támaszkodva, a vidéket járva vetette papírra megfigyeléseit. A *Tudósítás a toronyból* című alkotásáról úgy fogalmaz, hogy azt kétségbeesésében írta, versek helyett készítette el, egyfajta „prózaí edzések”-ként tekint rá.⁵⁰ „Tényeket és adatokat halmoztam föl, történeteket beszéltem el, hogy nemcsak mások számára, de a magam számára is világosabbá váljék a kor, amiről határozottabban kell vallanunk és ítélnünk.”⁵¹ A vidéken zajló változásokat és írói hozzáállását öt munkájából ismerhetjük meg, amelyek 1960–1963 között láttak napvilágot, abban az időben, amikor zajlott a kollektivizálás befejező szakasza, illetve ennek falun érezhető visszasságai a paraszti világban feszültségeket generáltak.

A *Pusztá az orgonásdomb alatt* című írását a *Kortárs* folyóirat jelentette meg 1960-ban.

⁴³ Szécsi Árpád: *Rendszerváltó mozgalom. A Magyar Demokrata Fórum előzményei és korai története, 1979–1990*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár, 2023, 44–45.

⁴⁴ A kádári diktatúra nem adhatott teret a fiatalabb generáció számára ahhoz, hogy bármiféle alternatív földprogramban gondolkodjanak.

⁴⁵ Jól ismert történet a *Tiszatáj* ügye, amelyet Nagy Gáspár verse folytán 1986-ban felfüggesztettek.

⁴⁶ Fekete Gyula a Nemzeti Parasztpárt delegáltjaként maga is részt vett a földosztás gyakorlati kivitelezésében.

⁴⁷ A társaság oszlopos tagja volt Für Lajos agrártörténész is, aki munkáiban történelmi kontextusba helyezve értelmezi törésként a kolhozosítást, ennek kapcsán a kis- és középzemek megszüntetését kárhóztatja, és a magángazdaságok visszaállítását szorgalmazza.

⁴⁸ Hosszan lehetne sorolni azokat a neveket és munkákat, amelyek az 1960-as, 1970-es években többek között a szociográfia műfaját használva írtak a vidék helyzetéről. Ide kívánkozik Csák Gyula neve, akinek híressé vált írása, a *Mélytengeri áramlás*, a Mocsár Gábor fémjelzte *Eltűnnek a mezsgyék*, illetve Gergely Mihály *Ez a mi korunk* című munkája. 1970-ben újraindult a *Magyarország felfedezése* sorozat, jelentősek Zám Tibor és Márkus István írásai, de a sort lehetne még folytatni. A témára lásd Horváth Gergely Krisztián: „Kétségbeesésben írtam”. Kuláküldözés – kollektivizálás – elvándorlás a Kádár-korszak szociográfiáiban. In: *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*. Szerk. Galambos István – Horváth Gergely Krisztián. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2019, 183–219.

⁴⁹ Görömbei András: *Csoóri Sándor*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2003, 16.

⁵⁰ Csoóri Sándor: *Tudósítás a toronyból*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1963, 211–212.

⁵¹ Uo.

Rögtön az első mondatban utal Illyés Gyulára és híres, hasonló műfajban elkészült munkájára, a *Puszták népére*, mondván, hogy eddig ebből a műből tudott csak tájékozódni arról, hogy milyen is valójában a puszták világa. A szociográfia egy pontján Csoóri utal arra, hogy a falukutatók módszerét alkalmazva dolgozott a helyszínen, az iskolába járó gyermekekhez kérdéssort intézett,⁵² és a korábbi eredményekkel való összehasonlíthatóság érdekében – néhány új kérdéssel kiegészítve – ugyanazokat tette fel ő is, mint azt évtizedekkel korábban tették a népi írók.⁵³ A költő-író Nagyhörcsögpuszta megismerését tűzi ki célul, és az itteni benyomásait fogalmazza meg. Írásában több helyen is felüti fejét a tanyáról faluba való vándorlás, a tanya elnéptelenedésének jelensége. „A tanítónőtől, aki huszonöt éve tanít a pusztán, megtudom, hogy a közelmúltban nyolc-tíz bennszülött család is elköltözött. Legtöbbjük házat vett, vagy építtetett magának.”⁵⁴ Korábban pedig így fogalmaz: „Ha jól emlékszem, Ilyés is megírta róluk, ha csak egy kis sárkányhót építhettek is a faluban, már szöktek, menekültek el. A kertés ház volt szemükben életük végső kikötője [...]. Ez volt a szabadság ábrándképe még akkor is, ha elesettebbek és árvábbak lettek az új közösségben,

a falu szorongató gyűrűjében.”⁵⁵ A tanya kiürülésének folyamatában történelmi reflexek, a társadalmi tudat jelentőségét is hangsúlyozza, mondván az állami gazdaságokra, amelyekhez csatlakozni tudnak – nyilvánvaló különbségeik ellenére is –, hasonló módon tudnak tekinteni, mint a korábbi uradalmakra.⁵⁶ A szerző összegzést, általánosító megállapításokat nem tesz, tekintve, hogy elmondása szerint az itt tapasztaltak sajátos állapotokat tükröznek.⁵⁷ Amit azonban tényként megállapít, hogy a korábbi szövetkezeti rendszerben jobb volt a keresetük, és elindulhatott a „polgárisulás” időszaka, azonban ennek hozadéka, hogy a gyerekszám csökkent, megjelent az egykés, hiszen a házások előbb a saját környezetük megteremtésére törekedtek, csak utána a gyermekvállalásra.⁵⁸ Csoóri a szövetkezeti rendszer árnyoldalait is látva lehetőségként tekint arra, hogy az állami gazdaság létrejöttével faluvá válhat Nagyhörcsög.⁵⁹ Munkáját így zárja: „Ezt a felemás arcú jövőt váltja föl most a kezdet kezdetén ez a felemás arcú jelen, amelytől a pusztaiak még tartanak. Még nem látják (hogyan is látnák), hogy a gazdaság nagyobb kapukat nyit a külvilág és a belső világ felé is.”⁶⁰

Nem sokkal később, 1961-ben látott napvilágot a *Falu, szélfújásban* című alkotása. A szerző itt B. faluba⁶¹ való többszöri látogatásának tapasztalatait, történeteit írja le. A szövetkezet megalakulásának lefolyását, eredményeit összegzi, amikor is alapvető zűrzavart tapasztal a faluközösségben. Gondatlanságot észlel (lovak megszökése az istállóból), hanyagságot és munkakerülést. A problémák legfőbb okaként a szövetkezetesítés helytelen módját említi, tekintve, hogy tavasszal alá kellett írni a belépő nyilatkozatot, viszont a gyakorlatban csak ősszel volt kötelező belépni. Ez a folyamat nem segítette a parasztokat, akiknek a biztosnak és megszokottnak számító jelent kellett felcserélniük a bizonytalan jövő érdekében. Ennek kapcsán úgy látja, hogy az azonnali beléptetés, a gyors megoldás hasznosabb lett volna a közösség számára, mint a megvalósult, elnyújtott helyzet.⁶² A beszerzés anomáliáit az író itt sem hallgathatta el, sem a szervezés előkészületeivel kapcsolatban, sem pedig a módszerek tekintetében nem volt elégedett. Előbbi kapcsán így ír: „Az ötvenkilences tavaszi tévesz felfejlődés olyan váratlan sodrú volt országszerte, amire senki sem készült föl előre sem lélekben, sem anyagiakban. Sem az állam, sem a különféle szervek, sem a Nemzeti Bank,

⁵² Néhány kérdés a feltettek közül, a teljesség igénye nélkül: *Mi szeretnél lenni? Mi a legnagyobb örömed? Mi a legrosszabb az életedben? Szeretsz-e otthon, ha igen: miért?*

⁵³ Csoóri i. m. 1963, 23.

⁵⁴ Uo. 9.

⁵⁵ Uo. 8.

⁵⁶ Uo. 9–13. Később (15–16.) megemlíti, hogy a kettő között nagy különbséget jelent a tanyabeliek számára, hogy az állami gazdaság – ellentétben a korábbi uradalmakkal – nem engedi számukra a tehéntartást. Pedig a tehénnek, tejnek a tanyasi nagycsaládokban nagy értéke van, így Csoóri is megjegyzi, hogy akár a tehéntartás lehetőségét, akár az állami gazdaságtól a tejhez önköltségi áron való hozzájutását érdemes lenne megfontolni.

⁵⁷ Uo. 32.

⁵⁸ Uo. 32–33.

⁵⁹ Uo. 33–34.

⁶⁰ Uo. 35.

⁶¹ A falut Kiss Ferenc Báta falvaként, Horváth Gergely Krisztián Bogyzslóként azonosítja.

⁶² Uo. 62–63.

és azt hiszem, maguk a parasz-
tok készültek fel legkevésbé.”⁶³
A módszer tekintetében kere-
setlen őszinteséggel tárja az
olvasó elé a következő, faluban
történő jelenséget: „Egyébként
a falu beszerzése is sok izzad-
ságba került. Tíz napon át folyt
az idegháború a parasztok és
a szervezők között. A frontvonal
az első időkben többnyire csak
borospoharak és értelmes érvek
sűrűje közt kanyargott, később
azonban keményebb szavak
sziklás hegyvidékére lendült át.
[...] *Állítólag még rendőrségi autó
is megjelent a terepen...*”⁶⁴

Otthoni változások címmel írt
személyes hangvétellű szo-
ciográfiát, amelyben már
szülőföldjének eseményeit
fogalmazza meg. A rövidebb
munkában három szövetkezet
egyesítésének nehézségeiről ír,
valamint helyezi azokat tágabb
kontextusba. A munka elején
utal a téészesítés módjára:
„Szüleim két éve, ötvenkilenc
tavaszán léptek be a téeszbe.
Örültem, hogy különösebb meg-
rázkódtatás nélkül vészelték át
ezeket a zötyögtető februári
napokat.”⁶⁵ Úgy folytatja, hogy
szülei ugyan nem békéltek meg
a helyzettel, de két év elteltével
hozzászoktak ahhoz, hogy a szö-
vetkezet tagjai.

Az egyesítés azonban ismét
felkorbácsolta a kedélyeket,
és Csoóri attól tartott, hogy
„másodszor is át kell élniük
a szövetkezetbe való belépés
zaklatott éjszakáit.”⁶⁶ Az egye-
sítéssel kapcsolatos aggályok
amiatt erősödtek fel, mert az

egyik szövetkezet tagjai cseléd
és napszámos emberekből állt,
amit a szegény és középparasz-
tok, gazdák nehezményeztek.
A parasztság egyes rétegeinek
keveredése még mindig prob-
lémát jelentett, a köztük fenn-
álló különbségek, viselkedési
formák egy-egy rendezvényen
is kiütözköznek, de az öltözködési
szokásaik is eltérőek voltak.
A régebbi szövetkezeti tagok,
az egykori cselédek és napszá-
mosok *modernebb parasztokká*
váltak, levette a hagyományos
öltözetet, ami egyben egy szem-
léletbeli változást is jelentett,
nem csak a külső jegyekben volt
fellelhető. A most beszervezet-
tek úgy vélték, egyéni parasztok
maradnak, akár szövetkezeten
belül, de patriarchális paraszti
életmódjukat megtartanák. Ezt
pedig a megengedetten túli
állatmenyiség tartásával igye-
keztek fenntartani, a háztáji
keretein belül. A régi és az új
szemlélet találkozott ebben az
esetben, és ez okozta a mélyebb
feszültséget az összevonás
kapcsán. A régi – ahová Csoóri
szülei is tartoztak – őrzi azt
a felfogást, hogy a háztáji állat-
tartásban akár pluszmunkát
is végeznek, míg az új városia-
sabb, szórakozásra és mozgásra
vágyik. A különbségek ellenére
az egyesítés megtörtént.⁶⁷
Ezt követően kiütözköztek azok
a problémák, amelyek az egykori
nagygazdák és a közép- és sze-
gényparasztnak között álltak
fenn, hiszen előbbieket a szövet-
kezetbe lépés után is – például
a birtokukban lévő istállóiknak
köszönhetően, ahová az állato-
kat terelték – próbálták őrizni

jobb, kiváltságosabb helyze-
tűket. Ez visszatetszést keltett
a szegényebbek körében, így
itt is nyílt egy „frontvonal”, ami
őket inkább a cselédek, napszá-
mosok felé terelte, előbb emlí-
tett felfogásbeli különbségeik
ellenére is.⁶⁸

Az *Egy nap a szőlőben* című
munkája 1962-ben látott napvi-
lágot, amelyben a falusi öregek
sorsát szerette volna bemu-
tatni. A nehéz anyagi helyzetük
kapcsán a megoldást – a szövet-
kezetek megerősítéséig – a ház-
tájiban látja: „mindenütt
meghagynám ezeknek az idős
parasztnak az ezerhétszáz
négyyszögöl háztájit, nyugdíjpót-
léknak...”⁶⁹ Ennek igényét szülei
történetén keresztül mutatja be,
akik fiúkra akarják íratni a sző-
lőjüket annak érdekében, hogy
megtarthassák, hiszen ez jelent
számukra biztonságérzetet.

Ugyanebben az évben jelent
meg a kötet címadó írása,
a *Tudósítás a toronyból*, amely-
ben a falu változó világát
mutatja be a szépirodalom
eszközeivel. A toronyban lévő
harangozó szemszögéből lát-
tatja a falu életét, amelyben
kettősséget vél felfedezni: az
egykori nincstelenek, akik az
új helyzetet jobban megélik,
és az egykori gazdák közötti
különbségek itt is megjelennek,
ahogy az *Otthoni változások-
ban* is már utalt rá. Csoóri utal
arra, hogy az előbbiekre, akik
a haladást képviselik, éppúgy
szükség van, mint az utóbbi
hagyományőrzőkre.⁷⁰ A lovak
sorsa, a csikók elpusztítása,

⁶³ Uo. 48.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo. 75.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. 76–81.

⁶⁸ Uo. 88–89.

⁶⁹ Uo. 107.

⁷⁰ Uo. 118.

a megpróbáltatások okozta zaklatott álmok, a munkaelosztás nehézségei mind-mind az életformaváltásra vonatkoznak.⁷¹

A szociográfiákról így ír Görömbei András: „Csoóri illúziótlan képet fest a megváltozott paraszti világról, de az is nyilvánvaló, hogy minden írását a segítő szándék motiválja. A leírást, számbavételt, elemzést mindig az életérdekű cselekvés irányába fordítja.”⁷² Jó összefoglalása ez az öt írásnak, amelyekben a régi, értékekkel telített paraszti világ elsíratása mellett az új helyzetbe vetett remény is felcsillan.

Valamivel később, 1965-ben jelent meg kisregénye, az *Iszapeső*, amely továbbra is az átalakuló falu életéről szól. Ez az írása is a *Kortársban* jelent meg, következménye hosszabb ideig tartó szilencium lett. Oknyomozó írásának ugyanis volt olyan része, ami szemet szúrt a kultúrpolitikának, nem tetszett nekik többek között az a rész, amikor a könnyűvérű hölgyekkel a temetőben szórakozó szovjet tisztekről és az őket biztosító rendőrökről ír.⁷³ A kényszerű hallgatás mellett az ösztöndíját is megvonták, tekintve, hogy az lett volna a feladata, hogy a vidéki társadalom átalakulását mutassa be, de ő túl kritikusan állt a szövetkezetesítéshez és túl megengedő volt a hagyományos paraszti gondolkodással szemben.⁷⁴ Műve egy parasztlány öngyilkosságának okait tárja fel. Bepillantást

kapunk a lány édesapjának sorsába – akit nem sikerült beszervezni, belekényszeríteni a téeszbe, aki a legvégsőig ragaszkodik tanyájához – és az általa zsarnoki módon uralt család történetébe. Az apa tragédiája, hogy erőszakos módon akarták életmódváltásra kényszeríteni, amire ő konok ellenállással válaszol. Csoóri munkájában újfent a régi, konzervált világot eleveníti fel, amelyet a gazdasági rendszer változásai gyökeresen átalakítottak, következményei pedig olykor drámaiak. Egy ponton így elmélkedik: „Néha azt érzem, hogy a legtöbb falu rezervátum. A története, a látnivalói érdekesek, de csak a saját határán belül. [...] Általános tünet, hogy a fiatalok közül önszántából senki sem akar paraszt maradni, de nemcsak paraszt, falusi is csak jobb híján, kényszerűségből.”⁷⁵

Csoóri Sándor vidéki sorsokat bemutató filmekben is közreműködött. 1965-ben készült el Kósa Ferenc filmje, a *Tízezer nap*, amelynek társforgatókönyvírója lett. A film a paraszti élet történetének útját mutatja be (nagyjából tízezer napot), az 1930-as évektől egészen a forradalom vidékre gyakorolt hatáig. Az alkotást egy ideig nem engedték bemutatni, hiszen az 1956-os eseményeket nem a hivatalos narratíva szerint említette, hanem forradalomként, ráadásul a kádári szövetkezetesítést sem pozitívan ábrázolta. Némi módosítással végül 1967-ben bemutatták a művet, amely

még a Cannes-i Nemzetközi Filmfesztiválra is eljutott, ahol a legjobb rendezés díját kapta.⁷⁶ Egy évvel később készült el a *Feldobott kő*, ahol Csoóri Sándor ismét forgatókönyvíróként volt jelen. Ezt a filmet Sára Sándor rendezte. A film Pásztor Balázs életének egy szakaszát mutatja be, aki apja miatt nem nyer felvételt az érettségi után az egyetemre, elszegődik földmérőnek, így a különféle munkái által betekintést nyújt számunkra a vidéki életéről. Láthatjuk a tanyaközpont szervezésével kapcsolatos vidéki ellenállást, amely aztán tragédiába torkollik, valamint egy cigánytelepre is elkalauzol bennünket a rendező, ahol az ottani közösség, civilizálatlan, szegényes, de alapvetően nyugodt életét zavarja meg a közegészségügy.⁷⁷ A modernizációra kényszerített vidéki közösségek, azok reakcióinak láttatása tehát itt is megjelenik.⁷⁸

FEKETE GYULA – DEMOGRÁFIA VIDÉKEN

Fekete Gyula 1922-ben született Mezőkeresztesen, paraszti családban. Édesapja és testvére is az agráriumban dolgozott, a vidék helyzete Fekete Gyula életművében is kiemelt szerepet játszik. Korai regényei közül többnél is foglalkozik a falu problémáival. 1953-ban jelent meg az *Eszmélet* című novelláskötete, amely azokról a falusi emberekről szól, akik az 1940-es, 1950-es évek kilátástalannak

⁷¹ Görömbei i. m. 2003, 44–45.

⁷² Uo. 46.

⁷³ Salamon Konrád: *A harmadik út küzdelme. Népi mozgalom 1947–1987*. Budapest, Korona Kiadó, 2002, 293.

⁷⁴ *A népi gondolat a 20. században*. Szerk. Novák Attila – Pap Milán. Budapest, Századvég Kiadó, 2022, 137.

⁷⁵ Csoóri Sándor: *Iszapeső*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1981, 54.

⁷⁶ A *Tízezer nap* elkészítéséhez Aczél Györgytől kaptak javaslatot azzal a céllal, hogy készüljön film a téeszésítésről. A végeredmény végül távol állt a megrendelő elképzeléseitől.

⁷⁷ A romák korabeli helyzetéről, szegénységről és küzdelmeiről Lakatos Menyhért *Füstös képek* című könyve ad átfogó képet.

⁷⁸ A hármast: Kósa–Csoóri–Sára több filmben is együttműködött ezt követően is (pl. *Ítélet*, *Nincs idő*, *Hószakadás*).

tűnő helyzete miatt (adóztatás, padlássöprés) a városokba özönlöttek. A kötetben ezen emberek beilleszkedési nehézségeiről esik szó. Néhány évvel később látott napvilágot *A falu szépe* című munkája, amelyben „az 1943-as magyar falu légkörét ábrázolja ritka hitelességgel.”⁷⁹ A falu társadalmának, annak életét és szokásait szabályozó íratlan, megcsontosodott törvényeket, valamint a kaszt-szerű elkülönülést az egyes a módosabb és a szegény-parasztok között,⁸⁰ ez utóbbi Csoóri Sándor írásaiban is jelen van. Egyik legsikeresebb írása *Az orvos halála* című regénye lett, amelyben egy falusi orvos utolsó néhány napját követhetjük végig. A szerző úgy fogalmazott, hogy jobban érdeklik a sarzsi nélküli, hétköznapi hősök, és olyat szeretett volna ábrázolni munkájában is, aki keze nyomát rajtahagyja a világon.

„Az ötvenes években a dogmatikus politika legérzékenyebben a parasztságot sújtotta – beszo-
gáltatás, kuláklista, erőszakos téesz-szervezés –, a történelmi-
ekhez újkeletű okok társultak, milliónyi parasztfiatal menekült a földtől.”⁸¹ Az alábbi mondat egy *Forrás* interjúban jelent meg; a lapszám, ahol megnyilvánult Fekete Gyula, tematikus módon az agrárkérdésnek lett szentelve. Később így folytatja: „Magának a „munkás-paraszt szövetség” jelszónak is olyan hangsúlyt adott a hibás politikai gyakorlat, mintha a parasztszö-
vetség munkásai

csakis másodrendű állampolgárok lehetnének, minden esetben szigorúan az ipar, a közlekedés, az építőipar, a szolgáltatás munkásai mögé sorolva.”⁸² Az író szerint a jobbágyfelszabadítás a haladás útja volt, míg a „kulák likvidálás” egy olyan folyamat volt, amely „súlyos karambolok felé vitte a társadalmat”. Fekete Gyula testvérével azt szorgalmazta még 1948-ban, hogy édesapjuk ajánlja fel a földjét térítés nélkül az államnak, mert ők nem tartottak rá igényt. A helyi termelőszövetkezet ugyan átvette a földet, édesapjára mégis kivetették később a beszo-
gáltatási terhet, amelyet nem tudott teljesíteni, így internálták.⁸³ Egyetértett azzal a jelszóval, hogy „Azé legyen a föld, aki megműveli”, a földosztás miniszteri biztosa volt Borsodban, ahol a gyakorlatban is tevékenykedett 1945-ben annak érdekében, hogy ez lezajljadon.

A földosztás és a későbbi folyamatok kapcsán a politikai gyakorlatot nehezményezi leginkább, így a vállalkozó szellemű kisparasztok osztályellenségé nyilvánítását, az egész parasztság kiszolgáltatott helyzetét, a törvényteleniséget.

A jól működő termelőszövetkezetéről így szól: „Az életképes, egészséges termelőszövetkezet pedig a gazda-tudatú és felelősségű emberek önkéntes szocialista társulása volna.”⁸⁴ Problémaként veti fel, hogy a földosztás révén birtokhoz

jutó egykori cselédekben nem alakult, 3-4 év alatt nem alakulhatott ki a gazdatudat, ezért lehetséges az a jelenség, hogy rendetlenség van a pusztai szövetkezetekben. Tágabb kontextusban tárgyalva a dolgot úgy véli, hogy két – egymással összefüggő – oka van a nem ideális szövetkezeti életnek. Egyrészt szükségesek a „szigorú előírások, tilalmak, fegyelmezések”, tekintettel arra, hogy ezek nélkül az „alattvalói lelkületű ember” elbizonytalanodik.⁸⁵ Márpedig – így az író – egy berögződött életforma akár nemzedékeken át is hagyományozódhat, ráadásul nem segít a modernizálódásban a pusztai környezet sem, hiszen ugyanabban a közegben konzerválódhatnak a régi reflexek. Ellenpéldaként említi a falusi helyzetet, ahol sok pozitív változást vél felfedezni (új építésű házak, rendben tartott udvar stb.) az elmúlt 1–2 évtizedben, leszámítva a *szellemi igényeket*.

Az elvándorlás jelenségére Fekete is utal. A régi paraszti ereklyék, használati tárgyak, öltözet továbbadása kapcsán említi, hogy ezeket szívesen hagyományozná a gyermekeiknek, azonban ők már „aprócska lakótelepi lakásban szoronganak” –, így ezekre nem tartanak igényt.⁸⁶ A régi paraszti világra emlékeztető dolgokra úgy tekint az író, hogy ha pénzt csinálnak belőle, és eladják, az is jobb, mint ha az enyészeté lenne, hiszen ezek a tárgyak az életük egy darabkáját jelentik.⁸⁷

⁷⁹ Katona Éva: Fekete Gyula: *A falu szépe*. *Kortárs*, 1961/8, 293–295.

⁸⁰ Fekete *i. m.* 2022, 88.

⁸¹ A hazai agrárvilág – átmeneti korban. (Fekete Gyula válaszol Pál Gyula kérdéseire). *Forrás*, 1986/1, 1–2.

⁸² *Uo.* 2.

⁸³ *Uo.* 3.

⁸⁴ *Uo.* 5.

⁸⁵ *Uo.*

⁸⁶ *Uo.* 6.

⁸⁷ Fekete Gyula itt megemlíti a falumúzeumok jelentőségét.

A szerző egy 1986-os naplóbejegyzésében hasonló folyamatot említ Mezőkeresztes kapcsán is, drámai hangnemben ír arról, hogy a Fekete-porta szét lett hordva. Saját megélését aztán tágabb kontextusba helyezi, és úgy fogalmaz: „kegyetlenül átgázolt a történelem a paraszton.”⁸⁸ A jelenségen sajnálkozik, hiszen 1945-ben úgy tűnt számára, hogy a parasztság nyer a legtöbbet az új világgal, ellenben a kolhozosítással megtörtént az önállóságuk elvétele, és maga a kiszolgáltatottság⁸⁹ törte meg ezt a csoportot.⁹⁰ Fekete Gyula bejegyzésében így „búcsúzik” a parasztságtól: „Ha valóban a parasztság volt a törzse, a gerince a nemzetnek, akkor ez a gerinc megroppant.”⁹¹

Az említett interjúban Fekete Gyula talán legfontosabb témája, a demográfiai helyzet is szóba kerül, ennek kapcsán megkongatja a vészharangot. Az szomorú okokat széles skálán említi (pl. politikai, világnézeti, anyagi, amely kapcsán megemlíti ő is az egykézés jelenségét), a helyzetet pedig kilátástalannak tartja.⁹² A születésszám csökkenése kapcsán – jóllehet másodlagos szempontként – rögzíti a kisebb népességeltartó képességgel bíró szocialista nagyüzemek létrejöttét, de ennél lényegesebb szempontként szól arról, hogy a termelőközpontú családtípust felváltotta a fogyasztásközpontú. Ennek kapcsán az a probléma merül fel, hogy míg előbbinél a gyermek már kicsi korától kezdve segítség,

munkásképző volt, addig utóbbi modellnél a családi jövedelmet csak fogyasztja az utód, így minél kevesebb van belőle, annál több jut egy főre. Az egyke jelenségét több oldalról is körüljárja, amelyre nemcsak gazdasági-népesedési kérdésként tekint, hanem nevelési szempontokat is megemlít, tekintve, hogy – hiába gondolja a szülő, hogy anyagilag így biztosítható az utód élete – nem tudja pótolni mindazt, amit egy testvér meg tud adni.⁹³

A falvak elnéptelenedése kapcsán markáns véleményt fogalmaz meg: „Az a településpolitikai elv, amely abból a sehosem érvényes dogmából indult ki, hogy bizonyos lélekszámnál kezdődik az életképes település, s erre hivatkozva le akart törölni kétezernyi falut, községet az ország térképéről, ez a koncepciónak becézett agyrém, noha szerencsésen leszerepelt már, meddig károsít még?”⁹⁴ A településpolitika kapcsán azt tartaná üdvöztőnek, ha pusztán távlati tervek lennének meghatározva egy-egy település fejlődésénél, amelyhez – tekintve a termelőmód változásait és hatásait a településekre – az adott viszonyok alapján lehet hozzárendelni a konkrét célokat. A terveket illetően kritikával él az íróasztalok mögül hozott dogmákról, és az elképzelésekkel kapcsolatban a szabad vitákat indítványozza, ahogy a települések és települési formák közötti szabad versenyt is helyesli. Túlzónak véli

azt a tendenciát, ami Budapest és a nagyvárosok irreális támogatásáról szól a vidék kárára.

Néhány évvel később úgy fogalmaz, hogy a falvaknak nincs jövőképük, házak helyett kripták épülnek, miközben a falu egyben gazdasági és társadalmi egysége is az országnak.⁹⁵ Az ideális szocialista gazdasági modell vonatkozásában a megközelítési módja az, hogy zöld utat kell engedni azoknak a formáknak, amelyek a közösségért vannak, és tiltani kell minden olyat, amely az ellen van. A szövetkezetek tekintetében leszögezi, hogy azokban nincs tulajdonosi szerepe a tagságnak, akik sokkal inkább munkavállalók, akiknek a felelősségérzetét és érdekeltiségét növelni kell a térszben, amellet, hogy a tulajdonosi funkciót is növelni szükséges. Ez utóbbit, a köztulajdonosi érdekeltséget a szocializmus alapszöveteként említi, amely kisebb termelői egységekben valósulhat meg. Nagy hangsúlyt helyez a szocialista vállalkozások jelentőségére, ezeket szerinte a negatív konnotációktól meg kell tisztítani. Arra a kérdésre, hogy létezik-e még a régiek (Móricz, Veres, Illyés stb.) által bemutatott paraszti életforma, Fekete Gyula úgy válaszol, hogy részben igen, hiszen aki ebben nőtt fel, az nem is igen akar változtatni – ennek pozitívumaként említi, hogy annyira a természethez, állat- és növényvilághoz tartozik, amely olyan teljesség-érzetet ad, amit más munka nem tud. Tágabb kontextusban

⁸⁸ Fekete Gyula: *Naplóm a történelemnek. 1941–2000. 3. kötet (1985–1992)*. Budapest, Trikolór Kiadó, 2007, 1843.

⁸⁹ A paraszti kiszolgáltatottság témáját a korábban említett *Eszmélet* kötetében is emlegeti.

⁹⁰ Fekete *i. m.* 2007, 1843.

⁹¹ *Uo.*

⁹² KSH adatokra hivatkozva mondja, hogy ha a tendencia folytatódik, akkor 2021-re az ország népessége 9 és fél millió alá süllyed. A KSH szerint 2021-ben az ország népessége nagyjából 9 730 000 volt, tehát némi javulás bekövetkezett, igaz, azóta ismét csökkenés figyelhető meg. (https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnt001c.html (Utolsó letöltés: 2025. április 15.))

⁹³ Fekete Gyula: *Naplóm a történelemnek. 1941–2000. 1. kötet (1941–1972)*. Budapest, Trikolór Kiadó, 2007, 769–770.

⁹⁴ Fekete *i. m.* 1986, 8.

⁹⁵ Fekete *i. m.* 2007, 2041.

azonban úgy fogalmaz, hogy az „ezredéves történelmi életforma biztosan kimúlóban, s nem tudni még, mi következik. Mit ment át ebből a – nem életformából, csak életérzésből a milliányi kertészkedő – mondhatnám – szombat-vasárnapi paraszt, hétvégi paraszt.”⁹⁶ A magyarság őrzőjének szerepét – mint mondja – nem lehet a parasztságra testálni, ezt az egész népnek kell vállalnia.⁹⁷

1988-ban *Kádár falurombolása* felütéssel írt rövid naplóbejegyzést, amelyben Kádár János politikája kapcsán úgy fogalmaz, hogy ő megelőzte Ceaușescut faluirtásban. Mindezt nem látványosan tette, hanem helytelen településpolitikával.⁹⁸ A településpolitika markáns kritikájával élve megemlíti, hogy a legtöbb helyrehozhatatlan bűnt a pártállami rendszer a parasztság ellen követte el, hivatkozva a gazdák és szövetkezetek kizsákmányolására, a parasztság kiszolgáltatott helyzetbe hozására. Problémaként írja a szántók parlagon hagyását, ezzel szemben pedig a jól művelt kertek szétszabdálását, az élet- és munkakedv elvétele, és annak a tendenciának az elindítását, amely a falvak kiürülését eredményezte. A fiskális diktatúra a jól működő termelőszövetkezeteket is szétverte, hiszen a teljesíthetetlen pénzügyi normák ráerőltetése gyengébb hozamú településekre lehetetlenné teszik ezek működését.⁹⁹

BEFEJEZÉS

Munkámban arra tettem kísérletet, hogy a vidék 1945 és talán még inkább 1959 utáni átalakítása hogyan jelent meg egyes, a népi írók eszmeiségét magukénak valló, az ún. népi-nemzeti ellenzékhez tartozó írók munkáiban.¹⁰⁰ A vidék kiürülése, a falubeliek, tanyasiak kilátástan helyzete, az egykézés jelensége, az átszervezések gyakorlati nehézségei és gazdasági következményei jelennek meg az említett művekben. Csoóri Sándor munkáiban – amelyek az átszervezések alatt születtek – sűrűn megjelenik a régi, parasztság által fenntartott értékrend alkonya, és az új, a haladásba vetett remény, ami a szövetkezeti rendszert jeleneténé. Papp Endre így ír erről: „Az író – aki egyben tudósító és riporter is – viszonyát témájához világosan kifejti: hisz a történelmi fejlődésben, a társadalmi valóság elsőbbségét vallja a társadalmi tudattal szemben, utóbbinak föl kell zárkóznia az előbbi mellé, véli. A kényszer megfelelő gazdasági és erkölcsi feltételekkel hasznos is lehet, egyenesen társadalmi szükség-szerűség, írja. Úgy tartja, hogy »a téesz elvileg sokkal jobb, mint a kisparaszti gazdaság, de gyakorlatban rosszabb is lehet.«¹⁰¹ A szervezés módszerét tekintve az író leginkább rossz véleménynyel van a folyamatokról. Fekete Gyula – itt felhasznált interjúja – a kolhozosítás következményeit kellő távlatból látva és értelmezve mond lesújtó véleményt az átszervezésről, és veszi számba a károkat.

A falu és a vidéki társadalom felett érzett felelősség és aggodalom – a népi írók hagyományait követve – mindkét írónál jelen van, ahogy a paraszti értékek eltűnése miatti szomorúság is érződik megnyilvánulásaikban.

⁹⁶ A hazai agrárvilág i. m. 1986, 13.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Fekete i. m. 2007, 2077.

⁹⁹ Fekete Gyula: *Véreim, magyar kannibálok!* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1992, 118–120.

¹⁰⁰ A bemutatott szerzők és gondolataik természetesen csak szűk mezsgyéit képezik a témának, hiszen mellettük többen is foglalkoztak a vidék és a falu helyzetével, így például Für Lajos is, aki szintén ehhez a körhöz tartozott.

¹⁰¹ Papp Endre: Szabadság, műveltség, erkölcs. Faluképek és önképek Csoóri Sándor prózáiban. *Hitel*, 2014/11, 134–141.

Nagymihály Zoltán

Emelkedett vita a mezőgazdaságról

Egy elfeledett kiskunmajsai fórum
a rendszerváltás sodrában

1987. szeptember 27-én, az első lakiteleki találkozón – amelynek résztvevői a *Lakiteleki Nyilatkozat* szövege szerint „baráti eszmecserére” gyűltek össze, hogy a magyarság jövőbeli esélyeiről tanácskozzanak¹ – Bogárdi Zoltán² hozzászólása foglalkozott szakmai igénnyel és alappossággal a magyar mezőgazdaság helyzetével. Megállapítása szerint a tanácskozáson „méltánytalanul kevés” szó esett az agrárium problémáiról, ennek oka valószínűleg az az illúzió lehet, amely a terület „húzóágazatként” való kinevezéséből fakad. Igaz ugyan, hogy „a mezőgazdaság még nincs annyira leépülve, csontig lerohadva, mint más ágazatok, de ez hamarosan bekövetkezhet”. Az előadó számos problémát sorolt fel, például az önkiszákmányoló életmódot, a valóstulajdon nélküliséget, a háztáji háttérbe szorítását.³

Egy év alatt sok víz lefolyt a Dunán. A Magyar Demokrata Fórum 1988 szeptemberében, a második lakiteleki találkozón mozgalomként definiálta magát. A Budapesten és vidéken különböző témákban szervezett, az adott kérdés szakértőit felsorakoztató fórumaival komoly ismertségre tett szert. Vitát szervezett a törvényhozásról (Jurta Színház), a helyi hatalom és

társadalom viszonyáról (Kiskunmajsa), Borsod-Abaúj-Zemplén megye helyzetéről (Miskolc), a határon túli magyar kisebbségek sorsáról (Jurta Színház), a nyilvánosságról (Jurta Színház), a környezetvédelemről (Esztergom) és a népesedésről (Szeged).⁴ November 12-én újra Kiskunmajsa volt az aktuális, a magyar mezőgazdaság helyzetéről szóló fórum helyszíne. A település köztudottan az MDF egyik „bátyja” volt: az 1980 és 1985 között működő, majd betiltott könyvklub alapvető bázisa lett később a mozgalomnak, majd pártnak⁵ – nem véletlen, hogy az első öt helyi csoport között alakult meg a Kozma Huba⁶ neve által fémjelzett majsai szervezet 1988 szeptemberében, de itt játszott footballmeccset egymás ellen júniusban az MDF helyi és országos szerveződése.⁷

A mezőgazdasági fórum a megszokott mederben folyt: a délelőtt a felkért előadók hosszabb helyzetértékelései hangzottak el, délután pedig hozzászólások következtek az elhangzottakhoz, illetve a szervezők által előkészített állásfoglaláshoz, melyet az ülés legvégén ellenszavazat nélkül fogadott el a mintegy ötszáz jelenlévő.⁸ Az eseményekről először Gazsó L. Ferenc⁹ adott hírt a Magyar Rádió *168 Óra* című műsorában, majd

¹ *Lakitelek, 1987. A magyarság esélyei – A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve.* Szerk. Agócs Sándor – Medvigy Endre. Lakitelek, Antológia, 1991, 177.

² Bogárdi Zoltán (1947) kertészmérnök, 1983 és 1985 között a Rakpart Klub egyik vezetője, 1988–89-ben a Honismereti és Társadalompolitikai Klubok Országos Tanácsának elnöke. Részt vett az első lakiteleki találkozón, 1989–90-ben és 1991–94 között a Magyar Demokrata Fórum (MDF) országos elnökségi tagja, 1990 és 1998 között országgyűlési képviselője.

³ *Lakitelek, 1987 i. m.* 1991, 156–158.

⁴ Ez történt eddig. *A Magyar Demokrata Fórum Országos Gyűlésének Lapja*, 1989. 03. 11. 5.

⁵ A „hőskorszakról” lásd bővebben: Hajagos Csaba: Egy nemzeti kulturális fórum vezetőjének őszinte vallomása: avagy hol kezdődött az „ellenzékiesség” 1985-ben Magyarországon? *Hitel*, 2015/7, 76–86.; Kisbús Mihály: A helyi demokrácia kifutópályáján. Kiskunmajsai rendszerváltók. *Rendszerváltó Archívum*, 2006/1, 50–53.

⁶ Kozma Huba (1943) tanár, politikus, 1981 és 1985 között a kiskunmajsai helytörténeti múzeum vezetője, 1989 és 1991 között az MDF elnökségi tagja, 1990 és 1994 között országgyűlési képviselője, 1991-től a Magyarországi Gazdakörök Országos Szövetsége (MAGOSZ) elnöke.

⁷ Ez történt... i. m. 1989, 5.

⁸ A Magyar Demokrata Fórum állásfoglalása mezőgazdaságunk helyzetéről, a kibontakozáshoz szükséges tennivalókról (Kiskunmajsa, 1988. 11. 12.). In: *Dokumentumok a Magyar Demokrata Fórum korai történetéből, 1987–1989.* Szerk. Riba András László – Szekér Nóra. Lakitelek, RETÖRKI Könyvek 27., 2017, 135–137.

⁹ Gazsó L. Ferenc (1953) újságíró, a rendszerváltás éveiben a Magyar Rádió jegyzetírója, a *Magyar Hírlap* főmunkatársa. A rendszerváltás utáni években a *Mai Nap*, a *Magyar Hírlap* főszerkesztőjeként, valamint a Magyar Távirati Iroda (MTI) vezérigazgatójaként is tevékenykedett.

a *Magyar Hírlap* hasábjain. A vita megkezdése előtt az ideiglenes elnökség tagja, Lezsák Sándor¹⁰ elmondta, hogy az MDF-nek immár több mint hatezer tagja van, Kozma Huba pedig azt, hogy a kiskunmajsai szervezet vállalta a helyi zsidó temető rendbehozását és kegyeleti parkká való átalakítását.¹¹ Utóbbi a délelőtti elnöki feladatokat is ellátta, délután Bogárdi Zoltán váltotta e tisztségben. Für Lajos¹² elnökségi tag az MDF új választást sürgető nyilatkozatot olvasott fel,¹³ a zárszót Halász Péter¹⁴ agrármérnök tartotta, aki az 1989 novemberében kiadott jegyzőkönyv szerkesztési munkálatait is ellátta. Az általa fogalmazott előszóból kiderül: a hozzászólók közül csak azok maradtak ki, akik nem küldték vissza a magnóról jegyzetelt, szerkesztett szöveget.

Az alábbiakban e jegyzőkönyvből közlünk részleteket, elsősorban a mezőgazdaság általános értékelésére vonatkozó elemzéseket, illetve a földkérdésre és a szövetkezetekre vonatkozó javaslatokat kiemelve. Igyekeztük az esetleges, egymás közötti vitákat is megjeleníteni, emellett olyan, akár évtizedekkel később is meghatározó ügyeket – így a környezetvédelem, az oktatás vagy éppen a gazdasági növekedés valós korlátai – is azonosítani. És bár a jegyzőkönyv a rendszerváltás sodrában megjelent,¹⁵ az 1989 végi–1990 eleji időszak aligha adott komoly lehetőséget az elmélyült, szakmai jellegű vitákra. Már csak ezért is hasznosnak érezzük az ebből való részletek újraközlését, de akár Halász Péter előszavát is jó szívvvel idézhetjük indoklásképpen: „A folyamat dokumentálásán túl azonban az anyag megjelentetésével *emléket is szeretnénk állítani* annak a kiskunmajsai agrárfórumnak, amely nemcsak elindította a mezőgazdaság megújítására, átszervezésére irányuló törekvéseket, de arról is nevezetes, hogy minden előadó és minden hozzászóló a rendkívüli alkalomhoz illő emelkedettséggel fogalmazta meg gondolatait; s szinte minden hozzászóló túllépett a szakmai részleteken és *magyar*

sorskérdésnek tekintett minden témát, legyen az a földtulajdon, a bér munkássá válás, a gazdálkodás, vagy a falusi élet bármely területe. A majsai tanácskozás minden megnyilvánulásában érződött a felelősség és az elkötelezettség.”¹⁶

¹⁰ Lezsák Sándor (1949) költő, politikus, az MDF alapítója, ideiglenes elnökségi tagja, majd 1989 és 2004 között elnökségi tagja, 1993 és 1994 között ügyvezető elnöke. 1994 óta országgyűlési képviselő (1994 és 2004 között az MDF, 2006 óta FIDESZ képviselőcsoportjában).

¹¹ Gazsó L. Ferenc: Elűnt egy megyényi termőföld. MDF-tanácskozás a mezőgazdaságról. *Magyar Hírlap*, 1988. 11. 14. 3.

¹² Für Lajos (1930–2013) történész, politikus. Részt vett az '56-os forradalom debreceni eseményeiben, a megtorlás idején rövid időre internálták. 1964 és 1978 között a Magyar Mezőgazdasági Múzeum tudományos főmunkatársa, főosztályvezetője, 1980 és 1987 között tudományos titkára. 1988 és 2000 között az ELTE BTK docense, egyetemi tanára. Az MDF alapítója, 1988–89-ben ideiglenes elnökségi tagja, 1989–96-ban elnökségi tagja, 1994 és 1996 között elnöke. 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő, 1990 és 1994 között honvédelmi miniszter.

¹³ Csabai István: Országos MDF-tanácskozás Kiskunmajsán. Gyökeres fordulat szükséges az agrárpolitikában. *Petőfi Népe*, 1988. 11. 14. [1–2.] 2.

¹⁴ Halász Péter (1939) agrármérnök, néprajzkutató, 1965 és 1992 között az Agrárgazdasági Kutató Intézet munkatársa, 1974 és 2000 között a *Honismeret* szerkesztője, 1995 és 2010 között a Honismereti Szövetség elnöke.

¹⁵ H. P. [Halász Péter]: Ahol elkezdődött... Megjelent az MDF kiskunmajsai tanácskozásának anyaga. *Magyar Fórum*, 1990. 01. 27. 11.

¹⁶ Halász Péter: Bevezető. In: *A Magyar Demokrata Fórum mezőgazdasági tanácskozása, Kiskunmajsa, 1988. november 12.* Szerk. Halász Péter. Budapest, 1989. november.

**A Magyar Demokrata Fórum mezőgazdasági tanácskozása.
Kiskunmajsa, 1988. november 12. (Budapest, 1989. november)¹⁷**

JUHÁSZ PÁL¹⁸: AGRÁRREFORM – FÖLDREFORM

[...] A sztálinizmus agrárrendszerének 1956 utáni magyar módosításai és az 1966 utáni agrárpolitika valóban jelentős eredményekre vezetett.¹⁹ De nem a magyar mezőgazdaság legüdvözítőbb útját jelentik, hanem azokat a formákat, amelyekben a pártállam hatalomkoncentrációjához igazodva lehetett legalább egy részét hasznosítani azoknak a természeti és emberi erőforrásoknak, amelyek a magyar tájban és a magyar társadalomban megvannak. Elég rugalmasnak bizonyultak ezek a formák ahhoz, hogy az eltorzult szocialista *ideológiák ellenére* utat törjön bennük, az a tervezői racionalizmus, amelyik az élelmiszerellátás és az export biztonsága érdekében lemondott arról, hogy az agrárszférát az újraelosztás hátrányos helyzetbe hozza; az az agrárius elkötelezettségű értelmiségi elhivatottság, amelyik nem akarta a dolgát sokkal igénytelenebbül végezni, mint ahogy azt a szakmai normák megkövetelik; az a *politikai kompromisszumkészség*, amelyik a hatalmat rávitte, hogy beletörődjön – nem kevés rendteremtési kísérlet után – olyan „devianciák” jogba emelésébe, mint a melléküzemek és a családi árutermelés, az embereket pedig arra, hogy olyan utakon keressék és találják meg a boldogulásukat, ahogy éppen lehet. Agrárintézményeink és agrárpolitikánk története nem egy sikeres rendszer felépülésének útja (hiszen nem a kollektivizáláskor vagy akár a mechanizmusreform idején kialakult elvek szerint haladt), hanem *egy rögeszmés rendszer görcseinek lazulása*. Épp ezért agrárrendszerünk magán hordja születése bélyegét is: tele van kiváltságokkal és az észszerű szerveződést akadályozó kényszerpályákkal. [...]

Előnné vált az is, hogy a hirtelen technikai fejlődéssel együttjáró gyors szervezeti átalakulás egy ideig szabályozhatatlanná tette a mezőgazdasági vállalatok működési rendjét. Így a foglalkoztatási kényszer ürügyén a mezőgazdasági szövetkezetek megszerezhették azt a kiváltságot, hogy ipari, építőipari tevékenységükben elszakadjanak a mezőgazdaságot kiegészítő profiloktól s a cégtáblát kereső egyéni és csoportos vállalkozásokat magukhoz kapcsolják.²⁰ De nemcsak azáltal jutottak monopol-járadékhoz, hogy a cégalapítási jog hiányában a szövetkezeti nagyüzemek védőszárnyai alá kényszerülő vállalkozásokat fennhatóságuk alá vonták, hanem azáltal is, hogy ők lettek a végre fejlődésnek indult falvak egyedül jelentős szervezetei, a falusi gazdaság (és mindenféle mezőgazdasági tevékenység) szinte kizárólagos megjelenítői az újraelosztási háborúkban. A nagyüzemi vezetés kegyúri helyzetének általában az árnyoldalait szokták hangsúlyozni – azt,

¹⁷ Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKIL) X. 1. Magyar Demokrata Fórum korai iratai, 2. doboz, 36. ő. e.

¹⁸ Juhász Pál (1944) közgazdász, 1969 és 1987 között a Szövetkezeti Kutató Intézetben végzett agrár- és faluszociológiai munkát, 1988 és 1990 között a Pénzügykutató Rt. tudományos főmunkatársa. 1988-ban belépett a Szabad Kezdeményezések Hálózatába és a Szabad Demokraták Szövetségébe, 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő (SZDSZ).

¹⁹ Az MSZMP IX. kongresszusa 1966-ban elfogadta az új gazdasági mechanizmus irányelveit, 1968. január 1-jére datálva annak bevezetését. Az év elejétől magasabb felvásárlási árak léptek életbe, a Politikai Bizottság pedig „a termelési kedv” növelését tűzte ki célul. A háztáji gazdálkodást hivatalosan az 1967/III. törvény engedélyezte (69–72.§). Eszerint „a termelőszövetkezet tagja háztáji gazdaság fenntartására jogosult”. Célja a tagok és családtagjaik „háztartási szükségleteinek kielégítése” és jövedelmük fokozása. Engedélyezte a háztáji számára az árutermelés folytatását, ugyanakkor „a közös és háztáji gazdaságot” együttműködő szerves egységnek tekintette. A törvény definiálta a háztáji gazdálkodás kereteit, és rögzítette, hogy a tsz tagja „csak olyan mértékű háztáji gazdálkodást folytathat, amely nem akadályozza a tagsági viszonyból származó kötelezettségeinek teljesítését”, valamint a háztáji föld használatára akkor jogosult, ha a termelőszövetkezet által meghatározott munkamennyiséget teljesítette”. Ez utóbbiak rögzítése és betartatása persze inkább vágyálom maradt. Ahogyan Varga Zsuzsanna egy tanulmányában összegezte: „...a termelőszövetkezeti tagok az előzetes elvárások ellenére nem érezték morális kötelességüknek, hogy a közös gazdaságban adódó munkákat a jó gazda gondosságával végezzék el. Épp ellenkezőleg történt: a termelőszövetkezetben maradó nők és időseik csak azt a minimális munkaegységet teljesítették a közösben, ami a háztájihoz való jogosultságot biztosította. [...] Arra törekedtek, hogy egyrészt a megengedettnél nagyobb földterületet használjanak, másrészt a háztáji munkák elsőbbséget élveztek a közös gazdaság aktuális munkáival szemben, harmadrészt pedig a közös gazdaság javaiból, például a takarmányból igyekeztek átcsoportosítani a háztájiba. Ez az eufemisztikus megfogalmazás magát a lopást jelentette. Ez az utóbbi stratégia országosan jellemző volt, ugyanakkor igen hosszú ideig tabutémának származott mind a politikai, mind a szakirodalmi diskurzusban.” Bővebben lásd: 1966 kronológiája. *Beszélő*, 1997/8–9, 147–148.; Schlett András: A konszolidáció útján. Reformtervek, ezek politikai és gazdasági háttere 1963 és 1968 között. In: *Heller Farkas Füzetek* 2008. *Alap és felépítmény. Gazdaságpolitika a Kádár-rendszerben*. Szerk. Schlett András. Budapest, Tarsoly, 2008, 28–90.; 1967. évi III. törvény a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről. *Magyar Közlöny*, 1967. 10. 11. [567–580.] 574.; Varga Zsuzsanna: „Földindulás” után. A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. *Történelmi Szemle*, 2009/2, [231–258.] 243.

²⁰ A szintén az 1968-as gazdasági reformokkal összefüggő lehetőség a mezőgazdasági termelőszövetkezetek melléküzemágainak szaporodását bizonyos gazdasági szakértők „szövetkezeti mezbe burkolt félmagán vállalkozásokként” értelmezték. A hivatalos politika és a nagyvállalatok is felemásan álltak a jelenséghez: előbbi hangos sajtókampányt indított a melléküzemágak törvénysértéseiről és engedélyezésüket az ágazati minisztérium jogkörébe utalta; utóbbiak kezdetben az esetleges munkaerő-elszívást kifogásolták, ám egy idő után maguk is támogatták a melléküzemek fejlődéshez való hozzájárulását. Bővebben lásd: Gábor R. István: Második gazdaság – modernitás – dualitás. Tegnapi jövőképeink mai szemmel. Hozzászólás egy elmaradt vitához. *Közgazdasági Szemle*, 1991/11, [1041–1057.] 1043–1044.

hogy a pénzben mindig szűkölködő tanácsok elsősorban őket pumpolják –, pedig járnak ezzel a helyzettel kiváltságok is. A településrendezés – például annak idején a tanyafelszámolások – a nagyüzemi érdekeket szolgálta, az infrastruktúra-fejlesztésben az ő szükségleteik általában előnyhöz jutottak, a munkafelvételek meghatározásában ritkán volt versenytársuk s legfőképp: vállalatgazdagítási terveikben nem kellett félniük a konkurenciától. Attól, hogy valaki elhalássza előlük a lehetőséget. A mezőgazdasági szövetkezetek és az állami gazdaságok legfőbb kiváltsága *a földbirtoklás monopóliuma*. Részben emiatt, részben további jogszabályok miatt, tőlük függetlenül *még kis mezőgazdasági cégek sem alakulhatnak* (a kistermelők vagy a kistermelők társulásai nem válhatnak konkurencsá, és a többi ágazat vállalatai sem hatolhatnak be a mezőgazdaságba. A földbirtokkiváltság társadalmi és gazdasági következményeit fokozza, hogy élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok (néhány ÁFÉSZ²¹ kivételével), kutatóintézetek és pénzügyintézetek – legalábbis ma még – alkalmatlanok integráló feladatok ellátására, termelési-forgalmi láncok megszervezésére. Igaz, monopol jellegű szervezeteik arra viszont alkalmasak, hogy korlátozzák a mezőgazdasági vállalatok oldaláról kiinduló kooperáció-szervezést. Így patthelyzet alakult ki, amelyben *a mezőgazdaság nagyszervezetei, beszorítva illetékességi területükre, szinte korlátlan hatalomhoz jutnak ebben a környezetben*. Ezért illuzórikus az az állítás, hogy a nagyüzemek integrálják a kistermelést. Mert bár valóban gyakori, hogy kölcsönös érdekek alapján az eszközök és a munka ésszerű elosztása jön létre egy-egy nagyüzem valamelyik üzletága és a köré rendeződött családi gazdaságok között, az esetek többségében nem integrációról, hanem egy monopolistához való kényszerű alkalmazkodásról van szó. [...]

Az ipari tevékenységek egy részének járadéka és a nagyüzemi vezetés által irányított kistermelői rendszerek kiterjedése sem tudja azonban ellensúlyozni, hogy maga a nagyüzem, a mezőgazdasági alaptevékenységben, az alkalmazott technika lehetőségeihez képest nagyon rossz tőke- és munkahatékonysággal dolgozik. Hiszen olyan technológiai paneleket használ, amelyek az amerikai és nyugat-európai nagyfarmok technikájára épülnek. Olyan farmokéra, amelyek a szó kelet-európai értelmében nem nagyüzemek: két-három (maximum nyolc) fő dolgozik egy gazdaságban, nem különül el bennük a vezetői szervezet és a munkaszervezet, alapjuk *a családi, a szomszédsági vagy a munkatársi vállalkozói közösség*. Így a dolgozó munkavégzéshez kapcsolódó érdekeltisége közvetlenül alárendelődik tulajdonosi érdekeinek. Nem a normában vagy a vezető jóindulatában lesz érdekelt, hanem a munkafolyamat és a munkatér ésszerű kialakításában. Nem a szervezetben való eligazodásra törekszik, hanem a tárgyszerű tudásra. [...]

A mezőgazdasági szövetkezeteknek és állami gazdaságoknak – ahhoz, hogy ipari, kereskedelmi és szolgáltató részlegeik egy részéhez hasonlóan mezőgazdasági tevékenységeikhez is vagyongazdálkodó szervezetként viszonyuljanak – le kell mondaniuk munkaszervezet-igazgató szerepükről: a hierarchikus vezetési szervezet aljára szorított, szakmánként tagolt munkaszervezetet fel kell bontaniuk és a mezőgazdálkodást is autonóm csoport- és egyéni vállalkozások rendszerében kell megszervezniük. E szereposztásban a szövetkezeti és állami gazdasági központok fokozatosan vállalkozásszervező pénzügyintézetekké alakulnak át. Tehát nem a szövetkezetek fölöstéséről van szó, hanem igazgatási funkciók helyett a vagyongazdálkodó funkciók előtérbe állításáról. Az autonóm munkaszervezeti egységek létrejöttének több jogi formájára van szükség: lehetnek ezek egy kétszintűvé vált szövetkezet elsődleges csoportjai („baksai modell”),²² egy szövetkezeti hálózat tag-szövetkezetei („Mondragon modell”),²³ bérleti és vagyongazdálkodási szerződéssel az anyaszövetkezethez kapcsolódó kissezövetkezetek vagy teljesértékű jogi személyiséggel rendelkező szövetkezeti szakcsoportok, a szövetkezethez egyéni vagy társasvállalkozásokként kapcsolódó magánvállalkozások („szentesi modell”),²⁴ a földbérlet, eszközbérlet, állatkihelyezés mindenféle formája. Ahhoz, hogy a hagyományos nagyszervezetek rákényszerüljenek önmaguk átalakítására és ahhoz, hogy kiszélesedjen az a vállalkozói tér, amelyben vagyongazdálkodásának változatos formáit megtalálhatják, szükség van arra, hogy *a szövetkezetek és állami*

²¹ Általános Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet (ÁFÉSZ): 1968-tól megszervezett belföldi felvásárlási és ellátási lánc, az állami tulajdonú szövetkezetek elsősorban vidéki élelmiszerboltokat és kisáruházakat üzemeltettek.

²² A baksai Ezüst kalász tsz-ben alkalmazott módszer: a szövetkezet gazdasági egységei széleskörű autonómiával rendelkeztek, kissezövetkezetekké váltak. Domokos József – Prugberger Tamás: Vállalkozás és érdekeltiség. *Mozgó Világ*, 1985/7, [94–104.] 95.

²³ 1954-ben José Maria Arizmendiarrera nevű baszk jezsuita szerzetes által létrehozott vállalkozás, amely helyi munkaerőre alapozva törte le a baszkföldi munkanélküliséget, a vállalkozási-intézményi hálózatba fejlődő rendszerbe bankok és szakiskolák is bekapcsolódtak. Csath Magdolna: Milyen lesz a 21. század? *Kisalföld*, 1997. 12. 02. 11.

²⁴ A szentesi Felszabadulás Termelőszövetkezetben alkalmazott, Liska Tibor és Siklaky István koncepciója alapján kialakított modell, amelyen a szövetkezet bizonyos egységeinek üzemeltetési jogát egy meghatározott időszakra a szövetkezet tagjai és alkalmazottjai részvételével zajló árverésen adják el. Prugberger Tamás–Sindler György: Vállalkozási egységrendszerek a mezőgazdasági vállalatoknál. *Jogtudományi Közlöny*, 1988/6, [312–322.] 315.

gazdaságok elveszítsék földbirtoklási monopóliumaikat (és ebből fakadó kötelezettségeiket), és azt a jogot, hogy csak ők léphetnek fel mezőgazdasági vállalatként. Szükség van arra, hogy más vállalatok, szövetkezetek, pénzintézetek, községi tanácsok és egyesületek stb. is szabadon beléphessenek az agrárium vállalkozási terébe (sőt, készítve is legyenek erre), legfőképp pedig arra, hogy a családi gazdaságok és szolgáltató vagy kereskedelmi vállalkozások bázisán is egyenjogú vállalatfejlődés indulhasson meg. [...]

SZAKÁCS SÁNDOR²⁵: MIÓTA A VILÁG A VILÁG, A SZÖVETKEZET: SZABAD TÁRSULÁS

[...] A hagyományos parasztság, mint társadalmi alakzat szinte eltűnt, vagy háztájinak nevezett rezervátumba húzódott vissza. A birtokos parasztság egy részét különböző eszközökkel ismét rá lehetett venni, hogy bemenjen a „közös”-be. Arra viszont már nem lehetett kényszeríteni, hogy magával vigye legfőbb termelő erejét, univerzális paraszti szakismeretét és főleg termelési kedvét. A társadalom számára jobbra ez hosszú időre elveszett, sok esetben végleg. Igen, az új munkaszervezet, nagy társadalmi áldozat árán, s a dekolhozizálás folyamatában hozott termelési sikereket. Mint gabonagazdaság világszintekhez mérhető produkciót is mutatott. Ma azonban ismét megújulási kényszerhelyzet előtt áll. Ehhez az egész nagy, egészen hatalmas nagy kérdéskörhöz végezettel, szakmám tanulsága oldaláról is azt mondanám: Bízzák inkább a parasztra, hogy tud jobban, több értéket termelni. A kormány pedig álljon melléje. [...]

KOPÁTSY SÁNDOR²⁶: EGY OLYAN MEZŐGAZDASÁGNAK, AMELY A FÖLDET NEM ÉRTÉKELI, NINCS JÖVŐJE

[...] A paksi példára²⁷ hivatkozott Juhász Pál. Ott voltam pár éve, nem zárszámadáson. Beszámoltak arról, hogy 25 millió forint nyeresége volt a szövetkezetnek. Megkérdeztem: ez a szövetkezeté, de hát ebben az őt faluban, amelyek ehhez a szövetkezethez tartoznak, a tagok mennyivel gazdagodtak? Azt nem tudták. Pedig *a szövetkezetnek azért kellene lennie, hogy a tagok jól éljenek*. Mégis csak azt tudták, hogy a közös 25 millióval gazdagodott. Arról, hogy mi van a tagsággal, fogalmuk sem volt. Ez az egész országra jellemző. Megnéztük Baksán, mennyi új ház épült, mennyi új gépkocsit vettek stb., kiderült, hogy a tagság 150 millióval gyarapodott. Építettek házat, kertet, garázst. [...]

A modern gazdaság ott fejlődött, ahol a földnek ára volt. Az egész nyugati világban a föld értéke mindenütt gyorsabban nőtt, mint a működő tőke értéke. [...] Egy olyan mezőgazdaságnak, amely a földet nem értékeli, nincs jövője. Ehhez kapcsolódóan egy tanácsot is adnék, mert most már hallani olyan híreket Moszkvából, hogy 50 évre bérbe lehet venni a földet. (A hazai kormányzat ezt egyáltalán nem terjeszti, különösen a TOT²⁸ nem.) Ezt nem ajánlom. Sokkal jobban járnánk, ha rövidebb időre, 3–5 évre bérbeadnánk, versenytárgyalás útján. [...]

Befejezésül köszönetét szeretnék mondani azért, hogy itt vagyok. Nekem életem legnagyobb élménye a földosztás volt.²⁹ Szeretném megérni a másodikat.

ÁCS RUDOLF³⁰: FÖLDVÉDELEM, KÖRNYEZETVÉDELEM

[...] Termőföldünk mennyiségi (területi) alakulása az elkerülhetetlenül szükségesnél nagyobb mértékű csökkenése aggodalomra ad okot. *Az utóbbi 40 év folyamán a termőterület egy átlagos megyénivel fogyott.* A csökkenés egy-egy ötéves terveciklusban 25–30 ezer hektárt tett ki. Utóbb a földvédelmi intézkedések hatására ez

²⁵ Szakács Sándor (1936–2011) gazdaságtörténész, 1960-tól a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem oktatója, 1990 és 1993 között a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főigazgatója.

²⁶ Kopátsy Sándor (1922–2020) közgazdász, 1953-tól számos gazdasági reformprogram kidolgozója, a forradalom idején az Országos Tervhivatal és a Minisztériumok Forradalmi Bizottságának elnöke. 1984-ben a Pénzügykutató Intézet első vezetője.

²⁷ Helyesen: baksai

²⁸ Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa: 1967 és 1989 között létező, a szövetkezeti érdekképviselői érdekében létrehozott szervezet.

²⁹ A földosztás jogi megalapozását a március 15-én kibocsátott és március 18-án hatályba lépett rendelet, valamint az ezt törvényerőre emelő, szeptember 16-ai jogszabály adta: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M. E. számú rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról. *Magyar Közlöny*, 1945. 03. 18. 1–4.; 1945. évi VI. törvénycikk a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhözjuttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94500006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> (Utolsó letöltés: 2025. 06. 18.). Kopátsy Sándor 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt Baranya megyei szervezetében és a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) dél-dunántúli főtítkáraként tevékenykedett. Bővebben lásd: Kopátsy Sándor: *A mi 20. századunk*. Budapest, Belvárosi, 1996, 376–377.

³⁰ Ács Rudolf: agrármérnök, az Agrárgazdasági Kutatóintézet tudományos osztályvezetője.

15–20 ezer hektárra mérséklődött. A rontott területek rekultivációja útján csupán néhány ezer hektár a viszszerzés. A lakó- és ipartelepek építésének, az úthálózat bővítésének stb. indokolt területigényét tudomásul kell venni. De ezek megvalósítása során a gyakorlatban *a területpazarlás számos formájával találkozhatunk*. Az érdektelen tervezőknek, beruházóknak és döntéshozóknak egy fillérjébe sem kerül az indokoltnál nagyobb terület felhasználása. Ők nem gazdái a termőföldnek, a kisajátítási költségeket, a termelésből való kivonás bírságát közpénzekből fedezik, a döntéshozókat személyileg nem érinti, így takarékosagra sem ösztönzi. A földnyilvántartásra, a földvédelemre létrehozott földhivatali apparátus igen sok esetben nem képes a földvédelemre, a rekultivációs kötelezettségre vonatkozó hatályos jogszabályoknak az ipari és egyéb hatalmi tényezőkkel való betartására. Nem mondhatjuk kedvezőbbnek a termékenységet meghatározó minőségi állapotot sem, főként annak várható romlását. Termőföldjeink minőségi állapotát, a minősége fejlesztésével kapcsolatos feladataink nagyságát a melioráció³¹ távlati fejlesztési programja kidolgozásához 1978-ban készült felmérés adataival jellemezhetjük. Az ország 6,5 millió ha mezőgazdaságilag művelt területéből talajvédelemre szorul 34,5%, vízrendezésre szorul 47,6%, talajjavításra szorul 32,0%, területrendezésre szorul 60,7%. [...]

A természet- és környezetvédelem is megjelent a mezőgazdasági termelés gondjai és jövő tennivalói között. A mezőgazdaság környezetvédelmi károsodásai egyrészt az ipari-kommunális oldalról, másrészt saját szakszerűtlen gazdálkodási tevékenységünkből származnak. A savas esők, az ipartelepek füstje, a mérgező ipari hulladékok, a tisztítatlan szennyvizek károsítják a talajt, mérgezik a talajvizet. Ellenük való védekezés iparunk korszerűsítésén múlik, alig van rá befolyásunk. De a mezőgazdasági tevékenységben is számos környezetet terhelő és károsító eljárást találunk. A szakszerűtlenül alkalmazott műtrágyák, növényvédőszer, a műtrágyák gondatlan tárolása, a talajpusztulást, eróziót növelő talajművelés, a nehéz gépek talaj szerkezetrombolása, a tarlóégetés, a hígtrágyás állattenyésztő telepek nitrátos talajvízszennyezése a környezetkárosítás egy-egy példája. Ezeket meg kell szüntetnünk! [...]

HARZA LAJOS³²: A NYUGAT-EURÓPAI MEZŐGAZDASÁGI REFORM ÉS A MAGYARORSZÁGI FELADATOK

[...] A továbblépéshez – többek között az EGK³³ példája alapján – először az alapkérdéseket kellene eldöntenie a vezetésnek. Így el kellene dönteni: *valóban* piacgazdaságot akarunk-e. Lehet úgy dönteni: igen, s lehet úgy is: nem (egészen). Bármiként döntünk is azonban, *vállalnunk* kell a következményeket! Ha pl. a piacgazdaság mellett döntünk, akkor a továbbiakban *már nincs* létjogosultsága olyan dilemmának: nagyüzemek vagy családi farmok. A válasz ugyanis csak ez lehet: nagyüzemek, családi farmok és egyéni vállalkozások *is*. Látszatra tehát ugyanaz a helyzet, mint ma, azzal az óriási különbséggel, hogy a szektorok közötti arányokat nem fölülről alakítják ki, hanem a piacon alakulnak ki. *Legyen a föld azé, aki a legjobban tudja hasznosítani*, s döntse el a piac: „ki a legény a gáton”. Ahhoz azonban, hogy eldönthesse, el kell távolítanunk a piac működését gátló tényezőket: módosítanunk kell a föld-, a tsz- és a fölszámlási törvényt. A piac *sem* az állam földbirtoklási monopóliumát, sem pedig a méretkorlátokat nem tűri el. Néhány száz vagy néhány ezer hektáron éppen úgy lehessen gazdálkodni, mint néhány hektáron – ha van hozzá tőke, vállalkozókedv, szaktudás stb. Nem az üzemméret az elsődleges fontosságú tényező, hanem az: megteremtjük-e a modernizáláshoz szükséges föltételeket. De vajon számíthatunk-e arra, hogy nő a mezőgazdasági (önálló) vállalkozók száma? Ez nyilvánvalóan csak akkor következik be, *ha a vállalkozók a föld által nyújtott tisztességes megélhetés reményében foghatnak gazdálkodáshoz*. Ehhez viszont az szükséges, hogy az állam ne taktikai megfontolásokra, hanem hosszú távú gazdálkodás szempontjaira építse gazdaság- és társadalompolitikáját.

Alapvető föltétel: a tulajdonviszonyoknak, s a hozzájuk kapcsolódó érdekeltségi-felelősségi viszonyoknak a tartós rendezése, valamint a reális vagyonértékelés jogi-közgazdasági föltételeinek a kialakítása. El kell érni, hogy a föld valóságos gazdálkodási (költség-) tényező legyen, s a föld értékét be kell építeni a számviteli -(vagyon)értékelési rendszerbe.

³¹ Talajjavítás

³² Harza Lajos (1941) agrárközgazdász, a rendszerváltás idején az Agrárgazdasági Kutatóintézet tudományos osztályvezetője, 1990–91-ben a Földművelésügyi Minisztérium helyettes államtitkára, az Állami Vagyonügynökség (ÁVÜ) igazgatótanácsának tagja.

³³ Európai Gazdasági Közösség: 1957-ben, a római szerződéssel hat európai ország részvételével létrejött közös piac, az Európai Unió tulajdonképpeni elődje. Harza Lajos előadása első részében az EGK agrárpolitikáját elemezte.

A tartós jogi rendezés föloldja a földforgalom korlátait (adásvétel, csere, bérbe- és haszonbérbe adás stb.), a szabad földforgalom pedig idővel a föld reális (piaci) értékének kialakulásához vezethet. A föld értékének megállapításához nem feltétlenül szükséges, hogy általánossá váljon az adásvételi folyamat – a valós gazdasági tartalommal bíró bérleti viszonyokból is levezethető a földár-földérték. [...]

Alternatívákban kell tehát gondolkodnunk, s az alternatívákhoz kell igazítanunk a hosszú távú szabályozó-rendszert. Nem egyszerűen reformra, hanem olyan új agrárpolitikára van szükség, amely a mennyiség helyett a minőségre helyezi a hangsúlyt. Ez az új agrárpolitika azonban nem lehet sem nagyüzem-, sem kisüzempárti, hanem „csupán” gazdaság- és nemzetspárti.

MOHÁCSI KÁLMÁN³⁴: AZ AGRÁREXPORTR LEHETŐSÉGEI³⁵

[...] Miközben az élelmiszergazdaság exportja 1980 és 1982 között gyors ütemben bővült, mind több gonddal kellett megküzdenie. A magyar agrárkínálat zömét adó tömegtermékek (gabonafélék, vágóállatok, alacsony feldolgozottságú húsok stb.) nemzetközi piacon mind keresleti (a piacok telítődése, a fizetőképes kereslet csökkenése, önellátási törekvések stb.), mind kínálati (új exporterők megjelenése, szubvenciók kibontakozása stb.) oldalról Magyarország számára kedvezőtlen folyamatok bontakoztak ki. Az árak csökkentek, az exportot támogató szubvenciók ugrásszerűen emelkedtek. Ezek megnehezítették (és megnehezítik) a magyar termékek eladását. A fejlett és fejlődő országok piacán kialakult helyzet befolyásolja a szocialista, mindenekelőtt a szovjet piacon formálódó pozíciókat is. Átalakult a Szovjetunió vásárlási magatartása is. A szovjet partner a dollárvásárlások korlátozására törekszik a magyar féllel szemben. A Szovjetunió részaránya 1983–1984-től csökkenni kezdett a konvertibilis agrárkivitelben, így 2–3 év alatt töredékére zsugorodott a magyar–szovjet nem rubel elszámolású kereskedelem az a többszázmillió dolláros magyar többlet, ami 1982-ben és 1983-ban nagy szerepet játszott a külkereskedelmi mérleg aktívumában. [...]

FRIGYESY FERENC³⁶: AZ AGRÁRKUTATÁS ÉS -OKTATÁS ELLENTMONDÁSAI

[...] A kutató és oktató közemberek közé jórészt azért kerül sok tehetségtelen ember, mert hiányzik az erkölcsi és az anyagi megbecsülés, így a pályára való alkalmasság vizsgálata szóba sem jöhet. A kutatási és oktatási intézmények vezető pozícióinak betöltésénél pedig még rosszabb a helyzet a kiemelt anyagi jövedelmezés ellenére. Többnyire egy szerv, igen gyakran pedig egy személy véleménye dönt arról, hogy ki kerüljön a vezetői állásba. A vezető tudja, hogy jó állása a felettes szervtől, illetőleg annak főnökétől függ, ezért legfőbb gondja, hogy annak mindenben kedvében járjon, neki feltétlenül engedelmességen. Beosztottjaival szemben viszont szinte korlátlan hatalmat gyakorolhat. Így azután gyakran kialakul egy hűbérre emlékeztető láncolat felülről lefelé, ami a középszerűségnek kedvez. Hiszen a vezető másik legfőbb gondja az, hogy csak nála tehetségtlenebb munkatársai legyenek – miközben a tehetséges, alkotómunkára és vezetésre alkalmas beosztottak a lehetőségektől megfosztva képességeiket gyakran nem tudják kibontakoztatni. Ez a kontraszelekció az egyik legfőbb oka annak, hogy egyre inkább leszakadunk nemcsak a világ élvonalától, hanem lassan a világtáglagtól is. A kutatási és az oktatási intézmények telítve vannak olyan vezetőkkel, akik alkalmatlanságukról tanúságot tettek a hatalmi szervezetben, pedig ahhoz a munkához valamit már értettek is. Az oktatás és a kutatás egyaránt szenved az egyre erősebb Budapest- központúságot is. Az ország – sőt a világ – egyetlen kerteszi egyeteme is Budapesten van. Évtizedek óta megújuló kíváncsággal, hogy vidékre kellene vinni ezt az agrár-felsőoktatási intézményt. Az egyetem ugyanis távol van a gyakorlattól. A vidékről felkerült hallgatók hozzászoknak a világvárosi életmódhoz, és sokan nem fogadják el azokat a vidéki munkahelyeket, ahol pedig szükség lenne rájuk. Jellemző, hogy országos hírnévre tett szert az egyetem klubja (KEK),³⁷ melynek a könnyű szórakoztató műfajhoz tartozó nyilvános rendezvényei nagy tömegeket vonzanak. [...]

³⁴ Mohácsi Kálmán: közgazdász, a Tervgazdasági Intézet munkatársa, majd a Pénzügykutató Rt. tudományos főmunkatársa.

³⁵ A szerző hasonló gondolatainak kifejtését lásd: Mohácsi Kálmán: Az agrárexport dilemmái. *Medvetánc*, 1985/4–1986/1, 305–321.

³⁶ Frigyesy Ferenc (1929–2010) agrármérnök, jogász, az 1956-os forradalomban való részvétele miatt 1958 augusztusában az ügyvédi pályától eltiltották. A Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Kecskeméti Főiskolai Karának tanára. 1989 és 1997 között a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) Bács-Kiskun Megyei szervezetének elnöke.

³⁷ A Kertészeti Egyetem Klubja (KEK) 1970-ben jött létre, az egyetem Villányi úti központi épületében. Elsősorban a hétvégi rockkoncertekről híresült el, de a hétközben politikai beszélgetések, irodalmi estek, zenei műsorok is komoly érdeklődést váltottak ki. A forrásokat és a működést az egyetemista fiatalok biztosították, és a rendezői gárdát is ők adták.

Felemelkedésünk fontos előfeltétele, hogy ne csak a világ legyen tele alkotó, érvényesülni tudó és megbecsült magyar szakemberekkel, hanem a magyar tehetségek – akik itt élnek köztünk és számosan vannak – itthon is kapják meg a lehetőségeket, hogy képességeiket a köz javára kamatoztathassák.

BOGÁRDI ZOLTÁN: MAGYARORSZÁG GYÜMÖLCSTERMELÉSÉNEK GAZDASÁGI ALAPJA ÉS LEHETSÉGES JÖVŐJE

Magyarország üzemi gyümölcsös ültetvényeinek területe 58 ezer ha. A terület rohamosan csökken, 1972-ben 110 ezer ha, 1980-ban 94 ezer ha, 1984-ben pedig 71 ezer ha volt. Az 1982 óta évente telepített kb. ezer hektár csak töredéke a kívánatosnak, bizonyos fajokból pedig gyakorlatilag nincs is telepítés. helyzet megértéséhez vissza kell tekintsünk az 1970-es évek elejéig. A politikai szándék, miszerint a szocialista nagyüzem uralja mezőgazdaságunkat, jól érzékelhető az állami támogatást szabályozó jogszabályokon, és érezhető annak kénytelen lazulása is. Az állam jelentős összegekkel támogatta a szocialista nagyüzemeket, hogy gyümölcsös ültetvényeket telepítsenek. [...]

Ezek a kampányszerű telepítések csak az anyagi terheket növelték, de lényeges változást nem hoztak. A kampányok ugyanis csak a telepítésre vonatkoztak, a gyümölcsstermelésre már nem, így a befektetett pénz sosem térült vissza. [...]

Az elmondottak arra kényszerítették a politikai vezetést, hogy a magánkezdeményezéseknek is engedjen teret. Így az 1970-es évek közepétől egyes gyümölcsfajoknál a házikerti telepítés is kaphatott bizonyos csekélyebb összegű támogatást, ha szerződést kötött valamely nagyüzemmel vagy hivatalos felvásárló szervvel. Ettől kezdve a házikerti gyümölcsstermelés polgárjogot szerzett, jelentősége egyre nőtt: ha valamelyik gyümölcsfaj termesztése csődbe jut a nagyüzemben, „majd a kistermelés megoldja” felkiáltással lekerül a napi-rendről. Közben a „nagyüzem koordinálja a kisüzemek” elmélet ideológiailag is helyre tette a problémát. [...]

Néhány szót kell szólnom magáról a kistermelésről is, bár maga az elnevezés nem teljesen megfelelő a mai helyzetre, de jobb híján fogadjuk el. Nem akarok senkit megbántani, de gyümölcsstermelésünk jövőjét nem a házikerti, zártkerti, kisparcellás termelésben látom. Nincs szándékomban lebecsülni, nem is lehet akkor, amikor 1987-ben 1 millió tonna gyümölcsöt termelt, míg a nagyüzemek csak 627 ezer tonnát, de megítélésem szerint a piacgazdaság viszonyaihoz szokott Európában a hazai kisüzem nem versenyképes. A nem, vagy alig gépesíthető táblaméretek, a technikát kézi munkával helyettesítő termelési mód, a kézi munka alacsony hatékonysága miatt túl drágán termel. Ezt az árat a hazai piac még megfizeti – mit tehet mást –, de a külföldi már nem. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy bizonyos különleges igényeket kielégítő, vagy kis mennyiségben igényelt termékekkel sem lehet versenyképes, de ezek nem meghatározóak. Én a jövőt *a zömében saját földön gazdálkodó, családi munkán alapuló parasztgazdaságban látom. Az optimális üzemméret pedig – Juhász Pállal egyetértésben – az egy család munkaerejével rendbentartható terület.* Ez a típusú gazdaság szerte a világon bizonyította életképességét és mindenütt kiszorította a bér munkán alapuló nagyüzemet. Egyet kell értenem M. Gorbacsovval, miszerint „ma az a legfontosabb, hogy a parasztembert ismét a föld teljes jogú gazdájává tegyük”.³⁸ [...]

Gyümölcsstermesztés szempontjából *a legnagyobb értéket a meglévő ültetvények jelentik.* Mivel gyakorlatilag minden nagyüzemi ültetvényt állami támogatással telepítettek, megvan a jogi alapja, hogy az állam figyelemmel kísérje azok sorsát, és megakadályozza tönkretételüket. Javaslatom, hogy a miniszter bízza meg a Mezőgazdasági Minősítő Intézetet,³⁹ mint illetékes felügyelő szervet, a feladat ellátására. Mivel termőre fordulásig ez az Intézet felügyeli az ültetvényeket, ez nem jelent számban jelentős többletmunkát. Amennyiben az intézet úgy ítéli meg, hogy a nagyüzem nem tudja megfelelően üzemeltetni az ültetvényt, legyen köteles annak értékesítésére nyilvános árverést kiírni. [...]

³⁸ A Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) főtitkára egy mezőgazdasági-szövetkezeti tanácskozáson beszélt erről 1988 októberében. Lásd például: A föld teljes jogú gazdájává kell tenni a szovjet parasztot. Gorbacsov felszólalása a mezőgazdasági tanácskozáson. *Magyar Nemzet*, 1988. 10. 14. 2.

³⁹ Az Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézetet a 4/1988. (III. 25.) MÉM rendelet hozta létre a Növénytermesztési és Minősítő Intézet és az Állattenyésztési és Takarmányozási Minősítő Intézet jogutódjaként. Az Intézet többek között az új növényfajták és állatfajták, takarmányok és ezzel kapcsolatos laboratóriumok állami minősítésének előkészítésével foglalkozott.

A piaci igények és helyi kezdeményezések alapján – ahol mindenki kezdeményezhet – a megyei tanács írni ki a területre az árverést, azzal a kikötéssel, hogy oda a megadott fajt lehet telepíteni egységes szerkezetű, összefüggő táblában. Ily módon megteremtődhetne a szövetkezetek alapja is, természetesen a szó Nyugat-Európában honos értelmében, a közös érdekek alapján. A nyilvános meghirdetés nagyon fontos eleme az elképzelésnek. Enélkül ugyanis a helyi hatalom képviselői egymás között oszthatnák el a termelőeszközöket, a lehetőségeket és semmi sem változna. Fontos az is, hogy a földértékesítésből származó bevételek a tényleges tulajdonosokat illetik (ha eldőlt, hogy kik azok), és nem biztosíthatnak anyagi alapot egy veszteséges gazdálkodás fennmaradásához. Enélkül az átalakulás nagyon lassú lenne, a visszarendeződés veszélye pedig nagy. [...]

ÁNGYÁN JÓZSEF⁴⁰: ÚJ NÖVEKEDÉSI, FEJLŐDÉSI STRATÉGIA⁴¹

[...] Mik hát azok a jelek, amelyek a „mélyben” zajló káros folyamatokra utalnak?⁴² A felszín alatt zajló káros folyamatok tüneteinek egy része már a „felszínen” is megjelent, és – közvetett vagy közvetlen módon, de már – az emberi létfeltételeket veszélyezteti.

Közvetett – a termelési alapokat romboló – jelenségek: 1. A termőtalaj pusztulása az ország területének – bár eltérő mértékben, de – több mint 40%-át érinti. 2. A talaj szervesanyag tartalmának csökkenése. 1985-ben pl. 6%-nál nagyobb humusztartalmú réti talajok egyáltalán nem fordulnak elő, míg pl. 1917-ben a talajminták átlaga is e fölött volt, sőt előfordult pl. Békés megyében 7,9% humusztartalmú minta is. 3. A talaj biológiai életének csökkenése: a talaj mikroflóra és -fauna leértékelődése, végső soron a talaj holt anyaggá válása. 4. A talajok elsavanyodása: a savanyú talajok területe az 1970-es évek elején „csak” 2,8 millió ha volt, 1985-re elérte a 4 millió hektárt, és vannak körzetek (pl. Borsod, Szabolcs), ahol arányuk a 80%-ot is meghaladja. Amihez természetesen a mezőgazdálkodáson kívüli – de szintén jelenlegi növekedési stratégiáinkból fakadó – okok is hozzájárulnak. 5. A vizenyősödés, láposodás, szikesedés. Okai között a mezőgazdálkodásból a szakszerűtlen öntözés, de például a vízlépcsők, vagyis az energiafelhasználás racionalizálása helyetti, az energiatermelésnek szintén a növekedési stratégiáinkból fakadó erőltetett növelése is szerepet játszik. Például egyedül a tiszalöki duzzasztó- és öntözőrendszer⁴³ hatásának tulajdonítható 100 ezer ha mezőgazdasági terület másodlagos elszikesedése, amiből 20 ezer ha-on másodlagos elláposodás is bekövetkezett. 6. A talajszerkezet romlása, ami a felsorolt jelenségek egyenes következménye. Erre utal talajaink porosodása, tömörödése, ellenállásának növekedés, gyakori eketalpréteg-kialakulás stb. 7. A gyomosodás: a gyomflóra elszegényedése, az uralkodó gyomfajok kiirthatatlansága, ellenállóképességük növekedése. Az összes gyomborítás az egyre növekvő gyomirtószer felhasználás ellenére 1985-re ismét megközelítette az 1950-es évek vegyszer nélküli gazdálkodásának mértékét. 8. A mezőgazdasági terület csökkenése, amely alapvetően abból fakad, hogy a termőföldnek nincs se értéke, se gazdája. 1945 óta a mezőgazdasági terület 820 ezer ha-ral, azaz évente átlagosan 20 ezer ha-ral csökkent! 9. Közgazdasági, piaci jelenségek: erős függőség az energia- és nyersanyagpiacoktól, árufölöslegek a nemzetközi fizetőképes piacokon, nyomott piaci árak, csökkenő hatékonyság, gazdaságosság, az agrárrolló erőteljes nyílása stb. [...]

Nehezen vitatható, hogy mindezek a jelenségek is hozzájárulnak az ember belső (pszichés, szellemi és fizikai) és külső környezetének rohamos eróziójához, közösségei felbomlásához és összességében a társadalom összetartó erejének meglazulásához. Erre a pszichés zavarok, az egészség károsodás, a halandóság növekedése, a demográfiai problémák riasztó adatai is utalnak, és jelentős részük – közvetve vagy közvetlenül – *összefügg az energaintenzív gazdaságnak és az anyagi növekedést az eszközből a cél rangjára emelő növekedési stratégiával.* [...]

⁴⁰ Ángyán József (1952) agrármérnök, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem tanára, 1991 és 1996 között a Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet alapító igazgatóhelyettese, majd igazgatója. 2006 és 2014 között országgyűlési képviselő (2013-ig a FIDESZ színeiben, utána függetlenként), 2010 és 2012 között vidékfejlesztési államtitkár.

⁴¹ Az írás – irodalomjegyzékkel bővített változata – megjelent: Ángyán József: Az alkalmazkodás stratégiája a szántóföldi növénytermelésben. *Gazdálkodás*, 1989/10, 9–15.

⁴² Ángyán József előadása első részében azt a tételt fogalmazta meg, hogy a mezőgazdaság külsőleg látható látványos fejlődése mögött „egyre nagyobb ráfordítás”, energiabevitel és gazdaságtalan működés érhető tetten.

⁴³ A tiszalöki duzzasztóművet 1954-ben helyezték üzembe. 1973-ban adták át a kiskörei, majd a jugoszláviai törökbecsei zsilipet. A szintén tervezett csongrádi vízlépcső nem épült fel. A bős-nagymarosi vízlépcső körüli, a rendszerváltás (elő)történetében is meghatározó viták ismertek. B. D.: Egy leporolt terv: a vízlépcső. Az építkezést 1981-ben állították le – most konferenciát rendeznek az újrakezdésről Csongrádon. *Délmagyarország*, 2005. 10. 27. 8.

Mi növekedjen? A végcél a nemzeti vagyon gyarapodása lehet. Megítélésem szerint azonban a nemzeti vagyon a mainál lényegesen szélesebben értelmezendő. Beleértendő a társadalom lélekszáma, felhalmozott tudása, etikai és esztétikai értékei (embersége) éppen úgy, mint az ember belső (pszichikai, biológiai, egészségi), valamint külső-társadalmi-természeti (és épített) környezetének értékei is. Korántsem biztos, hogy a gazdasági növekedés ezen nemzeti vagyon gyarapodásához hozzájárul. Az a gazdasági növekedés viszont, amely a nemzeti vagyon felélésén alapul, teljességgel értelmetlen. [...]

4. *Hogyan mérhető a növekedés?* Ez minden növekedési stratégiának egyik kulcskérdése. Úgy gondolom, hogy az eddigiek alapján nem szorul magyarázatra, hogy az így értelmezett növekedés mérésére a *hagyományos ökonomia jelzőszámai*, köztük a nemzeti jövedelem (GNP, GDP)⁴⁴ *teljességgel alkalmatlanok.* [...]

Világos, hogy az új növekedési stratégia hatásának mérésére új indikátorokra van szükség. Ezek közül az egyik lehetséges mutató – melynek kidolgozását a nyugati közgazdászok az 1980-as évek elején kezdték és mára számos részletét tisztázták – a *kiigazított nemzeti termék* (*Adjusted National Product – ANP*).⁴⁵ Kiszámításához a *bruttó nemzeti termékből* (nemzeti jövedelemből) *levonják a növekedés társadalmi – úgynevezett externális – költségeit*: a példában szereplő víz-nitráttalanítás összes közvetlen és közvetett költségét.⁴⁶ E költségek levonása után a kiigazított társadalmi termék (ANP) a bruttó társadalmi terméknek (GNP-nek vagy nemzeti jövedelemnek) már csak azokat az elemeit tartalmazza, amelyek valóban végtermékek, többlet értéknek, nemzeti vagyon-gyarapítónak tekinthetők. [...]

TÖRÖK SÁNDOR:⁴⁷ GONDOLATOK A MAGYAR BORÁSZATRÓL

[...] Borháború ide, borháború oda⁴⁸ – véleményem szerint –, a magyar borászat nincs válsághelyzetben. Ma még nincs válsághelyzetben! Gondjaink vannak, és ha ezeket a gondokat rövid időn belül nem oldjuk meg – amiért nemcsak a borászoknak, hanem másoknak is tenni kell valamit –, akkor esetleg tényleg válsághelyzetbe kerülhetünk. Gondjaink közül kívánok néhány felsorolni, jóformán csak címszavakban. Évtizedes gondunk, hogy nem annyi bort termelünk, mint amennyit eladunk. Ez fordítva is igaz, nem annyi bort adunk el, mint amennyit termelünk. Évente átlagosan körülbelül ötmillió hektóliter bort vagyunk képesek megtermelni. Korábban, egy elmúlt konjunkturális évtizedben, 1975 és 1985 között évente nagyjából 6–6,5 millió hektóliter bort tudtunk eladni, ötöt termeltünk, eladtunk hatot. Ez kétségtelenül konjunkturális helyzet volt, aminek hasznát nagyon sokan élvezték. Nemcsak az állam, nemcsak a nagyüzemek, hanem a kistermelők is. Egyesek szerint ekkor prostituálódott a magyar borászat. Azt hiszem, hogy ez egy kicsit túl erős kifejezés. Legfőljebb némileg elkutyulódott, és azért ez a két dolog nem ugyanaz. Amióta a Szovjetunióban meghirdették a prohibíciót, a szeszfogyasztás állami tilalmát⁴⁹ – ami már eleve láthatóan is reménytelen vállalkozás volt –, azóta kevesebb bort tudunk a Szovjetunióba exportálni. A váratlan erőszakos állami szesztilalom az államközi kereskedelmi szerződésekkel sem volt összhangban, és ezért súlyos károkat, százmillió forintokban mérhető károkat okozott a magyar borgazdaságnak és ezen keresztül a magyar népgazdaságnak is. [...]

Az állásfoglalás-tervezet jelentős részével tartalmi szempontból egyetértek. Mégsem tetszik nekem ez az állásfoglalás-tervezet. Nem tetszik a szelleme, nem tetszik az atmoszférája. Úgy gondolom, hogy a Demokrata Fórum akkor számíthat igazán szélesebb körű szimpátiára, ha nem csak támadólag, nem annyira rombolva

⁴⁴ A GDP (Gross Domestic Product) a bruttó hazai, a GNP (Gross National Product) a bruttó nemzeti termék rövidítése. Előbbi az ország területén megtermelt új értéket, utóbbi a nemzeti tulajdonban lévő vállalatok által termelt új értéket mutatja. Gazdag László: A GDP számítása – avagy az „időjós csapda”. *Kapu*, 2014/1, 35–36.

⁴⁵ Az ANP-ről és kidolgozásának folyamatáról bővebben lásd: Zsolnai László: Az élő gazdaság: Kialakulóban egy új közgazdaságtan. *The Living Economy: A New Economics in the Making* (Szerk. Paul Ekins). *Közgazdasági Szemle*, 1988/5, 644–648.

⁴⁶ Ángyán József az előadásban a javuló termésátlag elérése érdekében használt nitrogén többletszennyezés megszüntetésének többletköltségeit hozta fel példaként, ami az adott beruházás negatív végegyenlegét adja.

⁴⁷ Török Sándor (1930–1994) mezőgazdász.

⁴⁸ A nagyobb haszon és a szovjet piac minőségi követelményeinek hiánya folytán létrejött, államilag is elnézett/támogatott, vendéglátói és közvetítői maffiák által gerjesztett folyamat, amivel szemben a minőségi bort előállító, szőlőtermelő családi, hegyközségi kistermelők próbáltak fellépni. Bővebben lásd: Tanács István: *A borháború folytatódik*. Kecskemét, Kecskeméti Lapok, 1989.

⁴⁹ Mihail Szergejevics Gorbacsov megválasztása utáni első intézkedésével, 1985 májusában hirdette meg az alkoholfogyasztás elleni fellépést. Az alkoholmennyiséget csökkentették, az árakat emelték, az értékesítést és a fogyasztás helyeit korlátozták. Az intézkedéseken 1988-ban enyhítettek. Bővebben lásd: Fiser Bence: Kísérlet a társadalom „kijózanítására”. Gorbacsov és az alkohollelenezes korlátozások a Szovjetunióban. *Ujkor.com*, 2023. 12. 30. <https://ujkor.hu/content/kiserlet-a-tarsadalom-kijozanitasara-gorbacsov-es-az-alkohollelenezes-korlatozasok-a-szovjetunioban> (Utolsó letöltés: 2025. 06. 16.).

akar előrelépni, hanem építeni akar, és ezt az építő szándékot mindenki számára egyértelműen bizonyítja is. Építeni akar egy új és mindenképpen emberibb, demokratikusabb társadalmat és hatékonyabb gazdaságot.

RÁCZ SÁNDOR:⁵⁰ NEM LETT ENYÉM A FÖLD, CSAK A MUNKÁJA

[...] Sajnálom, hogy ebből a teremből éppen a magyar parasztok hiányoznak. Remélem nincs messze az az idő, amikor velük is hasonló létszámban tudunk találkozni és beszélgetni a saját jövőjüket illetően. [...]

A földreformot úgy éltem át, mint a magyar nemzetet mentő jövő eseményét és kiderült, hogy ez csak politikai taktika volt. Nem a nemzetmentés volt a cél, hanem a hatalom megmentése. Most, hogy mégis ne csak rosszakat és gorombaságokat mondjak, az itt elhangzott előadásokból hiányoltam és én mint nem szakember, de földet turo szakember szeretném megtudni, hogy milyen jövője van a vegyszermentes mezőgazdasági termelésnek Magyarországon. Mert úgy ítélem meg, hogy Európában, még az egyesült Európában is jövője van a kemikamentes termékeknek. Nem volna-e érdemes nekünk, mint kis országnak ezt a lehetőséget kihasználnunk?

NAGY HUSZEIN TIBOR:⁵¹ VISSZA KELL ADNI A SZÖVETKEZETET A TAGSÁGNAK

A vitaindító anyag szóhasználata szerint egyike vagyok azoknak a „kegyuraknak”, akik „a falusi gazdaság szinte kizárólagos megjelenítői az újraelosztási háborúban.” Szakszövetkezeti elnök vagyok. Csakhogy – és ezt sietve hozzátésem – én nem érzem magam kegyúrnak. Igaz ugyan, hogy a mi fajtánknak is van férgese, de az általánosítást visszautasítjuk. Egyetérték Juhász Pállal abban, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek is megújításra szorulnak. De vitatom írásának az alaphangját, amely arra céloz, mintha mi akartunk volna kolhozozni, mintha mi akartunk volna munkaszervezet-igazgatói szerepet. Ezért nem is kell lemondanunk erről – mi megszabadulni akarunk ettől, és attól, hogy tudásunk, érzésünk és szándékunk ellenére a falun mi legyünk a mindenható állam transzmissziós lovagjai. Vitatkozom Juhász Pállal abban is, hogy illuzórikus lenne a szövetkezetek integrációs tevékenysége, hogy a kétségtelen tények csupán a monopolistához való kényszerű alkalmazkodás jelei lennének. [...]

A politika a szövetkezést nálunk is előbb az államosítás finomított változatának szánta, utóbb pedig a participáció (részesedés) kísérleti talajának tekintete. Gyakran az atyáskodó központ részéről érkezett elismerésnek tekintik azt, amikor a szövetkezeteket példaként állították a participációs törekvések elé. Holott mi tudjuk legjobban, hogy a földjétől megfosztott, agrárproletárrá alacsonyított parasztok nem beleszólni akarnak a termelésbe, hanem *termelni akarnak*. Mert „érik titkon, hogy az övék, e bús élet s a kalász”.⁵² De csak érik – és újabban már ezt az érzést is el akarják vitatni, mondván, hogy nincs a tagságnak tulajdonosi érzete. *Nincs tulajdonosi helyzete! Elvették tőle nemcsak a földjét, de már a szövetkezetét is.* Ezért hiszem, hogy a mezőgazdaság megújulásának egyik kulcskérdése, hogy *vissza kell adni a szövetkezetet a tagságnak*, megfelelő helyére kell állítani a tulajdont. [...]

Ezért a szövetkezetekben is helyre kell állítani a tulajdont. Csakhogy ez nem könnyű feladat. A mögöttünk álló évtizedek meglehetősen sikereket hoztak a tulajdonos eltüntetésében. Most aztán nagy gondok merülnek fel a tulajdonos megkeresésében, illetve megteremtésében. Ami biztos: a tulajdon tárgyának – a földön kívül – *nem az eszközt, hanem a tőkét kell tekinteni*. A földet azonban nem szabad összemosni a tőkével. Nem értek egyet azzal az elképzeléssel, amely a földtulajdont részjeggyel kívánja helyettesíteni. A földtulajdon az elmúlt időszakban is nagyon súlyos megrázkódtatásokat élt át, a részjegyesítés azonban az utolsó dőfés lenne. A földtulajdont meg kell őrizni, a még lehetséges mértékben meg kell erősíteni, és *forgalomképessé kell tenni*. [...]

⁵⁰ Rácz Sándor (1933–2013) szerszámkészítő, 1956 októberében a Beloiannisz Híradástechnikai Gyár munkástanácsának tagja, november 15-étől a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács elnöke. December 11-én az Országházba menő tárgyalódelegáció tagjaként letartóztatták, 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban szabadult. 1988-ban a Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító tagja.

⁵¹ Nagy Huszein Tibor (1955) közgazdász, a bordányi Előre Szakszövetkezet elnöke, majd főtítkára, 1989 és 1993 között az Agrárszövetség főtítkára.

⁵² Idézet Ady Endre *A grófi szérűn* című verséből.

Az eddigiekből szerintem az is következik, hogy a mi szövetkezeteinkben *szét kell választani a tagsági- és a munkaviszonyt*. A tagsági viszony a tulajdonhoz kötődik. Így a szövetkezetnek valószínűleg kétszintűnek kell lennie. A szövetkezet – mintegy holdingként – vállalkozásokat alapíthat, amelyeknek lehet célja a munkahelyteremtés is, vagy a tagok részére végzett szolgáltatás is, vagy akár „csupán” a jövedelmező termelés is. De ha a munkavállaló – vagy a tag munkavállalói minőségében – kap tulajdonosi jogosítványokat, akkor a szövetkezet szükségképpen konzervatívvá lesz, mint ahogy a munkásönigazgatás sohasem volt képes a kritikus helyzeteken átlendíteni a gazdaságot. Az alapított vállalkozásokat – ha kell – irányítsák fizetett menedzserek, *a szövetkezetet azonban a tulajdonosok által képviselési alapon választott tisztségviselők mozgassák*. [...]

Végül, megköszönöm a Fórum szervezőinek, hogy szót kaphattam. És ha már nálam a szó, hadd figyelmeztessenek egy általánosabb problémára: emberpróbáló, sors- és köpönyegfordító időköt élünk. Ezért, ahogy a Biblia mondja, legyünk „okosak, mint a kígyó, és szelídek, mint a galamb”.

HERCZEG JÓZSEF⁵³: EL KELL TÖRÖLNI A KORLÁTOKAT...

[...] Sozan Mihály⁵⁴ *A határ két oldalán* című könyvében⁵⁵ a mai állapotokat így jellemzi: „Ez hasonlít a háború előtti helyzetre, amikor az uradalom elnézte a cselédek lopását is: bele volt kalkulálva a gazdálkodásba. Tehát a »lopáskényszer« túlélte a cselédkorszakot. A szocializmus életben tartotta, de most már olyan módon, hogy kiterjesztette az egész társadalomra és valójában beépítette az egész normatív rendszerbe. [...] Mindez nem jelenti azt, hogy az emberek tolvajok vagy nem ismerik fel normatív rendszerük romboló voltát. A valóság az, hogy a lakosság zömének nem tetszik az a kényszerhelyzet, amelyben van.” Meggyőződésem, hogy – mai divatos kifejezéssel élve – a tulajdonosi tudat erősítésével lehet csak a káros és kóros folyamatokat megállítani, esetleg visszafordítani. A tulajdonosi tudat erősítésével? Vagy visszaállításával! El kell törölni a korlátokat, földhöz kell juttatni az igénylőket, nem magasabb áron, mint ahogy apáinktól, nagyapáinktól elvették. Szabadságot a politikai és a gazdasági életben egyaránt! Nem hiszem, hogy a magyar paraszt butább, ostobább volt más nemzetbeli társánál, összejáró, kis közösségeikben, egy pohár bor mellett vitatkozó, politizáló demokraták voltak, fórumaikat a kemence mellett tartották. Biztos vagyok benne, hogy a szövetkezeteket önmaguktól, erőszak nélkül is létrehozták volna, ha úgy látják jónak. Létrehoztak volna olyan szövetkezeteket, amelyek a kerítésen, a magánterületen kívül kezdődnek, önkéntes társulással, a termelés fejlesztése érdekében, s érdekeik képviselésére. A 25–30 éves vargabetű után is hiszem, hogy gyermekik és unokáik is ezt fogják tenni.

BERTA ÁRPÁD⁵⁶: ÚJ FÖLDTÖRVÉNY KELL!

Rácz Sándor barátom hiányolta, kevesellte a parasztok jelenlétét e tanácskozásról. Az ő felszólalása után azonban közülünk négyen-öten is szót kértek: feltárták nemcsak az egyre romló körülményekből fakadó termelési viszonyokat, de a falu eltorzult erkölcsi arculatából következő, a zárójelben említett közös vagyon herdálását is. [...]

Ma már nem is lehet beszélni egységes parasztságról. Az irodákban ma már többen dolgoznak, mint a földeken. A hozzánemértő, rossz szervezés, illetve a szervezetlenség, a kapkodás, az egymást váltó vezetők újításai földet, állatot, embert pusztítottak a kolhozrendszer, az agrárrolló egyenes következményeként. Ezért és emiatt: vissza kell adni az emberek hitét, a föld szeretetét a tulajdonával együtt. Ennek érdekében *új földtörvény kell!* Felül kell vizsgálni az 1950-es évek törvénytelenégeit, az úgynevezett önkéntes felajánlásokat és akiket kár ért, erkölcsileg és anyagiilag rehabilitálni kell!

⁵³ Herczeg József: programozó matematikus, az MDF kiskunmajsai szervezetének tagja.

⁵⁴ Sozan Mihály (1938–1987) szociológus, antropológus, 1956-ban emigrált és több egyetemen tanított. Az Atlanti Kutató és Kiadó Társulat professzora.

⁵⁵ Sozan Mihály: *A határ két oldalán*. Párizs, Irodalmi Újság Sorozat, 1985.

⁵⁶ Berta Árpád (1923) költő, gazdálkodó, a Veres Péter Társaság és az MDF kaposvári szervezetének tagja.

Bagi György

A Kádár-rendszer Református Egyházra gyakorolt politikai befolyásolásnak módozatai 1957 és 1971 között (2. rész)¹

A Hazafias Népfrent és a Református Egyház kapcsolata

BEVEZETÉS

Tanulmányom első részében az állam, a párt és a Református Egyház kapcsolatának kereteit vizsgáltam, különös tekintettel a Hazafias Népfrent (továbbiakban: HNF) szerepére és az egyházak politikai befolyásolásához kötődő irányelvek alapjaira. A tanulmány második részében a gyakorlati térbe lépve mutatom be azokat a konkrét befolyásolási technikákat, módszereket, tereket és mechanizmusokat, amelyekkel az irányelvek érvényesültek, és amelyek révén jobban érthetővé válik a politikai befolyásolás szándéka, valós célközönsége és működési logikája.

AZ EGYHÁZI SZEMÉLYEK POLITIKAI BEFOLYÁSOLÁSÁNAK TEREI, MÓDSZEREI, AZ IRÁNYELVEK GYAKORLATI MEGVALÓSÍTÁSA

A kádári egyházpolitika tehát (legalábbis 1971-ig biztosan) meghatározó, ám inkább „kirakat” szerepet adott a HNF-nek a papok politikai befolyásolásában. A forrásokból az derül ki, hogy már az 1956-os forradalom után, 1957-ben elindultak a különböző politikai „felvilágosító” előadások. A HNF ilyen jellegű felhasználását az 1956-os forradalom után ugyanakkor némi óvatossággal kezelték, ahogy ez kiderül az 1957-es HNF Országos Tanácsának (továbbiakban: HNF OT) elnökségi ülésén, Beresztóczy Miklós² hozzászólásából. Beresztóczy attól félt, hogy a HNF kevésbé lesz vonzó az egyháziaknak, mert ott nem csak a békéről lesz szó.³ Ebből az óvatosságból adódhatott,

hogy az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején ezeket a tájékoztató előadásokat a papi békemozgalom keretein belül is, vagy annak támogatásával, szervezésbeni segítségével végezték.⁴ Az is előfordult, hogy a HNF Országos Titkársága, az Országos Béketanács és a különböző megyei HNF elnökségek szerveztek előadássorozatot.⁵ Olyan esetről is tudunk, hogy a megyei tanácsok végrehajtó bizottságainak (a továbbiakban: VB) egyházügyi előadója a szervezést a HNF Bizottság Titkárával együtt bonyolította, azonban utóbbi végül nem vett részt a tájékoztatókon.⁶ Témától függően tehát az előadások tartását eleinte más tömegmozgalom is megszervezhette. Főleg nemzetközi tematikájú előadásoknál hangsúlyosabb szerepet kapott a békére való törekvés kidomborítása,⁷ így ezt gyakran a katolikus papi békemozgalomra bízta, mely rendezvényeken gyakran részt vettek más felekezetek lelkészei

¹ A tanulmány első részét lásd: A Kádár-rendszer Református Egyházra gyakorolt befolyásolásának színterei és módozatai 1957–1971 között. *Rendszerváltó Szemle*, 2025/1, 15–24.

² Beresztóczy Miklós (1905–1973) katolikus pap, címzetes prépost, országgyűlési képviselő (1953–1973), az Országgyűlés alelnöke (1961–1973), az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának elnöke (1950–1956), majd főtitkára (1957–1973).

³ *Jegyzőkönyv a HNF OT kibővített elnökségi üléséről* (1957. 07. 27.). Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)-Országos Levéltára (OL)-XXVIII-M-4-c (97. doboz), 27.

⁴ Erre példa: *Békésmegyei Tanács VB. Egyházügyi Főelőadójának jelentése az ÁEH-nak: 1961. I. n. évi jelentés.* (1961. 04. 07.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-3/1961 (10. doboz), 4.

⁵ *Csongrádmegyei Tanács VB Titkárság Egyházügyi Főelőadójának jelentése az ÁEH-nak: 1961/62. évi papok részére tartott tájékoztató előadások tapasztalatai* (1962. 04. 19.). MNL-OL-XIX-A-21-d 001/1962 (14. doboz), 1.

⁶ *Szolnok Megyei Tanács VB Egyházügyi Előadó jelentése az ÁEH-nak: Jelentés a papok részére tartott tájékoztató előadásokról* (1962. 07. 03.). MNL-OL-XIX-A-21-d 001/1962 (14. doboz), 1.

⁷ Ennek érdekében 1957. márciusában megalakult az Országos Béketanács Református Bizottsága is, melynek célja az egyházon belüli „békemunkában” való elmélyülést szorgalmazta.

is.⁸ Előfordult, hogy a békegyűléseket a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsával⁹ szerveztették meg.¹⁰ Olyan javaslat is találkozunk a „Debreceni” fedőnevű ügynök¹¹ 1960-ban készült jelentéséből, hogy a teológusok politikai nevelő célzatú előadásait a helyi békemozgalmak szervezeteire kellene bízni.¹² Ezek a jelenségek mind az előzőekben már említett nagyfokú koordinátlanságra, a kezdetleges, *ad hoc* jellegű szervezésre, egyfajta útkeresésre utalnak, hogy melyik szervezet, mozgalom tudná ezt a tevékenységet a leghatásosabban ellátni. Beresztóczy félelmét és azt, hogy a kezdetekben mennyire bizonytalanok voltak az egyházpolitika irányítói, végrehajtói a HNF ilyen jellegű tevékenységével kapcsolatban, számtalan jelentés bizonyítja. Mivel láthattuk, hogy az 1970-es évekig a népfront inkább egyfajta látszatszerpet töltött be az előadások lebonyolításában, nem meglepő, hogy ezeket a jelentéseket

a különböző megyei tanácsok egyházügyi előadói írták az Állami Egyházügyi Hivatal (továbbiakban: ÁEH) számára, vagy maguk az ÁEH munkatársai készítették. Népfrontos jelentésekkel viszont nem találkozunk a forrásokban, ahogy a valódi irányítással kapcsolatban az is beszédes, hogy a HNF OT üléseinek jegyzőkönyveiben is aránytalanul keveset foglalkoznak egyházi ügyekkel.

A különböző megyei tanácsi jelentések¹³ szerint a papok jelentős részének az volt a véleménye, hogy a tájékoztató előadások nem mások, mint ügyes propaganda fogások, sőt az előadók tudományos felkészültsége sem elégíti ki az ő műveltségüket.¹⁴ Az ÁEH és a tanácsok éppen ezért igyekeztek különböző szakembereket „központilag” felkérni előadónak, akiknek a beszédvázlatát is ellenőrizték a minél pontosabb, tartalmasabb előadások érdekében, mellyel egyúttal kiszűrték az esetleges problémás okfejtéseket is. Az előadások

meghívásos alapon működtek, ahová pár „reakciónak” titulált személyen kívül minden protestáns lelkész kapott meghívót (ez is a megyei vezetők szemléletétől függött, volt, ahol ezzel sem törődtek).¹⁵ Ennek is köszönhetően protestáns részről jóval élénkebb érdeklődés figyelhető meg, mint katolikus részről, ahol sokkal nagyobb volt a szelektálás a meghívottak között.¹⁶ Ennek másik oka, hogy a többnyire lojális református püspökök, esperesek kemény kézzel vezették egyházkerületüket, egyházmegyéiket (előfordult, hogy szigorúbban voltak az ÁEH megyei vezetőinél),¹⁷ így az elvárásoknak megfelelően eredményesen szervezték meg a különböző előadásokon való részvételt is.¹⁸ Szintén a koordinálás érdekessége, hogy a meghívottak névjegyzékét a megyei tanács egyházügyi megbízottjai állították össze, akik a HNF megyei bizottságaiba adták le azokat, ezzel is megerősítve azt a megállapítást, hogy a HNF csak látszatszervezet

⁸ Lentulai Attila közlése alapján. Lentulai Attila (1952–): Óriszentpéteri, bakonyszentkirályi, majd győr-szabadhegyi református lelkész, 2000-től 2015-ig a pápai egyházmegye esperese. Az Oral History interjú 2024. április 29-én készült. Az interjú a szerző birtokában. (a továbbiakban OH).

⁹ A protestáns, ortodox és a szabadegyházak ökumenikus ápolására 1943-ban létrehozott munkaközösség, mely a béke, a biztonság, a leszerelés és a társadalmi igazságosság érdekében javaslatokkal, indítványokkal fordult a világ egyházaihoz és a különböző nemzetközi szervezetekhez.

¹⁰ ÁEH: *Tervezet a papi békemozgalom feladataira, a májusi leszerelési hónap és a VI. magyar béke-kongresszus megrendezésével kapcsolatban*. (1963. 03. 16.). MNL-OL-XIX-A-21-d 001-2/1963 18. doboz, 2.

¹¹ Bartha Tibor (1912–1995) a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke (1958–1986), országgyűlési képviselő (1958–1988), a Debreceni Városi Tanács tagja (1954–1968), a HNF Hajdú-Bihar Megyei Bizottságának tagja (1958–1964).

¹² „Debreceni” fn. ügynök: *A teológus nevelés problémái a debreceni teológiai akadémián* c. jelentés. (1960. május 17.). Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.2 – M-39556/71, 3.

¹³ Az MNL-OL-XIX-A-21-d Visszaminősített TÜK irataiban található 1957 és 1971 közötti jegyzőkönyvekről van szó.

¹⁴ Például: *Somogy Megyei Tanács VB. Egyházügyi megbízottjának jelentése: Jelentés egyházpolitikai helyzet alakulásáról. 1961. II. n. év* (1961. 07. 04.). MNL-OL-XIX-A-21-d 001-007/1961 (10. doboz), 1.

¹⁵ Legalábbis erre következtethetünk abból az információból, ha egy egyházmegye minden református lelkésze kapott meghívót. Kevésbé elképzelhető, hogy egy egyházmegyében mindenkit lojálisnak tartottak, hiszen a lelkészek magatartását figyelték, csoportosították, így a „reakciónak” gondolt papokat is. Lásd például: Szabó Bence: *Lelkeszi magatartásminták a diktatúra szorításában* (Bács-Kiskun megye, 1958–1965). In: *Hagyomány, identitás, történelem*, 2020. Szerk. Kiss Réka-Lányi Gábor. Budapest, KGRE Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye-KGRE Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2021, 359–382.

¹⁶ Ennek az is lehetett az oka, hogy a katolikusok inkább a papi békemozgalom keretei között fejtették ki ezirányú tevékenységüket, illetve, hogy különösen az „Ostpolitik” megjelenésével – valamilyen indokra hivatkozva – a párthoz nem hú papok bátrabban hagyták ki ezeket a rendezvényeket. Előfordult olyan eset is, hogy a katolikus pap közigazgatásilag Vas megyéhez, egyházszerkezileg Győr-Moson-Sopron megyéhez tartozott, így amikor meghívót kapott, arra hivatkozott, hogy ő a másik megyéhez tartozik és fordítva (Lentulai Attila, OH, 2024. 04. 29.).

¹⁷ Uo.

¹⁸ *Csongrád Megyei Tanács VB. Titkárságának Egyházügyi Főelőadójának jelentése az ÁEH-nak: 1961. III. n. évi jelentés* (1961. 09. 25.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-34/1961 (10. doboz), 2. A jelentés írója külön kiemeli Munkácsy György esperes szervezőképességét papjai gyűlésen való részvételét illetően. Előfordult tévesen egyházkerület szerepel, pedig az egyházmegye vezetője az esperes a Református Egyházban. Ez a hiba rávilágít Kádár azon kijelentésének relevanciájára, hogy az egyházakkal foglalkozó szervekben csak hozzáértő személyek dolgozzanak.

volt a gépezetben, a valódi döntéseket a párt, illetve az állam szervei hozták meg.¹⁹ Az a jelentésekből nem derül ki, hogy a HNF-nek volt-e vétőjoga, felülbírási lehetősége, de úgy gondolom, nem volt sok mozgásterük e téren sem. A gyűlés megszervezését illetően azonban olykor vita alakult ki az egyházügyi megbízott és HNF Megyei Bizottsága között, hogy melyik szervnek kötelessége például a meghívók kiküldése. Előfordult olyan eset, hogy a meghívót Budapest Tanácsának VB titkára küldte ki, pedig a jelentés írója szerint is a HNF-nek kellett volna (feltehetően a párt elrejtésének szempontjából volt ez kardinális kérdés). A későbbiekben ezért már jobban figyeltek erre az apróságnak tűnő részletre és a HNF-nek adták át ezt a feladatot.²⁰

Az előadásokat általában a megyeszékhelyeken tartották, művelődési központokban, szakszervezeti székházban, város-, vagy község-házban, de előfordult, hogy egyházi intézményben, például Debrecenben, a Református Kollégium dísztermében.²¹ A protestáns lelkészek – ha csak nem volt hathatós indokuk – szinte mindig teljes számban jelentek meg az előadásokon. Természetesen itt is

előfordultak olyan lelkészek, akik kihagyták az előadásokat – például a kongruacsökkenéssel érintett személyek –,²² de a számuk elenyésző volt és az idő előrehaladtával szinte teljesen megszűnt. Olyan esetek is előfordultak, hogy ha valaki nem tudott elmenni a HNF gyűlésre, például temetési szolgálat miatt (hittanóra megtartása nem lehetett indok), azt később egyházi szinten ellenőrizték. Például egy Vas megyei esperes szigorát jelzi, hogy a kb. évente esedékes gyülekezeti látogatáson, vizitáción²³ elkérte a lelkésztől a temetési jegyzőkönyvet és utánanézett, hogy abban az időben a távolmaradó lelkésznek valóban volt-e temetési szolgálata.²⁴ A rendezvények egyébként ökumenikus jelleget öltöttek, bár a hatvanas években komoly dilemmát okozott a döntéshozóknak, hogy felekezetenként külön vagy együtt tartsák az előadásokat. A kezdeti szervezetlenebb időszakban mindkét esettel, a későbbiekben viszont szinte csak vegyes felekezeti rendezvényekkel találkozunk.

Az egyházügyi megbízottak jelentéseiből általánosságban kijelenthető, hogy elégedettek voltak a protestáns lelkészekkel, akik aktívan szóltak hozzá az előadásokhoz, véleményeiket,

hozzászólásaikat jobbnak ítélte a katolikusokénál, „bátrabbak” voltak az állásfoglalásaik is. Egy Hajdú-Bihar megyei jelentésben láthatjuk, hogy a papok politikai átnevelésének folyamatában a HNF által, de a tanácsok politikai irányítása mellett szervezett előadásokat tartották a legjelentősebbnek.²⁵ Ebből a jelentésből kiderül, hogy az átnevelés nemcsak a HNF rendezvényein, hanem személyes beszélgetéseken és különböző gyűléseken is zajlott, melyeknek szintén nagy jelentőséget tulajdonítottak. A személyes beszélgetéseket az egyházügyi főelőadók vagy maguk a lelkészek kezdeményezték. Az is előfordult, hogy a Megyei Tanács VB egyik elnökhelyettese, sőt egyes járási tanácsvezetők is fogadták a lelkészeket.²⁶ Némileg meglepő módon ezek az egyéni foglalkozások nem a passzív papok megnyerésére, hanem a politikailag aktív, kulcspozícióban lévő lelkészek tájékoztatására, tájékozódására, konkrét feladatokkal való megbízására irányultak.²⁷ Persze ennek is megvolt a magyarázata, ugyanis a párt igyekezett távol maradni a nyílt konfrontációtól, így a „reakció” lelkészeket igyekeztek egyházon belül, belső egyházfegyelmi eljárások keretében meggyőzni a különböző szintű egyházi vezetők segítségével.

¹⁹ Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB. Egyházügyi Főelőadójának jelentése az ÁEH-nak: 1961. III. n. évi jelentés (Dátum nélküli). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-40/1961 (10. doboz), 1.

²⁰ Uo. 2.

²¹ Meghívó a HNF Hajdú-Bihar megyei Bizottságától a protestáns lelkészek részére (1968. 03. 05.). A Tiszántúli Református Egyházkerület iratai. 1. l. 2. Püspökök iratainak gyűjteménye. Bartha Tibor. HNF 1958 – 1968. 47. doboz.

²² Somogy Megyei Tanács VB. Egyházügyi megbízott jelentése az ÁEH-nak: Jelentés az 1961. évi I. negyedében folyt egyházpolitikai tevékenységről (1961. 03. 31.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-2/1961 (10. doboz), 1.

²³ A latin *visitatio canonica* kifejezésből ered, mely a katolikus egyházban egy-egy gyülekezet püspöki, esetleg érseki, (vagy azok megbízottjainak) látogatását, ellenőrzését jelentette. A református egyházban a vizitáció (így megmagyarosított formában) hasonló jelentéssel bírt, ám másképp működött. Egyrészt a jelentést gyakorlatilag egy a lelkészeknek előre elküldött kérdéssor jelentette. Másrészt itt kétféle vizitáció működik a mai napig. Az egyik a generális vizitáció, melyet az egyházkerületek küldöttei, többnyire a püspökök végeztek. A másik a kanonika vizitáció, melyet az egyházmegye küldöttei, többnyire az esperesek vezényeltek le egy nem lelkészi egyházzal közösen.

²⁴ Lentulai Attila, OH, 2024. 04. 29.

²⁵ Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB egyházügyi megbízottjának jelentése az ÁEH-nak: II. n. évi jelentés. (1961. 09. 01.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-20/1961 (10. doboz), 2.

²⁶ Uo. 3.

²⁷ Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB. Egyházügyi Tanácsosának Munkaterve 1970. I. félévre. (1970. 01. 10.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0012-15/1970 (53. doboz), 2.

Az átnevelés másik lehetősége, a fentebb idézett „különböző gyűlések”, pedig egyrészt az egyházi gyűlésekre – egyházmegegyei értekezletre, lelkésztestületi gyűlésekre,²⁸ kisköri megbeszélésekre, lelkésztovábbképzőkre – utalhatnak, vagy arra az új formára, melyet egyes budapesti jelentésekből láthatunk. Ezek szerint egyes kerületek papjainak a HNF szervezett értekezletet, ahol a kerületi Tanács VB elnökével és a HNF kerületi titkárával beszélhettek a lelkészek.²⁹ Egy Heves megyei jelentésből láthatjuk, hogy miért is tartották lényegesnek a politikai átnevelést és hogy ki volt ennek a valós célközönsége. Ebből kiderül, hogy a papsággal való intenzívebb foglalkozásnak olyan célja is volt, hogy a lelkészek a maguk sajátos eszközeikkel bekapcsolják azokat a tömegeket is a szocializmus építésébe, ahová a párt vagy a tömegszervezetek szava nem juthatott el.³⁰ Ezt látjuk egy Csongrád megyei jelentésben is, ahol az úgynevezett „továbbképzési formát” sikeresnek és hasznosnak ítélte az író, és pozitív jelenségnek értékelte, hogy a lelkészek a tanultakat az egyházi szolgálatban is hasznosították (például a második öt éves terv

megyei jellegű adatait nem egy pap ismertette egyes alkalmakkor a híveinek).³¹

Különösen nagy hangsúlyt fektettek a teológusok, azaz az ifjabb generáció politikai nevelésére is. Erre az ÁEH tette meg a kezdeti lépéseket, a teológiánkon bevezették a társadalomtudományok oktatását is, ahol alkotmánytant, a HNF célkitűzéseit, valamint a lelkészek állami szervek felé tanúsított magatartását oktatták. Egy 1963-as jelentés tanúsága szerint ez valamennyi teológián bevezetésre került.³² A korábban már idézett „Debreceni” fn. ügynök jelentése szintén az ifjúság politikai nevelésének fontos aspektusára hívja fel a figyelmünket. A szerző a hallgatók politikai érettségre való fokozottabb nevelésre, a társadalomtudományi tanszék ilyen jellegű munkájának erősítésére, a helyi békemozgalmakkal való kapcsolat felvételére, sőt teológiai békebizottság³³ megalakítására is buzdított.³⁴ A jelentés szerint már ekkor megjelent a társadalmi szervezetek megbízottjainak bel- és külpolitikai tájékoztatóira való igénye az ifjúság körében is, az első ilyen alkalom már le is zajlott és „nagy

nevelő hatása” volt e téren. Egy 1967-es ÁEH jelentés szerint a teológiai hallgatók hazafias nevelése érdekében hasznos lenne, ha a HNF szervezésében civil előadók tartanának előadásokat aktuális politikai kérdésekről, többek között az országgyűlési választásokról.³⁵ A következő jelentésben látjuk, hogy ez a kezdeményezés sikeresnek bizonyult, azonban a korábban felvázolt koordinátlanság itt is megmutatkozott. A fiatal protestáns papok helyzetéről készült feljegyzés szerint ugyan a teológia hallgatói rendszeresen részt vettek a HNF által rendezett papi békegyűléseken, az itt elhangzottakat orientálták is őket, azonban sok esetben a már végzett fiatal papokat nem hívták meg a HNF rendezvényeire, azaz a megyei tanácsosok és a HNF sem fordított megfelelő figyelmet rájuk.³⁶ Ugyan apró részletnek tűnhet, de a lelkészek politikai átnevelésének fontosságát jelezte, hogy a gyűlésekre való eljutását a párt anyagilag is támogatta, melyet a lelkészeknek kiküldött meghívókból és az elkészített interjúkból is láthatunk,³⁷ sőt lelkészi emlékirásból tudjuk, hogy ezt még a helyszínen ki is fizették.³⁸

²⁸ A gyűlések témáját gyakran a püspökségek missziói és tanulmányi bizottsága határozta meg. Általában egy teológiai és egy politikai témát is feldolgoztak egy központi egyházkerületi előadóval.

²⁹ *Budapest Földváros Tanácsának Végrehajtóbizottságának negyedévi jelentése az ÁEH-nak* (1962. 04. 18.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-17/1962 (14. doboz), 8.; illetve *Pest megyei Tanács VB. egyházügyi főelőadójának I. negyedéves jelentése az ÁEH-nak: Jelentés az I. n. évi egyházpolitikai helyzetről*. (1963. 04. 04.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-5/1963 (19. doboz), 1.

³⁰ *Heves megye, IV. negyed évi egyházügyi főelőadó jelentése az ÁEH-nak* (1961. 12. 28.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-46/1961 (10. doboz), 6.

³¹ *Csongrád megyei Tanács VB Titkárság Egyházügyi Főelőadójának jelentése az ÁEH-nak: 1961/62. évi papok részére tartott tájékoztató előadások tapasztalatai*. (1962. 04. 19.). MNL-OL-XIX-A-21-d 001/1962 (14. doboz), 3.

³² *Az ÁEH jelentése a protestáns teológiák helyzetéről* (1963. 03. 26.). MNL-OL-XIX-A-21-d 008-04/1963 (19. doboz), 8.

³³ A református egyházban ugyan nem volt szervezett békepapi mozgalom, de az Országos Béketanács szervezetébe betagozódtak. A református bizottság 1957 áprilisában alakult meg.

³⁴ *A teológus nevelés problémái a debreceni teológiai akadémián* c. jelentés. ÁBTL 3.1.2 – M-39556/71, 3. (1960. 05. 17.).

³⁵ *Az ÁEH jelentése: A református teológiák helyzetéről*. (1967. 03. 02.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0029-1a/1967 (40. doboz), 8.

³⁶ *Az ÁEH jelentése: A protestáns fiatal papok helyzetéről, tevékenységéről*. (1969. 10. 30.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0029-7/1969 (49. doboz), 4–5.

³⁷ Például: édesapám, Bagi László közlése alapján. (Az Oral History interjú 2024. március 8-án készült. Az interjú a szerző birtokában (a továbbiakban OH.) Bagi László (1958–): kiskőrösi, majd budapest-baross-téri református lelkész.; illetve: *Meghívó – A HNF Hajdú-Bihar megyei Bizottsága gyűlésére a protestáns lelkészek részére* (1968. 03. 05.). Tiszántúli Református Egyházkerület iratai. I. 2. Püspökök iratainak gyűjteménye. 47. doboz. Bartha Tibor. Hazafias Népfront 1958–1968.; *Meghívó – A HNF Hajdú-Bihar megyei Bizottsága a megye református lelkészei részére tartott tájékoztatóra*. Debreceni Levéltár I. 2. Püspökök iratainak gyűjteménye. 49. doboz. Bartha Tibor. Hazafias Népfront 1976–1985. A vasúti-, vagy autóbuszjegyek árát megtérítették, saját gépkocsi-használatnál Casco-biztosítás bemutatása mellett a fennálló rendelkezések értelmében fizették ki.

³⁸ Szabó Gábor: *Emlékeim. Alsószegetől Kecskemétig*. Budapest, KGRE Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – KGRE Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2021, 126.

Talán nem nagy meglepetés, hogy a Kádár-rendszer orwelli világában ezeket az eseményeket megfigyelték. Egyrészt a hivatalosan jelenlévő megyei tanácsok egyházügyi előadói, illetve az ÁEH munkatársai írtak jelentéseket, másrészt belügyi jelentések is készülhettek, amennyiben az alkalmon részt vett egy-egy ügynök. Ez egyházi szempontból azért lehet lényeges kérdés, mert ha valaki ambiciózusabb volt, egyházi tisztséget akart szerezni, esetleg egy nagyobb, gazdagabb gyülekezetbe akart szolgálni, akár ezeket a jelentéseket is használhatták a kérdés eldöntésére.³⁹ Ugyan a református egyház sokkal „demokratikusabb” módon működött, mint a katolikus, azaz a lelkészeket a gyülekezet választotta meg, de a szocialista időben kiemelt szerepet kapott az egyházi előjárók jóváhagyása, akik ha nem voltak elégedettek, gátat szabhattak az ambícióknak.⁴⁰ Előfordult az is, hogy a résztvevőket magatartásforma szerint kategorizálták. Egy Hajdú-Bihar megyei jelentés szerint a lelkészek 8–10%-a felkészült, 15–18%-a érdeklődő

volt, ha kellett, hozzá is szólt, 15–20% bizonyítani akart, pozitívnak akart tűnni, 4–5%-nak nem volt mondanivalója, de csak azért, hogy mondjanak valamit, jelentkeztek, 4–5%-ot pedig a „nem reakció”, de kellemetlen kérdéseket feltevők közé kategorizáltak. 42–54% egyáltalán nem szólt hozzá az előadásához.⁴¹ Itt kell megjegyezni, hogy ezek az arányok megyénként eltérhettek, illetve a becslések évköre sem volt mindegy. Az 1956-os forradalom után több passzív vagy ingadozó papot találunk, számuk az idő előrehaladtával és a „szövetségi politika” sikerével egyre csökkent. Például Bács-Kiskun megyében egy jelentés szerint 1958-ban 65–70% volt az ingadozó papok aránya, egy 1964-es jelentés szerint viszont már 60–65% volt politikailag lojális.⁴² Visszatérve a hajdú-bihari beszámolóhoz, azt láthatjuk, hogy a jelentés nevesíti is a különböző kategóriák lelkészeit. Egy ÁEH által készített jelentés⁴³ szintén nevesíti és számba is veszi a negatív és pozitív megnyilvánulásokat.⁴⁴ A dokumentum másik érdekessége, hogy az

ÁEH ezt az anyagot az MSZMP Központi Bizottságának Agitációs és Propaganda Osztálya és a Pártfőiskola részére készítette, hogy a későbbiekben a propagandában, illetve oktatási célból is felhasználhassák. A hatóságok látókörébe került lelkészek hozzászólásait különösen nagy figyelemmel kísérték. Például Németh Géza⁴⁵ érdi református lelkész magatartásáról jegyezték fel, hogy a „felszabadulás” huszadik évfordulóján rendezett népfrentülésen felszólalt és a szovjet katonák erkölcstelen magatartásáról, magyar nők megbecstelenítéséről beszélt.⁴⁶ Szabó Gábor református lelkész emlékiratában írja le, hogy ő az 1973-ban tartott HNF konferencián nyilvánosan felvetette azt a kérdést, hogy lelkészként miért éri őket hátrányos megkülönböztetés.⁴⁷ Jól mutatja az egyházi vezetők lojalitását, hogy Bakos Lajos püspök felháborodott, hogy Szabó kritikáját nyilvánosan tette meg, sőt azzal fenyegette, hogy elhelyezteti egy „világvégi” gyülekezetbe.⁴⁸

³⁹ Például nagypapám, Id. Bagi László önéletrajzából megtudhatjuk, hogy saját benyomása szerint azért nem léphetett előre semmilyen téren, mert politikailag passzív volt és a HNF előadásain szándékosan nem szólt hozzá a témához. (A dokumentum a szerző birtokában.)

⁴⁰ A lelkészválasztás többnyire az egyházközség (azaz azok a 18. évet betöltött, konfirmált egyháztagok, akik egyházadót fizettek és az egyházközségi gyűléseken szavazati joggal rendelkeztek) választása, vagy meghívása alapján, a presbitérium (az egyházközség által megválasztott világi testület) jóváhagyásával történt, tehát itt is érvényesült az alulról építkező „presbiter-zsinati elv”. A szocializmus időszaka alatt persze erre is találtak megoldást, például ilyen volt a „közérdekből való áthelyezés”, vagy egy-egy gyülekezet lelkészszerelés cseréje. Hivatalosan ehhez is a presbitérium jóváhagyására volt szükség, de gyakran a püspökök, esperesek nyomására kénytelenek voltak elfogadni a fentebbről jövő elképzeléseket. Például Kéri Sándort úgy nevezték ki Gödöllőre, hogy a püspök elintézte valamilyen módon a gödöllői presbitériummal, hogy ők kérjék az áthelyezést. A felsőbb utasításra példa Szabó Imre emlékirása is, miszerint a ceglédi lelkészválasztásra három lelkészt is elhívtak bemutakozó szolgálatra, de mint kiderült, már minden eldőlt fentebb, csak a meghívásnál szebben mutat a választás. „Nagy János” fn. ügynök jelentése a gödöllői ref. lelkész cseréről. ÁBTL 3.1.2. M-25800, 172–173.; Szabó Imre: *Sírjanak a papok. Mozaikok egy falusi lelkész életéből*. Kiskunfélegyháza–Cece, KEPE–Vértessaljai Református Egyházmegye, 2001, 345–346.

⁴¹ *Hajdú-Bihar megyei Tanács VB Egyházügyi Főelőadójának jelentése az ÁEH-nak: Politikai tájékoztató előadásokról jelentés.* (1962. 08. 02.). MNL-OL-XIX-A-21-d 002/1962 (14. doboz), 1–3.

⁴² Lásd: Szabó B. i. m. 2021, 361.

⁴³ *Tájékoztató a különböző egyházak papjainak pozitív és negatív megnyilvánulásairól* (1962. 04. 02.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0036-1/1962 (17. doboz), 17.

⁴⁴ A Kádár-rendszer egyházpolitikájának szituatív jellegére utal az is, hogy negatív hozzászólásnak értékelték Tusai Tivadar miskolci református lelkész hozzászólását, miszerint a békés egymás mellett élés Jézus Krisztus nélkül nem valósítható meg, az is csak úgy, ha érte imádkozunk. Egyszer a rendszer elnézte a világnézetből adódó különbségeket, másszor nem.

⁴⁵ Németh Géza (1933–1995): monori, ócsai, majd érdi református lelkész. 1957-ben letartóztatták és internálták, majd az Érd-Parkvárosi templom építéséből kerekedő ügy okán 1972-ben elbocsátották lelkészi szolgálatából és csak 1989-ben rehabilitálták.

⁴⁶ Pratner József: *Feljegyzés Németh Géza érdi református lelkész magatartásáról.* (1967. 03. 30.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0029-2 1967 (40. doboz), 2.

⁴⁷ Feleségének, Szűcs Katalinnak addig nem akartak tanítói állást adni, míg férje nem teszi le voksát a rendszer mellett.

⁴⁸ Szabó G. i. m. 2021, 15.

Ezeket az előadásokat nyilván másképp értékelték állami és egyházi szempontból. Az állam és a lojális lelkészek hasznosnak tartották, azonban érdemes kitérni a passzív lelkészi véleményekre is. Az ő magatartásukkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ezen lelkészek egy része összekötötte a HNF gyűléseit bevásárlással, egyéb ügyek elintézésével. Mivel térítették az utat, jó alkalom volt eljutni a fővárosba, vagy a megyeszékhelyekre, mely tűnhet praktikus gondolkodásnak is, de értékelhetjük úgy is, hogy a lelkészek jó része fölösleges időtöltésnek tartotta ezeket a tájékoztatókat, és így legalább látták a hasznát az utazásnak.⁴⁹ Egy másik beszámoló szerint a HNF rendezvényei csak annyiban voltak hasznosak, hogy legalább találkoztak a megye lelkészei, illetve vegyes felekezeti rendezvényeken megismerkedhettek a katolikus, evangélikus stb. szolgatársaikkal.⁵⁰

Az előadások témáira csak a teljesség igénye nélkül térnék ki. Általánosságban kijelenthető, hogy a témák megválasztása összhangban volt az aktuális kül- vagy belpolitikai eseményekkel. Az is megfigyelhető, hogy többnyire az előadások témáit országosan, egy meghatározott időpontban, de megyénként

külön-külön dolgozták fel (ha csak nem országos rendezvény volt, ahol a különböző megyék megválasztott küldöttei vettek csak részt). Amennyiben tanácsi vagy országgyűlési választások közeledtek, a témák a hazafiaság kérdéskörével foglalkoztak (például: *A HNF munkája és az egyház részvétele a nemzeti egység szolgálatában*).⁵¹ Gyakran reflektáltak nemzetközi eseményekre, világkongresszusokra, konferenciákra, többnyire a béke témakörének körüljárásával (például: *Tájékoztató a Békeerők Világkongresszusáról*,⁵² *A békés együttélés kérdése*,⁵³ *Népek békéje és barátsága*,⁵⁴ *A leszerelés és az atom-eltiltás kérdése*,⁵⁵ *A nemzetközi helyzet és a német kérdés*⁵⁶). Ugyanígy foglalkoztak gazdasági (például: *A szocialista országok gazdasági együttműködése*,⁵⁷ a különböző ötéves tervekkel kapcsolatos tudnivalókkal⁵⁸), vagy mezőgazdasági kérdésekkel, termelőszövetkezetek (továbbiakban: TSZ) létrehozásával (például: *Egyházunk biztonságtételének helye népünk körében – Különös tekintettel a mezőgazdaság szocializálására*⁵⁹). Hogy ezek az előadások milyen hatással voltak valójában a lelkészekre és közvetve gyülekezeteikre, nehezen mérhető. Ám azt látjuk, hogy idővel nem volt elég részt venni

ezen a gyűléseken, hanem a lelkészeket különböző területeken transzmissziós, propagandisztikus célokra használták fel. Ugyanennek eredménye szintúgy nehezen mérhető, de hatásuk a fentiek tükrében valamennyire rekonstruálható. Nem véletlen Balogh Margit megjegyzése: „A kádári konszolidációt követő évtizedekben az a furcsa helyzet állt elő, hogy a szószék-ről sokszor ugyan azt mondták, mint a népfront gyűlésein, csak az előbbin egyházi, az utóbbin politikai zsargonban.”⁶⁰

EGYHÁZI SZEMÉLYEK TEVÉKENYSÉGE A PROPAGANDÁBAN

Az egyházi személyek HNF-ben való szerepeltetése kettős célt szolgált. Egyrészt a vezető szervezetekben, így az Országos Tanács és a Kongresszus megválasztott küldöttei jól reprezentálták a „szövetségi politikát”, azaz, hogy világnézettől függetlenül valóban együttműködhetnek párttagok és párton kívüli személyek. Ez egyrészt segíthette Kádár tömegbázisának szélesítését, másrészt hivatkozási alap lehetett a Kádár-rendszer nemzetközi elfogadtatásának kimunkálásában is. Ezenkívül az alsóbb szinteken, tehát a különböző megyei, járási, városi, községi

⁴⁹ Bagi László, OH, 2024. 03. 08.

⁵⁰ Lentulai Attila, OH, 2024. 04. 29.

⁵¹ *Meghívó a HNF Hajdú-Bihar megyei Bizottsága a protestáns lelkészek részére tartott gyűlésre* (1968. 03. 05.). A Tiszántúli Református Egyházkerület iratai. I. 2. Püspökök iratainak gyűjteménye. Bartha Tibor. Hazafias Népfront 1958-1968. 47. doboz, 1.

⁵² *A HNF Hajdú-Bihar Megyei Bizottságának meghívója a katolikus és protestáns lelkészek számára* (1973. 11. 22.). A Tiszántúli Református Egyházkerület iratai. I. 2. Püspökök iratainak gyűjteménye. Bartha Tibor. Hazafias Népfront 1968-1976. 48. doboz.

⁵³ *Csongrád megyei Tanács VB Titkárság Egyházügyi Főelőadó jelentése az ÁEH-nak: Az 1961/62. évi papok részére tartott tájékoztató előadások tapasztalatairól* (1962. 04. 19.). MNL-OL-XIX-A-21-d 001/1962 (14. doboz), 1.

⁵⁴ *Az ÁEH tervezete: Tervezet a papi békemozgalmat feladataira, a májusi leszerelési hónap és a VI. magyar béke-kongresszus megrendezésével kapcsolatban* (1963. 03. 16.). MNL-OL-XIX-A-21-d 001-2/1963 (18. doboz.), 2.

⁵⁵ *Hajdú-Bihar Megyei Tanácsos V.B Egyházügyi Előadója jelentése az ÁEH-nak: Politikai tájékoztató előadásokról jelentés* (1962. 08. 02.). MNL-OL-XIX-A-21-d 001/1962 (14. doboz).

⁵⁶ *Budapest Főváros Tanácsának VB jelentése az ÁEH-nak: III. n. évi jelentés* (Dátum nélkül). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-40/1961 (10. doboz), 1.

⁵⁷ *Az ÁEH jelentése a papok részére indított politikai tájékoztató előadásorozat IV. előadásának tapasztalatairól* (1962. 04. 20.). MNL-OL-XIX-A-21-d 001-9/1962 (14. doboz.), 1.

⁵⁸ *Csongrád megyei Tanács VB Titkárság Egyházügyi Főelőadó jelentése az ÁEH-nak: Az 1961/62. évi papok részére tartott tájékoztató előadások tapasztalatairól* (1962. 04. 19.). MNL-OL-XIX-A-21-d 001/1962 (14. doboz), 1.

⁵⁹ *Budapest Főváros Tanácsának VB jelentése az ÁEH-nak: III. n. évi jelentés* (Dátum nélkül). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-40/1961 (10. doboz), 3.

⁶⁰ Balogh Margit: *Egyház és egyházpolitika a Kádár-rendszerben. Eszmélet*, 1997/2, 69–79. https://www.eszmelet.hu/balogh_margit-egy-haz-es-egyhazpolitika-a-kadar-rendszerben/ (Utolsó letöltés: 2025. 06. 23.).

bizottságokba bevásztott lelkészi tagokat, illetve a tájékoztató előadásokon részt vett lelkészeket – ahogy az előző fejezetben említettem – propagandisztikus célokra, a párt politikájának népszerűsítésére használták fel. Azonban – mint alább látni fogjuk – nemcsak a különböző állami, vagy társadalmi szervezetekben pozíciót kapott papi személyek vettek részt a propagandában (ők inkább ennek a jelenségnek a szószólói, zenei hasonlattal élve: „első hegedűsei voltak”), hanem szinte mindenki, aki félelemtől vagy elvektől vezérelve cselekedett.

Ennek egyik fontos állomása a TSZ-eknek, azaz a „mezőgazdaság szocialista” átszervezésének népszerűsítése volt.⁶¹ Itt kell megjegyeznünk, hogy ezt nemcsak az egyházi személyek kapták feladatul, hanem a teljes HNF egyik legfőbb feladatává vált, amire egyes vélemények szerint azért volt szükség, hogy a kollektivizálás esetleges csődjéért a mozgalmat lehetett volna felelőssé tenni.⁶² A párt vezetősége viszont jó érzékkel látta meg, hogy a gyülekezetek papjai hagyományosan nagy tiszteletnek és népszerűségnek örvendenek, így a népszerűsítésben komoly szerepet szántak nekik. A népfrempolitikának ezen aspektusát annyira sikeresen vitték véghez, hogy az egyházak

(legalábbis a hivatalos református egyház) kifejezetten kiálltak az állam gazdasági, mezőgazdasági törekvései mellett.⁶³ A hatvanas években ezért számtalan püspöki vagy zsinati körlevél is kiküldésre került, mely az őszi szántásra, betakarításra, trágyázásra buzdított, így érthető ezen levelek „ganajozónak” keresztelt gúnyneve.⁶⁴ A támogató hozzáállás tükröződik a különböző belügyi jelentésekben is. Egy 1960-as jelentés szerint a Tiszántúli Egyházkerület lelkészeinek döntő többsége „fegyelmezett, jó szolgálatokat végzett például a mezőgazdaság szocialista átszervezése idején mindenütt, ahol segítőszolgálatokkal jót tudtak tenni, kész szívvel vállalták ezt”.⁶⁵ Egy másik jelentő tapasztalatai szerint a lelkészek okosan vállalják az átszervezés munkájából a rájuk bízott feladatokat. Ugyan akadnak kétes szándékú, vagy egyenesen „reakciós” papok is, de általában megnyugtató volt a helyzet, főleg ott, ahol a lelkész a Népfrempontban évek óta vállalt szolgálatait végezte, így következetesen tudott segíteni az átszervezés munkájában.⁶⁶ A politikailag passzív lelkészeket különböző módszerekkel igyekeztek távol tartani, különösen, amikor csoportos, akár hangszórón keresztüli agitáció folyt egy-egy településen. Szabó Imre lelkészt például 1959-ben behívatta a megyei egyházügyi

előadó és felelősségre vonta koholt vádak alapján, hogy miért járja egész nap a falut „ellenagitációt” végezve. Végül azzal bocsátották el, hogy az agitáció közben ne merészelje elhagyni a parókiát.⁶⁷

A segítőkéz törekvésnek az értékelésére megfelelő forrásbázist szolgáltatnak a különböző megyei tanácsok végrehajtó bizottságában dolgozó egyházügyi megbízottak azon jelentései is, melyet az ÁEH számára készítettek.⁶⁸ Itt kell kitérni arra a jelenségre, hogy a jelentések a lelkészek munkáját a mezőgazdaság szocialista átszervezésében segítőkéznek, legalábbis kielégítőnek tartják, azonban a TSZ-esítés befejeztével ennek egy új aspektusát emelik ki a jelentések írói. Eszerint a lelkészek nemcsak népszerűsítették a TSZ-eket, hanem igyekeztek be is lépni, mely komoly fejlődést okozott a pártvezetésnek. Ennek ugyanis kettős hatása volt, egyrészt, ha a lelkész TSZ-tag lett, csökkent a hitélet, ami az egyházpolitikai céloknak kedvezett, ráadásul „kedvet” csinált a belépéshez a tartózkodó híveknek is, másrészt viszont a lelkész továbbra is szorosan tudta tartani a kapcsolatot az egyháztagokkal, így könnyebben egyben tudta tartani a gyülekezetet. Azaz a gazdasági cél ütközött a hosszabb távú egyházpolitikai

⁶¹ A papok kollektivizálásban való szerepéről regionális-kistérségi szinten két tanulmányt emelnék ki: Sulák Péter Sándor: „A térszervezés egy csodás bűvópatak, mely tovább alakult”. A kényszerkollektivizálás békepapi recepciója Szolnok megyében, 1959–1962. In: *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – NEB, 2019, 381–419.; illetve: Szabó B. i. m. 2021, [359–382.] 367–371.

⁶² Tabajdi Gábor: *Kiegyezés Kádárral. „Szövetségi politika”, 1956–1963.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2013, 144.

⁶³ Természetesen ezt némi forráskritikával kell kezelni. A lelkészek habitusától is függött, hogy a különböző körleveleket felolvassák-e. Előfordult olyan, hogy az egyik pap elmondta a gyülekezetnek, hogy jött egy ilyen levél, de nem volt hajlandó a templom falai között felolvasni, csak a templom előtt. Lentulai Attila, OH, 2024. 04. 29.

⁶⁴ *Magyarország a 20. században. II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság.* Szerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó, 1997, 392.

⁶⁵ „Debreceni” fn. ügynök jelentése: Az 1960. évi berekfürdői lelkésztovábbképző tanfolyamokon szerzett tapasztalatok (1960. 09. 27.). ÁBTL 3.1.2 – M-39556/108, 1.

⁶⁶ „Nagy János” fn. ügynök jelentése: A falvak szocialista átszervezésének ügyéről. ÁBTL 3.1.2. M-25800, 129–130.

⁶⁷ Szabó I. i. m. 2001, 345–346.

⁶⁸ Megjegyzendő, hogy ezekben a forrásokban általában külön-külön készültek jelentések a különböző felekezetekről, de bizonyos esetekben kollektíve írnak a papságról, többek között a TSZ népszerűsítésének kiértékelésében is.

céllal. Egy ilyen 1961-es Békés megyei jelentés szerint a papok igyekeztek bekapcsolódni az új struktúra népszerűsítésébe, de nemcsak a szószékről, a püspöki körlevelek felolvasásával, saját véleményük elmondásával, hanem úgy is, hogy ők maguk is igyekeztek belépni a TSZ-ekbe, rendes-, vagy párttagként. Ezt a jelentés írója szerint egyrészt azért tették, hogy ne szakadjanak el a hívőktől, másrészt a háztáji föld is erre készítette őket. Ezért még a politikai szereplést sem zárták ki, de ezeket a törekvéseket sikerült leállítani.⁶⁹ További jelenség, hogy a különböző lelkészek, presbiterek, egyháziak is TSZ tagok lettek, akik a jelentés szerint ezzel dicsekedtek, igazolva magatartásukat, nem ellenséges szándékaikat. Gondot jelentett az is, hogy a papok – ha már nem engedték be őket a TSZ-be – az egyháztagoktól tájékozódtak, hogy a hívek elvesztése nélkül szervezhessék meg munkájukat.⁷⁰ Hasonlóképp vélekedett Cseh Lajos⁷¹ is az ÁEH 1961. március 3-i értekezletén is. Szerinte a papok csak azért akartak belépni a TSZ-ekbe, hogy továbbra is megtartsák maguknak a gyülekezeteket, akik szinte mind tagok lettek.⁷² Egy 1961-es Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei jelentés szerint 21 pap tagja lett a TSZ-eknek.⁷³

Egy 1961-es Bács-Kiskun megyei jelentés szerint náluk sem pap, sem főfoglalkozású egyházi személy nem került be a TSZ-ekbe.⁷⁴ Egy 1962-es borsod-aba-új-zempléni jelentés szerint nincs pap a szövetkezetekben, mint dolgozó.⁷⁵ Egy 1962-es jelentés szerint az országban kilencven protestáns pap végzett munkát TSZ-ekben (könyvelő, munkaegységelszámoló stb.).⁷⁶ A dokumentumból az látszik, hogy a papokat felhasználták a propagandához, de a sikeres kollektivizálás után már gátat szabtak minden egyéb tevékenységüknek és minden tettükben ellenséges konspirációt véltek felfedezni. Ez a szigor – ahogy a korábbi fejezetekben láthatuk – megyénként eltért. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a jelentések nem teljesen egyértelműek, olykor nem derül ki, hogy a TSZ tag, vagy a TSZ-ben dolgozó lelkészekre vonatkozik. Mindenesetre a papok TSZ-ekbe való beválasztását a központi pártbizottság nem támogatta, ahogy azt jelezték a párt állami, vagy tanácsai szervei felé is, ennek ellenére – mint látjuk – történtek ilyen esetek. Az erre való megoldást Olt Károly⁷⁷ az ÁEH 1961. március 3-i országos értekezletén abban látta, hogy ezeket a papokat valamilyen indokkal át kell helyezni, ám megjegyzi,

hogy ez a protestánsoknál nem lesz olyan egyszerű.⁷⁸ A jelentésekben található hátsó szándékú lelkesítő szervezkedésnek nem sok valóságalapja volt, azonban az tény, hogy a TSZ-ek elindulásával a gyülekezeti élet jócskán visszaesett a mezőgazdaságból élő gyülekezetekben, főleg ott, ahol a presbitériumok túlnyomó többsége is TSZ tag lett. Itt ugyanis a presbiteri gyűléseket télen gond nélkül meg tudták tartani, de tavasztól nehezen, vagy egyáltalán nem tudtak összeülni a presbiteri tagok.⁷⁹ Egy meg nem nevezett lelkész szintén erről panaszkodik egy róla írt ügynöki jelentésben, aki elmondta, hogy szívesen vállalja a segítő munkát „ebben a dologban”, bár közben a templom kiürült, így valahogy vissza kellene édesgetni a híveket.⁸⁰

A TSZ népszerűsítése mellett fontos szerepet kaptak a lelkészek a választások népszerűsítésében is. Egy diktatúrában furcsán hathat a választások népszerűsítésének jelentősége, de a rendszer elfogadtatásának, népszerűsítésének, nem beszélve a nemzetközi elfogadtatás áhított reményének szempontjából nagy jelentőséget kapott a párt részéről. Itt elsősorban ismét azokat az egyháziakat kellett megnyerni,

⁶⁹ Ez utóbbi azért nem ment könnyen a protestánsoknál, mert a papfeleségek gyakran könyvelőként dolgoztak a TSZ-ekben, ahol a komoly könyvelőhiány miatt ragaszkodtak a munkájukhoz.

⁷⁰ Békésmegyei Tanács VB. Egyházügyi Főelőadójának jelentése az ÁEH-nak: 1961. I. n. évi jelentés (1961. 04. 07.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-3/1961 (10. doboz), 2.

⁷¹ Cseh Lajos (1918–2001): Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi előadója, majd 1952 és 1974 között tanácsosa.

⁷² ÁEH jegyzőkönyv az 1961. március 3-i országos értekezletről (1961. 03. 03.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0010-1/1961 (11. doboz), 29.

⁷³ Szabolcs-Szatmár megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Titkárság, Egyházügyi főelőadójának jelentése az ÁEH-nak (1961. 09. 14.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-30-1961 (10. doboz), 1.

⁷⁴ Bács-Kiskunmegyei Tanács VB. Egyházügyi Főelőadójának jelentése az ÁEH-nak: Jelentés az első negyedévben végzett egyházpolitikai munkáról (1961. 04. 18.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-10/1961 (10. doboz), 2.

⁷⁵ BAZ Megyei Tanács VB. Egyházügyi Főelőadójának levele a Megyei Pártbizottság Agit.-Prop. Oszt. Vezetőjének (1962. 06. 01.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0042-8/1962 (17. doboz), 3.

⁷⁶ Az ÁEH jelentése: Tájékoztató a papoknak világi pályán történő elhelyezkedéséről. (1962. március 27.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0033-1/1962 (17. doboz), 2.

⁷⁷ Olt Károly (1904–1985): politikus, az Elnöki Tanács titkára (1957–1961), az Országgyűlés elnöke, korábbi népjóléti-, majd pénzügyminiszter. 1959 és 1961 között az ÁEH elnöke.

⁷⁸ ÁEH jegyzőkönyv az 1961. március 3-i országos értekezletről... i. m. 37.

⁷⁹ Lásd például: Békés Megyei Tanács VB. Egyházügyi főelőadójának jelentése az ÁEH-nak: II. negyedévi jelentés (1961. 07. 05.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-18-1961 (10. doboz), 3.

⁸⁰ „Nagy János” fn. ügynök jelentése egy „országos jellegű lelkész konferenciáról”. ÁBTTL 3.1.2. M-25800, 139.

akik a rendszer kárvallottjai voltak, így elutasító, legalábbis passzív magatartással nézték a szocialista átalakulás vívmányait. A lelkészek már említett társadalmi befolyása miatt ismét őket, a „pásztorokat” kellett bevonni, hogy a „nyáj” kövesse őket. Ennek érdekében a választások időszakában a különböző szintű tanácsok minden lehetőséget felhasználtak az egyéni és csoportos beszélgetésekre az egyházmegyék lelkészeivel. A TSZ-esítés után, 1961-re a népfrent tevékenysége ugyan alábbhagyott,⁸¹ de az egyházi vonalon történő befolyásolás szándéka töretlen maradt. Ennek megfelelően a tájékoztató előadásokat megyénként kettő–négy alkalommal tartották, fókuszban a belpolitikai helyzet sajátosságaival.⁸² A források szinte kivétel nélkül pozitívan nyilatkoznak a papok országgyűlési és tanácsi választásokat segítő tevékenységéről. A különböző felekezetek papjait éppen ezért a legtöbb helyen meghívták a Népfrent által szervezett jelölőgyűlésekre is, sőt többségük fel is szólalt azokon és támogatták a HNF jelöltjeit, illetve a gazdasági fejlődést. Ezt persze némi forráskritikával kell kezelnünk, nyilván a lelkészek habitusától is függött, hogy mennyire voltak aktívak, illetve ahogy a HNF rendezvényeinél is megfigyelhető volt a szelektálás, úgy ebben az esetben is, az ellenálló, „reakciós” papokat egyszerűen nem hívták meg a jelölőgyűlésekre.⁸³ A források

többsége kiemeli, hogy a választás napján az egyházak papjai többnyire a templomokban, a szószékről buzdították híveiket, hogy már a templomból hazafelé menet tegyenek eleget hazafias kötelességüknek.⁸⁴ Olyan eset is előfordult egyes községekben, hogy a református lelkészek kisgyűléseket tartottak híveiknek, ahol a Népfrent programját és a község fejlődését ismertették. Egyes papok még a vasárnapi istentisztelet előtt elmentek szavazni, hogy elsőként voksolva példát mutassanak híveiknek.⁸⁵

A propagandában végül fontos szerepet kapott a párt külpolitikájának nemzetközi népszerűsítése is, többek között a fentebb már említett elfogadtatás, illetve az országimázs javításának szempontjai miatt. Ugyan ez nem köthető közvetlenül a HNF tevékenységéhez, de a befolyásolás szempontjából szükséges erre az aspektusra is kitérnem. A kedvező külföldi megítélés érdekében a hatalom, apparátusának teljes eszközrendszerét mozgósította, a propagandától a titkosszolgálatokig.⁸⁶ Éppen ezért a különböző nemzetközi összejöveteleken szerzett tapasztalatokat nemcsak az ÁEH, vagy tanácsi jelentéseken, hanem ügynöki jelentéseken keresztül is tudjuk rekonstruálni, tekintve, hogy a belügyi értelemben (is) együttműködő református püspökök nagy része részt vett ezeken a konferenciákon. Ezen terv megvalósításához

a különböző nemzetközi eseményeken résztvevő egyházi delegációk – szocialista berendezkedéssel kapcsolatos – pozitív megnyilatkozásaival is számoltak a pártban. A protestáns lelkészeket arra is biztatták, hogy a Vatikán, illetve a „nyugati” lelkészek véleményét ellensúlyozzák a különböző ökumenikus fórumokon, hangsúlyozzák a rendszerben tapasztalható vallásszabadságot és álljanak ki a szocialista értékek mellett. A nemzetközi vérkeringésbe a „békeharc” jelszavával kapcsolódtak be a különböző lelkészek, amely legalább annyira ellentmondásos tevékenység, mint maga a kifejezés (kevésbé lehet elképzelni, hogy bármelyik pap is a béke ellen dolgozott volna). Viszont a béke kérdése a kommunista frazeológiában központi szerepet kapott, ami kiváló ötletnek bizonyult, hisz senki nem mert ellene ágálni. A különböző külföldi rendezvényeken különösen a protestánsok munkájával voltak elégedettek, akik a jelentés szerint jól képviselték az ország külpolitikáját és ezzel hozzájárultak a Magyar Népköztársaság nemzetközi tekintélyének növeléséhez.⁸⁷ A protestáns egyházak általános külügyi tevékenységét a különböző egyházi világszervezeteiben gyakorolt magatartását szintén eredményesnek és dicséretesnek értékelték. Az egyik ilyen nemzetközi összejövetel a Prágai Keresztyén Békekonferencia (továbbiakban: PKB)⁸⁸ volt, ahol

⁸¹ Tabajdi i. m. 2013, 144.

⁸² Erre példa: *Pest megyei Tanács VB. egyházügyi főelőadójának levele az ÁEH-nak: I. n. éves jelentés.* (1963. 04. 04.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-9/1963 (19. doboz), 5.

⁸³ *ÁEH jelentése: Tájékoztató az egyházi személyeknek a választással kapcsolatos magatartásáról.* (1963. 03. 02.). MNL-OL-XIX-A-21-d (20. doboz), 2.

⁸⁴ *Pest megyei Tanács VB. egyházügyi főelőadójának levele az ÁEH-nak: I. n. éves jelentés* (1963. 04. 04.), 2.

⁸⁵ *Békés megyei Tanács egyházügyi főelőadójának jelentése az ÁEH-nak* (1963. 04. 08.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-12/1963 (19. doboz), 1.

⁸⁶ Tabajdi Gábor: A hatalom és az egyházak (Kádár János nyilatkozatai alapján). *Egyházforum*, 2011/3, 18–25.

⁸⁷ *ÁEH jelentéstervezete a PB-nek az egyházpolitikai helyzetről, a vallásos ideológia befolyásának tapasztalatairól és a további feladatokról* (1973.11.01.). MNL-OL-XIX-A-21-d 002-1/d/1973 (69. doboz), 3. Később az MSZMP Agit. Prop. Osztálynak is megküldték véleményezésre, melyet november 22-én, november 28-án, december 5-én is átdolgoztak.

⁸⁸ A Prágai Keresztyén Békekonferencia 1958-ban jött létre prágai székhellyel, azzal a céllal, hogy „mozgósítsa a keresztyén békeerőket”, illetve támogassa a „szocializmus táborának” és a Béke Világtanácsnak a célkitűzéseit.

a különböző jelentések szerint is jelentős befolyással bírtak a magyar delegációk.⁸⁹ Sőt, egy ügynöki jelentésből azt is tudjuk, hogy 1959-ben a PKB vezetője, Bohuslav Pospisil válságos állapota miatt Bartha püspök még magyarországi iroda felállítását is javasolta. Az is kiderül, hogy Szamosközi püspök szerint a PKB mindenkinek fontos ügy Magyarországon, mely a gyülekezetek ügyévé is lett, ezt bizonyítja a gyülekezeti hirosimai bűnbánati nap.⁹⁰ Ez az esemény is azt mutatja, hogy a politikai befolyásolás még a gyülekezeti szintig is eljutott, ez esetben nemzetközi kontextusban, az imperialista USA dicsőségének nem tekinthető tetteinek kidomborításával. Egy Békés megyei jelentésből szintén azt látjuk, hogy a lelkészek többsége a templomi prédikációjában is foglalkozott a konferencia jelentőségével.⁹¹ Hogy ezeken az üléseken mennyire erős volt a baloldali blokk lelkészeinek lobbija, jól mutatja, hogy az 1960. szeptember 6-i ülésen állást foglaltak a Szovjetunió leszerelési javaslata mellett, és elítélték a nyugati egyházak antikommunista tevékenységét, úgy, hogy a résztvevő mintegy kétszáz főnek több mint a fele nyugati országokból érkezett egyházi személy volt.⁹² Egy más jellegű forrásból szintén a rendszer melletti kiállásra találunk példát. Ugyanezen a konferencián Strijd holland delegátus

az 1956-os forradalom utáni megtorlásokról felháborodottan beszélt, Pákozdy professzor⁹³ viszont kifejtette a fasiszmusmal kapcsolatos tapasztalatait, a Duna parti rémtetteket és hangsúlyozta, hogy ebben az összefüggésben valóban felszabadítónak gondolja a szovjetek bevonulását. Szerinte 1956-ban ennek a világnak a visszajövele fenyegetett, ezért a szovjetek újbóli beavatkozása ismét felszabadító jellegűnek tekinthető.⁹⁴ A PKB nagygyűléseit gyakran hazai előkészítés is megelőzte, melyeken a különböző egyházak azon fáradoztak, hogy a nagygyűlés propagálása érdekében miként használják fel nemzetközi kapcsolataikat.⁹⁵ A másik ilyen nemzetközi esemény az Egyházak Világtanácsának nagygyűlése, illetve annak Központi Bizottságának⁹⁶ ülése volt. Utóbbiról készült jelentés nyelvezete mutatja a párt nemzetközi eseményekkel kapcsolatos félelmét, (illetve paranoiáját) miszerint: „hazánk ellen ezúttal nem tett kirohanást az EVT főtitkára”. A Központi Bizottság ülése foglalkozott az egység kérdésével is, „melynek ki nem mondott célja az antikommunizmus volt”. Szó volt még a vallásszabadság kérdéséről, „azonban itt sem történt támadás ellenünk, tekintettel a Vatikán felé való kacsintgatásra és a szocialista országokkal való kapcsolat fenntartására”.⁹⁷ Jól mutatja az

egyházi személyek mozgósítását az a kijelentés is, hogy Bartha püspök ezen az ülésen „helyesen képviselte” a magyar külpolitikát és a nemzetközi ügyekkel foglalkozó bizottság jelentésében erőlyesen tiltakozott azon kijelentés ellen, hogy „Magyarországon 1957 óta a helyzet változatlan”. A határozott felszólalás következtében a jegyzőkönyvből törölték is a „sértő” tételt.⁹⁸ A Világtanács nagygyűléséről készült jelentésben – melynek fő témája: *Jézus Krisztus, a világ világossága* volt – hasonló nyelvezettel találkozunk. A téma kitűzése eszerint lényegében ideológiai harcot takart, amelyben a nem vallásos vagy nem keresztyén emberek sötétségben vannak. A beszámoló szerint a magyar protestáns egyházak már kidolgoztak egy tanulmányt a témával kapcsolatban, amely éles ideológiai bírálatot váltott ki a nyugati egyházi sajtóból.

Ezen nemzetközi kitekintéssel megállapítható, hogy a párt valóban számolt a lojális református egyháziak szocialista rendszer melletti kiállásával, melyet – mint látjuk – sikerrel képviseltek a különböző nemzetközi rendezvényeken. Az is fontos aspektusa a témának, hogy ennek eredményeit, témáit akár a gyülekezeti szinten is tárgyalták. Nem meglepő, hogy az egyházak nemzetközi tevékenységét az 1970-es évek elején

⁸⁹ Például: Az ÁEH tájékoztatója Kállai elvtárs részére a protestáns püspökök tervezett fogadásával kapcsolatban (1964. 02. 26.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0029-2-1964 (25. doboz), 2.

⁹⁰ „Sztalmári” fn. ügynök jelentése a Prágai Keresztény Békekonferenciáról. (1959. 10. 28.). ÁBTL 3.1.2. M-29608/111

⁹¹ Békés Megyei Tanács VB. Egyházügyi főelőadójának jelentése az ÁEH-nak: *II. n. évi jelentés*. (1961. 07. 05.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007/1961 (10. doboz), 3.

⁹² A református egyház aktuális nemzetközi kapcsolatai. (1961. 01. 17.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0018/1961 (11. doboz), 2.

⁹³ Pákozdy László Márton (1910–1993): református lelkész, teológus, egyházi író, a Debreceni Református Kollégium, majd a Budapesti Református Teológia tanára.

⁹⁴ „Sztalmári” fn. ügynök jelentése a Prágai Keresztény Békekonferenciáról (1960. 09. 21.). ÁBTL 3.1.2. M-29608/144

⁹⁵ Uo. 3.

⁹⁶ Az Egyházak Világtanácsát (WCC) 1948-ban alapították Amszterdamban, és mindmáig a legnagyobb ökumenikus egyházközi szervezet.

⁹⁷ A református egyház aktuális nemzetközi kapcsolatai (1961. 01. 17.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0018/1961 (11. doboz), 1.

⁹⁸ Uo. 2.

már az egyházpolitika legeredményesebb területének jelölték meg.⁹⁹ Ugyanakkor az egyházak politikai, társadalmi aktivitását továbbra is elsősorban a nemzetközi tevékenységben tartották indokoltnak továbbfejleszteni. Emellett erősíteni próbálták azt a törekvést is, hogy a külpolitikai tevékenységekbe intenzívebben kapcsolódjanak be a klerikusok.¹⁰⁰ Ennek jeleit a HNF rendezvényein is nyomon tudjuk követni, ugyanis az 1970-es évektől egyre többet találkozhatunk a „béke” témája köré rendezett, nemzetközi tematikájú előadással.

A REFORMÁTUS EGYHÁZI VEZETÉS SZEREPE A POLITIKAI BEFOLYÁSOLÁSBAN, ILLETVE ANNAK SZÍNTEREI

Gyakran vetődik fel a kérdés, hogy a protestáns egyházak miért nem tartottak ki úgy a szocialista rendszer ellen, mint a katolikus egyház. A magyarázat általában a családdal való fenyegetettség (gyermekük továbbtanulása, a papfeleségek álláshoz jutása stb.), illetve az a tény, hogy a protestáns egyházak mögött nem állt egy olyan nemzetközi hatalmi tényező, mint a Vatikán. Ugyan ezeknek a magyarázatoknak is van létjogosultsága, véleményem szerint legalább ennyire erős érv a református és az evangélikus egyház alkalmazkodó képessége, ami a több százéves hányattatott

sorssal magyarázható. Talán ennek tudható be az a jelenség, hogy a református egyház meghatározó vezetőinek leváltása nagyobb atrocitások nélkül zajlott le.¹⁰¹ Ehhez hozzájárult az is, hogy az Elnöki Tanács 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendelete kimondta, hogy a protestáns egyházaknál az egyházkerületi szintű vezetők megválasztásához vagy elmozdításához az Elnöki Tanács hozzájárulására volt szükség. Ez nagymértékben megkönnyítette a hatalomhoz lojális egyházi réteg kialakítását.¹⁰² Ravasz László és Révész Imre leváltása után a négy egyházkerület élére az állammal együttműködő püspököt választottak. Sőt, Bartha Tibor a Tiszántúli-, Békefi Benő a Dunántúli-, Ráski Sándor a Tiszáninneni- és Szamosközi István a Dunamelléki Református Egyházkerületek püspökei belügyi értelemben is együttműködőek voltak, melynek forráskritikával vizsgált értékelése most nem tárgya írásomnak.¹⁰³ Emellett az egyházkerületekbe tagozódó egyházmegyék élére is az államhoz lojális espereseket választottak meg. Fenti körülményeket azért tartom fontosnak a téma szempontjából, mert megfigyelhető, hogy egyházi részről, a párt új egyházpolitikai irányelveinek átadása az alsóbb szintekre, semmilyen akadályba nem ütközött. Ez azt is jelentette egyúttal, hogy a vezetésben bekövetkező változások

alsóbb szinteken is biztosították a hatalom kiszolgálását, így a politikai befolyásolás elé sem gördült semmilyen akadály. A források alapján ennek egyházi színterei a következők voltak: a Konvent, a Zsinati Tanács, illetve a Zsinat (mint legfőbb döntést hozó szervek), az egyházmegyei értekezletek, a lelkésztovábbképző tanfolyamok, a lelkészörök, illetve a személyes beszélgetések. A kutatás nehézségeit mutatja, hogy az ebben az időszakban készült konventi és zsinati jegyzőkönyvek nincsenek meg a Református Zsinati Levéltárban.¹⁰⁴ Ennek a fontos forráscsoportnak a hiányában a politikai befolyásolás nem rekonstruálható hivatalos belső dokumentumokból, csupán a különböző tanácsi, ÁEH által írt, esetleg ügynöki jelentésekből, egyházi oldalról pedig püspöki hagyatékokból, emlékiratokból.

A forrásokból az derül ki, hogy az 1960-as évektől kezdve a Hazafias Népfrontnak, mint a papi személyek politikai befolyásolásának színtere az egyházi térre is kiterjedt. Ennek már látjuk jeleit 1961-ben, egy ÁEH értekezőlet jegyzőkönyvéből. Cseh Lajos szerint a református lelkészek politikai továbbképzése három vonalon folyt, egyrészt az ÁEH által szervezett előadásokon (azaz a HNF-ben), Berekfürdön (azaz a lelkésztovábbképző tanfolyamon, melynek helyszíne

⁹⁹ ÁEH jelentéstervezete a PB-nek az egyházpolitikai helyzetről, a vallásos ideológia befolyásának tapasztalatairól és a további feladatokról (1973.11.01.). MNL-OL-XIX-A-21-d 002-1/d/1973 (69. doboz), 3.

¹⁰⁰ Uo. 10.

¹⁰¹ Más felekezetek eljárói nem voltak ilyen szerencsések, elég, ha csak Ordass Lajos evangélikus püspök vagy Mindszenty József bíboros-hercegprímás bebörtönzésére és megpróbáltatásaira gondolunk.

¹⁰² Völgyesi Zoltán: A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. *Mediárium*, 2011/4, 29.

¹⁰³ Bővebben lásd: Majsai Tamás: harminc éven át állambiztonsági ügynökök álltak a magyar református egyház élén. *Mozgó Világ*, 2006/4. <https://epa.oszk.hu/01300/01326/00074/11majsai.htm> (Utolsó letöltés 2025. 02. 14.). A tanulmányból nem derül ki, de többüket eleinte a BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztályának, „c”, azaz a klerikális reakció elleni elhárítás alosztálya foglalkoztatta, mint „társadalmi kapcsolatokat” és csak a későbbiekben lettek beszerelve a BM III/III-1. alosztályába, mint ügynökök.

¹⁰⁴ A Konventi jegyzőkönyvek 1960 és 1963, a Zsinati Tanács 1960 és 1978, a Zsinati jegyzőkönyvek 1953 és 1989, a Zsinati napló 1953 és 1989 közötti időszakáról semmilyen forrás nem maradt fenn. Az esetlegesen fennmaradt jegyzőkönyvekre pedig a tanulmány befejezésének időpontjáig nem kaptam betekintési engedélyt a Református Zsinat Elnökségétől.

egyházkerülettől függően változott),¹⁰⁵ illetve az egyházmegyei lelkész körökben.¹⁰⁶ Véleménye szerint ezért kicsit túl is voltak terhelve a lelkészek a befolyásolás terén.¹⁰⁷ Itt kell megjegyezni, hogy a különböző „reakciónak” vagy „szektásnak” (például: betánista, karizmatikus stb.) ítélt lelkészeket – kötelező mivoltuk ellenére – kitilthatták ezekről az egyházi rendezvényekről is.¹⁰⁸ Egy másik ÁEH jelentés a tájékoztató sorozatok tapasztalatairól szólt, mely Pratner Józsefnek, az ÁEH elnökének ceruzával írt megjegyzése miatt igazán érdekes forrás. Eszerint az előadások után az anyagokat ismertetni kell a csoportos megbeszélésen is.¹⁰⁹ Tehát ekkorra már egy olyan tendencia bontakozott ki, hogy már nem volt elég csak a HNF által szervezett tájékoztató előadásokon részt venni, hanem az eszmecseréket a különböző egyházi összejöveteleken is folytatni kellett. Ennek egyrészt az volt a technikai oka, hogy az előadások után a különböző, tömegközlekedési eszközökkel érkező lelkészek igyekeztek haza, így az elhangzott témák megbeszélésére, konstruktív vitára nem maradt idő. Erre a problémára tehát az a megoldás született, hogy az elhangzott előadások témáit az

egyházmegyei lelkészi értekezleteken, illetve lelkész-köri értekezleteken tovább tárgyalták, ahol önállóan le kellett vonniuk az azokból adódó gyakorlati következtetéseket is. Egy Vas, illetve egy Békés megyei jelentés szerint is maguk a protestáns lelkészek kérték, hogy a jövőben legyen egy fórum, ahol kötetlenül lehet beszélgetni ezekről a témákról, mert az előadások túl hosszúak és utána már nincs idő konzultálni, mert mindenki siet haza.¹¹⁰ Valószínűleg azt ők sem gondolták, hogy ez az egyházi megbeszélések rovására megy. Ezt a metódust különböző módon értékelték a különböző egyházügyi főelőadók. Egyrésztől örömdetesnek tartották, mivel a papok mélyebben tudtak foglalkozni az általános tájékoztatóban elhangzottakkal. Sőt ennek ráadásul volt egy olyan vetülete is, hogy így a lelkészek kevesebb időt tudtak fordítani a módszeres lelkipásztorkodás és az evangelizáció kérdéseire, mely körülmény közvetve hozzájárult a fő egyházpolitikai cél eléréséhez is.¹¹¹ Erre erősített rá az is, hogy például a Békés megyei egyházügyi főtanácsos külön kérte az espereseket, hogy ezeknek a kérdéseknek a megtárgyalását helyezték előbbre az egyházi kérdésekenél.¹¹² A másik

vélemény szerint ugyan a lelkész-köri összejövetelek hasznosak a papság szakmai és politikai nevelése szempontjából, kérdésesnek találták, hogy „számukra” is hasznos tevékenység zajlott-e itt, mivel ezek ellenőrizhetetlenek voltak.¹¹³

Hogy hogyan is zajlott egy ilyen megbeszélés, abba betekintést enged Bartha Tibor püspök hagyatékának egy dokumentuma, melyet feltehetően a Hajdú-Bihar megyei kisköri gyűléseken használtak.¹¹⁴ Ebben a püspök által írt *Lelkipásztorok hazafias nevelése* című tanulmányának kisköri feldolgozásához találunk szempontokat. Elsőként a tanulmány rövid összefoglalását olvashatjuk, mely gyakorlatilag a hazaszeretet témáját járta körül. Eszerint a hazaszeretet Isten parancsa, tehát nem történelmi osztályok előjogait kell biztosítani és más népeket gyűlölni, hanem a békéért küzdeni. Ennek gyakorlati útja és módja a haza szocialista rendje építésének támogatása. Ugyanis a szocializmus alkalmas arra, hogy megoldja a nép nagy létkérdéseit, tehát hazaszeretetből folyó kötelesség ennek támogatása. Ezért részt kellene venni a társadalmi törekvésekben, a HNF munkájában és a Békemozgalomban és tartani

¹⁰⁵ Berekfürdőn általában évente szerveztek lelkésztovábbképző tanfolyamokat. Mindegyik tanfolyamon egy-egy egyházmegye lelkészei vettek részt, de az is előfordult, hogy több egyházmegye lelkészei is összegyűltek. Általában az adott egyházmegye esperese volt a tanfolyam elnöke, aki mellett egy másik lelkész titkári teendőket látott el.

¹⁰⁶ Egyházmegyétől függően bizonyos számú (a források ritkán említik, de például a tolnai egyházmegyében öt működött) lelkész körre voltak osztva az egyházmegye (földrajzi, közigazgatási, közlekedési szempontok figyelembevételével), melyeknek lelkészi vezetőjük volt. Az ő felelősségük volt, hogy havonta legalább egyszer megtartsák alkalmukat és az előírt anyagot áttanulmányozzák, megvitassák. A körvezetők esperesi ajánlásra kerültek ki és éves tiszteletdíjat is kaptak érte. A működésre vonatkozó forrás például: *Tolna Megyei VB Egyházügyi Hivatalának összefoglaló jelentése* (1962. 04. 02.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-7/1962 (14. doboz), 1.

¹⁰⁷ *ÁEH jegyzőkönyv az 1961. március 3-i országos értekezletről... i. m. 30.*

¹⁰⁸ Lásd: Szabó I. i. m. 2001, 419–420.

¹⁰⁹ *Az ÁEH jelentése a papok részére indított politikai tájékoztató előadássorozat IV. előadásának tapasztalatairól* (1962. 04. 20.). MNL-OL-XIX-A-21-d 001-9/1962 (14. doboz), 3.

¹¹⁰ *Vas megye egyházügyi főtanácsosának jelentése az ÁEH-nak* (Dátum nélküli). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-48-1961 (10. doboz.), 6.; illetve: *Békés megyei egyházügyi főtanácsosának jelentése az ÁEH-nak: Második negyedévi jelentés* (1963. 07. 13.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-22/1963 (19. doboz), 4.

¹¹¹ *Bács-Kiskun megyei Tanács VB. Egyházügyi főelőadójának jelentése az ÁEH-nak* (1961. 04. 18.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-3-1961 (10. doboz), 9.

¹¹² *Békés megyei egyházügyi főtanácsosának jelentése az ÁEH-nak: Második negyedévi jelentés* (1963. 07. 13.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-22/1963 (19. doboz), 4.

¹¹³ *Tolna Megyei Tanács VB. Egyházügyi főelőadójának jelentése az ÁEH-nak* (1961. 09. 08.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-25-1961 (15.d.), 3.

¹¹⁴ A szempontok írója – a dokumentumból nem derül ki, de a nyelvezetből megállapítható, hogy – egyházi személy volt.

kell a kapcsolatot a hatóságokkal.¹¹⁵ Ezután a dokumentum írója rátér arra a módszertani kérdésre, hogy a fenti tanulmányból mit kellene tárgyalni és hogyan a kiskörökben. Erre a szerző válasza röviden, hogy mindent, az egész tanulmányt el kell fogadni úgy, ahogy van. Hangsúlyozza, hogy nem egyszerre, egy kisköri gyűlésen kell feldolgozni a témát, mert az a cél, hogy minél jobban el tudjanak mélyülni a lelkészek az elméleti részben. Ebből kifolyólag majd csak egy másik alkalommal kell rátérni a gyakorlati részre. Az is fontos, hogy ne vitatkozó módon tárgyalják meg a tartalmat, hogy a „tanulmány fő mondanivalóin ne essen csorba”.¹¹⁶ Végezetül az előadó személyének fontosságára hívja fel a figyelmet az író, aki képmutatás nélkül és személyes példákon keresztül tud a hazaszeretet témájáról beszélni.¹¹⁷ Láthatjuk tehát, hogy egészen az alsó egyházi szinteken is komolyan folyt a politikai befolyásolás, ahol a legapróbb részletekig, forgatókönyv-szerűen meg volt tervezve még a megbeszélés módja is.

Hasonló, ám nagyobb léptékű fórumokon, a különböző lelkész-továbbképző tanfolyamokon, lelkészgyűléseken, lelkészkonferenciákon is hasonló politikai átképzés folyt. A „Debreceni” fn. ügynök 1960-as jelentése szerint a berekfürdői lelkésztovábbképző tanfolyamon határozott

és eleven érdeklődés nyilvánult meg a társadalomtudomány iránt. Igen sokan fejezték ki azt az igényüket, hogy az októberben kezdődő lelkészkerületi és lelkésztestületi továbbképzések alkalmain mindig hangozzanak el társadalomtudományi előadások is.¹¹⁸ Ha valóban volt is ilyen igény, azt látjuk, hogy ez találkozott a párt által foganatosított egyházpolitikai elképzelésekkel. Egy 1961-es jelentés szerint a tanfolyamon téma volt például az egyház biztonyságtételének helye a világban (nemzetközi helyzet, a békeség alakításáért végzett munka), illetve az egyház biztonyságtételének helye a nép körében (különös tekintettel a mezőgazdaság szocializálására).¹¹⁹ Egy Szolnok megyei jelentés hasonló témákról számol be, ám kiemeli, hogy ezeknek az előadásoknak azt a célt is szolgálniuk kell, hogy a lelkészek az ott tanultakat tovább vigyék a presbitériumokba, a gyülekezeteikbe.¹²⁰ Ugyanez a munka folyt egyéb egyházkerületek szervezésében, így például a balatonfüredi lelkésztovábbképző konferenciákon is,¹²¹ de ügynöki jelentésekből kimutatható a tahi református lelkészkonferenciák, vagy épp a mátraházi lelkészgyűlések ezirányú tevékenysége is. Az egyik ilyen tahi konferencián például előadást tartott a lelkészek társadalomtudományi szakcsoportja *A szocialista állam kialakulása, formái és funkciói* címmel,¹²² de tudjuk, hogy

Mátraházán például a falu szocialista átszervezésének ügyével is több alkalommal foglalkoztak.¹²³

BEFEJEZÉS, A KUTATÁS LEHETSÉGES IRÁNYAI

Dolgozatomban igyekeztem bemutatni a református lelkészek politikai befolyásolásának színtereit, módozatait a felhasznált források alapján. Véleményem szerint megállapítható, hogy ebben a HNF-nek nagy szerepet szánt a pártvezetés, még ha munkásságukat inkább az MSZMP hasznos kiegészítő szervének is értékelhetjük. Arra a momentumra viszont, hogy eleinte a politikai színterek elkülönítése nem mindig sikerült tökéletesen, Tabajdi Gábor világított rá. 1958. május 28-án vitatták meg az MSZMP KB művelődéspolitikai irányelveit, mely gyűlésen Grósz József kritizálta a marxizmus-leninizmus propagálására vonatkozó tételket. Mire Ortutay Gyula bevallotta, hogy véletlenül egy pártprogram került a testület elé...¹²⁴ A szervezés nem mindig sikerült itt sem. A kezdeti koordinátlanság ellenére azonban a Népfront tájékoztató előadásai a rendszerváltásig működtek. Emellett tanulságos az az eredmény is, hogy a lojális egyházi vezetés mekkora szerepet vállalt a befolyásolás transzmissziójában, melyeket az alábbi táblázatokban igyekeztem összefoglalni.

¹¹⁵ Szempontok dr. Bartha Tibor: *Lelkipásztorok hazafias nevelése* c. tanulmányának kisköri feldolgozásához. A Tiszántúli Református Egyházkerület iratai. I. 2. Püspökök iratainak gyűjteménye. Bartha Tibor. Hazafias Népfront 1958-1968. 47. doboz, 1-3.

¹¹⁶ Uo. 7.

¹¹⁷ Uo. 8.

¹¹⁸ *Debreceni fn. ügynök jelentése: Az 1960. évi berekfürdői lelkésztovábbképző tanfolyamokon szerzett tapasztalatok* (1960. 09. 27.). ÁBTL 3.1.2 - M-39556/108, 1.

¹¹⁹ *Budapest Főváros Tanácsának VB jelentése az ÁEH-nak: III. n. évi jelentés.* (Dátum nélkül). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-40/1961 (10. doboz), 1.

¹²⁰ *Szolnok megyei Tanács V.B. Egyházügyi Főelőadójának jelentése az ÁEH-nak* (1962. 01. 08.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-49/1961 (10. doboz), 3.

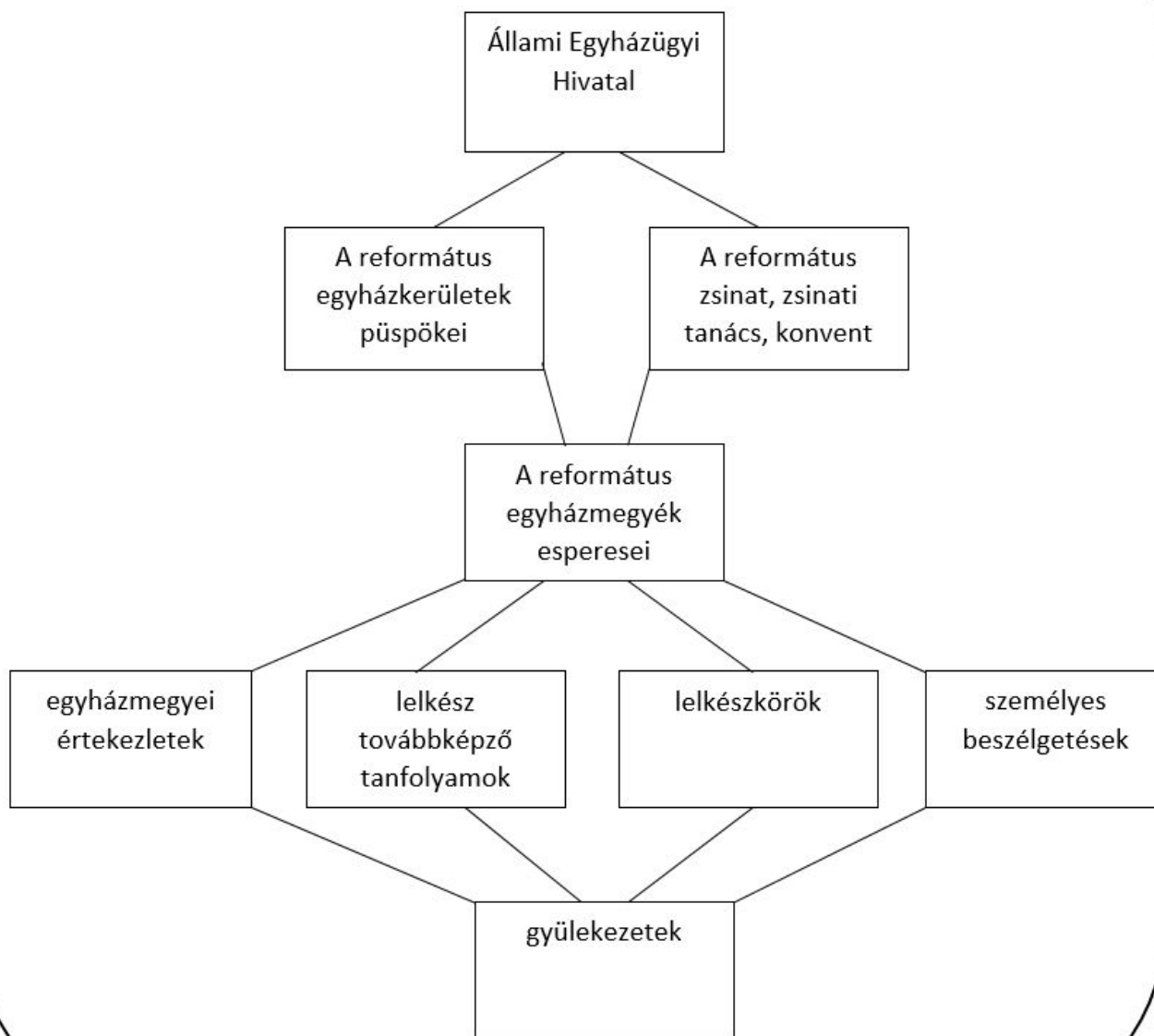
¹²¹ *Somogy megyei Tanács VB. Egyházügyi megbízottjának jelentése az ÁEH-nak* (1961. 07. 04.). MNL-OL-XIX-A-21-d 007-17-1961 (10. doboz.), 5.

¹²² „Nagy János” fn. ügynök jelentése a Tahiban tartott lelkészkonferenciáról (1962. 06. 30.). ÁBTL. 3.1.2. M-25800/296-300

¹²³ Például: „Nagy János” fn. ügynök jelentése a Mátraházán megtartott református lelkési konferenciáról. (1959. 12. 03.). ÁBTL 3.1.2. M-25800/159. Itt kell megjegyezni azt a körülményt, hogy az állambiztonság egy egyszerű lelkészkonferenciát is nagy erővel figyeltetett. Jelen esetben „Nagy János” fn. ügynök szerint Esze Tamás lelkésznek nem voltak TSZ-ellenes megnyilatkozásai, míg „Erdélyi” fn. ügynök szerint voltak. Ezért ezt az ellentmondást „Tóth Péter” fn. ügynök jelentésével akarták tisztázni...

¹²⁴ Tabajdi i. m. 2013, 129-130.

A politikai befolyásolás mechanizmusa, szinterei, résztvevői egyházi viszonylatban

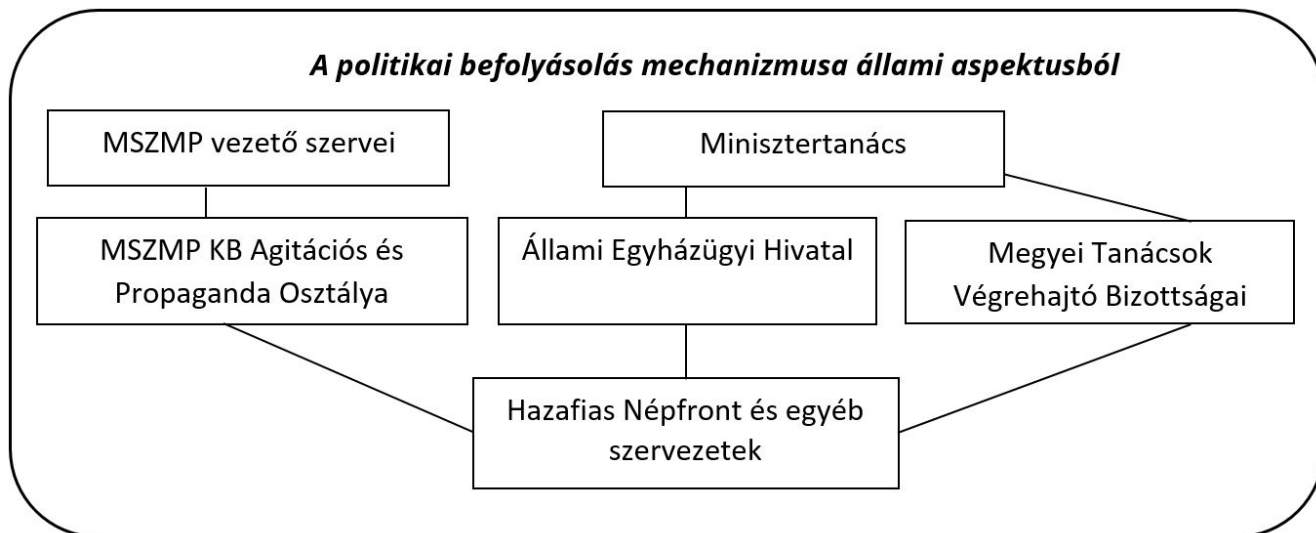
Feltehetjük a kérdést, hogy a bemutatottak alapján, ezeknek az előadásoknak mekkoraszerepe volt a párt szempontjából sikeres egyházpolitikában. Egy ÁEH szerinti tájékoztatás szerint 1962-ben jelentős számú papi személy lépett ki az egyház kötelékéből (ebből 27 református), melynek okait az egyházak tömegbefolyásának csökkenésében, a szocializmus „demokratikus és szabad

léggörével” szemben álló egyházi kötöttséggel és az anyagi gondokkal magyarázták. Ez a jelenség a kádári egyházpolitika hosszabb távú céljainak megfelelt, ahogy azt a jelentés írója is örömdetesnek találta. Szerinte ezt a tényt sem alá-, sem túlbecsülni nem szabad. Viszont átgondolt, hosszú évekre szóló politikai nevelő és „helyes” egyházpolitikai munkával ezt a folyamatot segíteni és

gyorsítani szándékoztak.¹²⁵ A forrásokból az is kitűnik, hogy olyan, nem feltétlen egyházi szempontból vizsgált változásoknak is lehetett szerepe az elvallástalanodásban, mint például a TSZ-esítés. A TSZ-ek anyagi helyzete meghatározója volt a hitélet befolyásának. Ahol a papok TSZ-tagok voltak, ott szinte alig volt hitélet.¹²⁶ Arról nem is beszélve, hogy a református egyház

¹²⁵ ÁEH jelentése: Tájékoztató a papoknak világi pályán történő elhelyezkedéséről. (1962. 03. 27.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0033-1/1962 (17. doboz), 2.

¹²⁶ Lásd például: Szolnok megyei egyházügyi tanácsos feljegyzése a protestáns, izraelita és kisegyházak hitéleti tevékenységére (1967. 11. 05.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0029-8/1967 (42. d.), 3.

önellátásának alapjaitól fosztották meg a gyülekezeteket. Ennek az anyagi deficitnek a jeleit már az 1960-as évek közepén lehet érzékelni, Bartha Tibor püspök jelezte Grnák Károlynak,¹²⁷ hogy 1965. december 31-ig 3.600.000 forint deficit mutatkozik a református egyházban.¹²⁸ A jelentésekből az is kiderül, hogy egy-másfél évtized alatt sikerült kialakítani a hatalomhoz lojális egyházi bázist, elég, ha csak a több száz, a HNF különböző bizottságaiban működő lelkészre gondolunk. Véleményem szerint ez az egyházpolitika láthatóan megtörte és kontrollálta a református egyházat, csökkentette annak tömegbefolyását, ezzel párhuzamosan nőtt a lojális lelkészek bázisa, a hívők száma viszont jelentősen csökkent. Ugyanakkor láthatjuk, hogy a befolyásolásra törekvő egyházpolitika sem volt egységes. Megfelelő útmutatás, koordinátlanság, illetve a kezdeti irányvonalak hiányában, a gyakorlat a megyei vagy az ennél alsóbb szintű helyi vezetéstől függött. A jelentésekből azt is láthatjuk, hogy egyes „túteljesítő” lelkészek részéről olyan vélemények is elhangzottak, hogy

a tájékoztató előadások nagyon érdekesek, időszerűek. Szerintük az előadók nagyon magas képzettségű – habár marxista felfogású – emberek voltak, akikről ugyanakkor úgy érezték, hogy segítik a helyes tájékozódásukat. Az ilyen és ehhez hasonló megnyilatkozásokat pedig a kádári egyházpolitika nem mulasztotta el legitimáció-pótlékként is felhasználni.¹²⁹

Tehát láthatjuk, hogy a hatalom számára óriási előrelépés volt, hogy a rendszer a „szószékről” is támogathatóvá, legitimálhatóvá vált.¹³⁰ A lelkészek különböző habitusának figyelembevételét nem győzöm hangsúlyozni, hiszen ne felejtjük el, hogy voltak bőven olyan lelkészek is, akik fenyegetettséggel, áthelyezéssel nem törődve ellenálltak. Sőt, 1968-ban újra életre kelt a református hitvallómozgalom, azaz a Hitvalló Református Egyház, mely majd egy évtized múlva 17 pontból álló kritikát fogalmazott meg a lojális egyházi vezetőkkel szemben.¹³¹ Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az 1956-os forradalom utáni időszakhoz képest egyre több klerikusnál mutatható ki

egyfajta közeledés az államhoz. Önéletírások, vallomások, egyéb források hiányában, az előző rendszerrel kapcsolatos vélemények, emlékek megosztásának elmaradásával azonban nem fogjuk megtudni, hogy egy-egy személynél mi volt az oka ennek a közeledésnek. Többek között azonban az ÁEH jelentései is azt sugallják, hogy itt nem feltétlen elvhűségből, hanem inkább egy új rendszerhez való alkalmazkodás miatt érzékelhető a közeledés. Ez az alkalmazkodókészség viszont ezúttal is sikeresnek bizonyult, az egyház ugyan gyengült a szocialista berendezkedés alatt, de mindmáig él és működik. Ugyan az egyház nem lelkészi híveire nem volt lehetőségem kitérni, de látnunk kell, hogy az ő kitartásuk, áldozataik és adományaik nélkül nem sikerült volna a rendszer túlélése. Vagy kissé más megfogalmazásban és olvasatban, ide idézve Ravasz László szavait: Isten különös kegyelme, hogy a református egyház a papjai ellenére még mindig fennáll.

¹²⁷ Grnák Károly (1928): az ÁEH Protestáns Főosztályának főosztályvezető helyettese, később vezetője.

¹²⁸ *Feljegyzés Prantner elvtárs részére* (1965. 12. 02.). MNL-OL-XIX-A-21-d 0029-3/1965 (30. doboz), 1.

¹²⁹ Tabajdi i. m. 2011, 18 – 25.

¹³⁰ Jávör Miklós: *Egyházpolitika, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957-1964)*. (Eszmetörténeti értekezés). Doktori (PHD) értekezés. PPKE BTK, Budapest, 2020, 141.

¹³¹ Balogh i. m. 1997, 69–79.

Egy jogtudós–oktató emlékei az iskolaépítő munkásságáról

Varga Csaba a Pázmányon (1995–2011)

Varga Csaba: *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és Jogbölcseleti Intézet (1995–2011)*. Budapest, Szerzői kiadás, 2024.

Varga Csaba *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és Jogbölcseleti Intézet (1995–2011)* című kötete nem hagyományos egyetemtörténeti munka. A szerző amellett, hogy sajátos, közvetlen stílusban ismerteti az intézmény (egy részének) történetét, őszintén vall oktatói filozófiájáról (az „egyetem ethoszáról”) és hitéről (a „keresztény hagyományáról”), s mindezt kiegészíti számos dokumentum közlésével.

Varga Csaba (1941) Széchenyi-díjas (2013) magyar jogász, jogfilozófus. Számos területen alkotott maradandót, kifejezetten termékeny és sokat idézett szerző idehaza és nemzetközi viszonylatban egyaránt; főbb kutatási területei: jogfilozófia és jogelmélet, jogösszehasonlítás elmélete, jogszociológia, jogantropológia és népi jogkutatás elmélete, jogállamiság, valamint a diktatúra utáni átmenetek. Varga Csaba – többek között – a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének kutatója (1965–), az Eötvös Loránd Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogelméleti Tanszékének oktatója (1982–1992), majd professzora (1992–2002) volt, az EU-Phare TEMPUS projektvezetője („Összehasonlító jogi kultúrák”, 1990–1993 és 1995–1998) és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogbölcseleti Intézetének alapító vezetője volt 1995–2011 között.¹

Varga Csaba a fentebb utolsónak kiemelt munkahelyének történetét meséli el – saját maga által kiadott művében. A kötet célja bemutatni a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar és kiemelten a Jogbölcseleti Intézet alapítástörténetét, illetve első bő másfél évtizedét.

A Pázmányt a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 1992. január 30-án hozta létre azzal a céllal, hogy – az 1635-ben Pázmány Péter

érsek által Nagyszombaton alapított és azóta fennálló egyetem – Hittudományi Kara mellé Bölcsészettudományi Kart is létesítsen. Az ezzel megalapított (valójában megújított) intézmény volt az első modern egyházi egyetem Magyarországon. A jogelőd intézményt Mária Terézia – a töröktől felszabadított – Budára költöztette és állami kezelésbe vette. Azóta bár újra és újra felvetődött a Hittudományi Karra alapozott új, független katolikus egyetem felállításának gondolata, de az erre irányuló kísérletek egészen a 20. század utolsó évtizedéig sikertelenek maradtak – noha ez idő alatt Nyugat-Európában és Amerikában szép számmal jöttek létre egyházi egyetemek. Ennek okai a hazai szekularizáció hiányosságaiban, majd az 1948 és 1989 közötti berendezkedés sajátosságaiban keresendők.

A megújított egyetem sorra nyitotta új fakultásait. 1995. április 3-án a Püspöki Konferencia megalapította a *Jog- és Államtudományi Kart*, benne a *Jogbölcseleti Intézettel*, amelynek tervezésében és felállításában Varga Csaba is aktív szerepet játszott. „A Jogbölcseleti Intézet gondolatilag a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Karközi Szervezőbizottságának öttagú grémiumba történt meghívatással kezdett előzetes formát ölteni, mely bizottság a munkáját 1994 szeptemberében kezdte és december 30-tól már operatív döntések sorát hozta meg.” [10.] – emlékezik vissza Varga. Az új egyetem és intézet – a kor és az ország viszonyai között – kényelmes helyzetben volt az afféle „giga-projektum a giga-finanszírozottságnak hála” [26.]. Érdekes, hogy Varga több esetben is kitér kiadói, kötetgondozói munkásságára és annak körülményeire, így beszámol a Pázmány – és az általa vezetett Tempus-finanszírozott projektek – sikereiről, például hogy ennek eredményeképpen az 1990 és 2011 közötti magyar jogelméleti könyvpiaci megjelenései jelentős részben a fenti két intézményhez köthetők,

¹ Varga Csaba önéletrajzát és publikációs jegyzékét bővebben lásd a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet honlapján: <https://jog.tk.hu/kutato/varga-csaba> és a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10000992&view=simpleList> (Utolsó letöltés ideje: 2025. 02. 06.)

valamint elanekdotázik az 1980-as évek végi Bibó István Szakkollégium diákjainak fordítói, tudományos és könyvkiadói szárnypróbálgatásairól is [25–16., 30., 34.]. Varga hosszan mesél a kari és intézeti szervezeti felépítés és humánerő, azaz az oktatói gárda valamint a tanegységek kialakításáról. A nagy munka meg is hozta gyümölcsét: 2006-ban érkezett meg az elismerés – az időközben tanszékké átminősített – *Jogbölcseleti Tanszék* tudományos, oktatói és tudományszervezői munkáját a Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB) „Kiválósági Hely – Place of Excellence” kitüntetésben részesítette – egyedülként az ország egyetemi tanszékei közül.

Varga Csaba egyetemvezetői eredményeiről és lehetőségeiről szerényen és visszafogottan nyilatkozik: „Az a tény, hogy magam karalapítástól külügyi és tudományos dékánhelyettesként szolgáltam (1995–2002), ügyeinken nem sokat lendített, mert hatalmas munkakedvével és munkabíráásával maga intézve gyakorlatilag mindent, dékánunk egyszerűen nem hagyott teret számomra önálló feladat felvállalásához – túl azon, hogy külföldiekkel való megbeszélésein persze meghívására rendszeresen részt vettem, és voltak bőven protokolláris tennivalóim is. [44.]” Dékánhelyettesi és könyvtári bizottság elnöki tisztjét kihasználva azonban minden erejével a kari és intézeti/tanszéki könyvtár kiépítésén és bővítésén dolgozott.

A szerző jelen művével egy a Pázmány alapításának huszonötödik évfordulójára készült emlékkötetben² elhelyezett írását folytatja és egészíti ki, méghozzá nem csupán szövegszerűen, hanem számos saját és egyéb fényképpel a korabeli egyetemi és intézeti, tanszéki életről, kiadványaikról és dokumentumairól. Továbbá függelékbe szedve közli az egyetemi kiadói és saját – tárgykörben született – munkásságának bibliográfiát is.

Az irodalmi jegyzék után mint forrásgyűjtemény, Varga közöl tizenhárom dokumentumot a kötet tárgyában, úgy mint „Emlékeztető a Könyvtári Bizottság 2000. október 10-én megtartott üléséről [részlet]”, „Kari tanácsi felhívásra elkészített folyóirat-koncepció”, „New York vezető jogi antikváriusa” vagy egyes dékáni hivatalnak készített feljegyzései.

Folytatva a dokumentumok közzétételét, Varga számos korábban megjelent írását, interjút vagy közölt beszélgetését rendezte sajtó alá, amelyekben egytől egyig az „egyetemről, karról, intézetről és a tanszékről” írt.

Végezetül a kötet IV. fejezetében a Pázmány alapítása mellett a Károli Gáspár Református Egyetem ügyében kifejtett kormányfőtanácsosi emlékeiből és az azokhoz köthető forrásokból szemezget, idéz. Megjegyzendő, hogy a bibliográfiák és közölt dokumentumok, valamint másodközlések tekintetében szerencsés lett volna azok tartalomjegyzékbe való részletesebb feltüntetése az átláthatóság és használhatóság segítése céljából.

Vizsgálva a kötet tartalmát, szerkezetét és hangvételét, már könnyen megértheti az olvasó, hogy egy, a Pázmány egyetem egyik intézetéről/tanszékről szóló kötet borítóján miért nem a – ahogy azt talán várná is az érdeklődő olvasó – Hofhauser Antal által tervezett budapesti Szentkirályi utca 28–30. szám alatt található jogi kar épületének impozáns homlokzata látható, hanem a babilóniai napisten Samast ábrázoló reliefje, amint törvényeket ad át a királynak. „Mert Samas az, aki »Naponta végigjárja a mindenséget, lát és tud mindent; bíró, aki előtt semmi nem marad rejtve és aki mindig az igazság és a törvény szerint ítél: jutalmaz vagy büntet«. [A szerző idézi a belíven.]”

Összességében elmondható, hogy a kötet gazdag forrásközlésével és Varga Csaba néhol anekdotikus, másutt pedig feszes és informatív hangvételével hasznos adaléka lehet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történetét kutatók vizsgálódásának, épp úgy mint a rendszerváltást követő évek (egyházi) egyetemi életének felpezsdítésének körképéhez is hozzájárulhat – főleg most a Pázmány Jog- és Államtudományi Karának alapításának harmincadik és az első szabad választások harmincötödik évfordulójának évében.

HEIL KRISTÓF MIHÁLY

² Szabó István (Szerk.): *Viginti Quinque Annis*. Szemelvények a PPKE JÁK történetének negyedszázadából. Budapest, PPKE JÁK, 2020.

A mezőgazdaság szovjet típusú átalakításának egyes társadalomtörténeti aspektusairól a legújabb magyar kutatások tükrében

„A vidék szovjetizálása”. Szerk. Csikós Gábor, Ö. Kovács József, Horváth Gergely Krisztián. Budapest, Jaffa, 2023. (Modern magyar történelem, sorozatszerkesztő: Ablonczy Balázs és Müller Rolf)

Az 1948-tól megkezdődő hazai kollektivizálás – a szovjet modell mezőgazdaságban történő érvényesítése – a szovjet típusú diktatúra társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusainak egyik meghatározó alaptörténete Magyarországon is. Az MTA BTK Vidéktörténeti Témacsoportja 2014-ben alakult meg az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának és a Nemzeti Emlékezet Bizottságának az együttműködésében a magyarországi vidék 1945 utáni társadalomtörténetével kapcsolatos alap kutatások kezdeményezésére. A *vidék szovjetizálása* címen 2023-ban megjelent – alapvetően társadalomtörténeti irányt követő – tanulmánykötet a szovjet intézményi struktúra mezőgazdasági leképezését tágabb társadalmi összefüggésekben is vizsgáló kutatócsoport munkája. Ez a kötet a vidék társadalmának 1945 és 1990 közötti átalakulásával kapcsolatos kutatásait foglalja össze, beleértve a II. világháborút követő magyarországi földosztás történetét is.

A politikai hatalom erőszakos módszereket is alkalmazott a kollektivizálás kikényszerítésére (innen ered a kényszerkollektivizálás kifejező fogalma is). Az egységes rendszerben összeálló tanulmányok szemléletes jelzőket is alkalmaznak ennek bemutatására, kihangsúlyozva, hogy nem csak egy értelmezési, illetve viszonyítási pont létezik a vidék szovjetizálásának átfogó megrajzolására társadalomtörténeti szempontból. Az alábbi átfogó terminus technicusokkal találkozhatunk például olvasás közben: mindennapokban zajló „vallásháború”, erőszakos modernizálás, belső honfoglalás, a kollektivizálás, mint a társadalmi homogenizáció eszköze. Az állam ugyanakkor az általa elkövetett erőszakot elhallgatni, és tabusítani igyekezett [12., 153–171.].

A tanulmánykötet számos levéltári forrást vesz alapul, meglátásom szerint a kutatások átfogó és színes képet rajzolnak a magyar társadalomtörténet és a szovjet típusú diktatúrák működésének mélyebb szintű megismerését segítve, nemcsak a tudományos célközönség, hanem a magyar vidék múltjának részletesebb, illetve új aspektusokból történő

megismerésére nyitott olvasók számára is egyaránt értékes olvasmány.

Az alap kutatásból megszülető, több szerző által írt és gondosan megszerkesztett kötet egységes képet mutat. A könyv alapvető érdeme, hogy számos egyedi példával mutat rá arra, hogy a magyar vidék szovjet módon megvalósuló kollektivizálása a társadalom különböző csoportjainak – a tanulmánykötetben szereplő konkrét felsorolás alapján munkás-paraszt, városi-vidéki, haladó–elmaradott (reakciós), kommunista–vallásos (klerikális) – szembeállítását is eredményezte [164.] A kollektivizálás vidéken generációs társadalmi-emberi kapcsolatokat bomlasztott fel, megszakított hagyományos paraszti életvezetési hagyományokat, szokásokat.

A pártállam az egyházakat a kommunista politikai hatalommal szembenálló gazdasági és ellenpolitikai bázist képező társadalmi erőnek tekintette. A tanulmányok összekapcsolódnak abban az értelemben is, hogy kényszerkollektivizálás aspektusából tárgyalja az egyház és állam viszonyát is egy-egy esettanulmányt hozva példaként, s egyúttal alátámasztásként. Szeretném az ezzel kapcsolatos alapvető megállapításokra külön felhívni röviden a figyelmet. Az egyházak szervezetének megroppantása, meggyengítése és lehetőség szerint minél erősebb ellenőrzése a pártállamnak egyaránt célkitűzése volt. A földek elkobzását, illetve a földosztást az államhatalom az egyház, az akkori hivatalos kifejezéssel élve, az egyházi reakció elleni fellépésre ugyancsak felhasználta. Az egyéni parasztgazdaságok kollektivizálás útján történő felszámolása – a vidék szovjetizálása – az egyházközségi (társadalmi) bázist is bomlasztani volt hivatott, tekintettel arra a körülményre is, hogy az egyéni, illetve paraszti birtok a magántulajdon köré hierarchikusan szerveződő falusi egzisztenciák alapja is volt.

A magyarországi földreform alapjául szolgáló rendelet a vidéki társadalmat homogénnek tekintette, a kötet különböző területi egységek vizsgálatán keresztül – ilyenek a járszági kisparaszti földek elvétele [60–68.], a keszthelyi arisztokrata birtok

szétदारabolása [68–76.], valamint a veszprémi római katolikus egyházmegye plébániáinak vagyontól való megfosztása [76–86.] – mutatja be a homogén elveknek ellentmondó gyakorlatot. A Csikós Gábor, Ö. Kovács József, Horváth Gergely Krisztián által szerkesztett tanulmánykötet a témaköröket táblázatokkal is gazdagon illusztrálja, így például a földosztással kapcsolatos különböző ügýtípusokat a Veszprémi egyházmegyében (lásd az 5. számú táblázatban) [79.].

A tanulmányok sorrendje időrendi logikát követ, ugyanakkor egyaránt építenek a *Nézőpontok, tapasztalatok és jövőhorizontok* (Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József) című első, bevezető fejezetben megadott történeti keretekre [9–34.]. A könyv ezt követően az alábbi fejezetekből épül fel (a címek minden esetben további szintén kifejező alcímekre, s annak mentén részekre tagolódnak tovább): *A háború vége – a szovjetizálás kezdete* (Czetz Balázs – Csikós Gábor – Galambos István – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József – Vértesi Lázár) [35–90.]; *Osztályharc falun (1948–1956). A kényszerkollektizálás első hulláma* (Csikós Gábor – Galambos István – Káli Csaba – Ö. Kovács József – Nagy Netta – Rigó Róbert) [91–133.]; *1956 és a kényszerkollektizálás második hulláma (1959–1961)* (Czetz Balázs – Farkas Gyöngyi – Horváth Gergely Krisztián – Káli Csaba – Ö. Kovács József – Rigó Róbert) [135–171.]; *A faluellenes politika pillérei* (Horváth Gergely Krisztián) [173–209.]; *A szocialista falu* (Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián) [211–248.]; *A kényszerkollektizálás jelenre vetülő árnyéka* (Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József) [249–261.]. A földosztás témakörét bemutató címben tehát önálló alcímmel szerepelnek az ennek kapcsán említett esettanulmányok. A kényszerkollektizálás első szakasza kapcsán alkalmazott új hatalmi módszereket és taktikákat újabb esetek leírásával mutatja be az olvasóközönség számára: *Jászság: végképp eltörölni a szabadparaszti múltat?* [116–123.]; *Homokhátság: túlélés a tanyavilágban* [123–128.]; *Zala megye: nagyüzem kisparaszti miliőben* [128–133.].

A szerzők az 1948 és 1961–1962-ig tartó időszakot hosszú ötvenes éveknek tekintik, a kollektizálás ezen időszakát – folyamatosan, a különböző kisebb korszakaiban – továbbra is különböző erőszakos módszerek jellemzik, az erre vonatkozóan célzottan a kötetben használt plasztikus kifejezéssel élve gyakorlati bekerítés zajlott a földtulajdonosokkal szemben. Az alkalmazott módszerek széles skáláját szintén területi példákon keresztül ismerhetjük meg, úgymint, *Fejér: agresszív térségfejlesztés* [143–149.];

Agitátorok, népnevelők Bács-Kiskun és Szolnok megyében [149–153.]; *Bekerítés Zalában* [153–161.].

Szociológiai szempontok is feltárása kerülnek, például akkor, mikor a vidéki társadalmat érintő különböző negatív jelenségek (öngyilkosság, alkoholizmus, lelki betegségek [224–241.]) és a szovjet típusú mezőgazdasági szerkezet kialakítására tett állami intézkedések közötti lehetséges összefüggéseket szeretné feltárni, megalapozva egyúttal a témakört érintő további – történeti, településszociológiai – kutatásokat is. Felhívom még a figyelmet a társadalombiztosítási ellátásokat érintő részletes elemzésekre, melyek számszaki módon mutatják be, hogy a kollektivizálás hátrányosan érintette azokat, akiket az államhatalom ebbe a termelési formába kényszerített. [181–190.] (A 7. számú táblázat így például a családi pótlék összegének eltéréseit számszerűsíti az úgynevezett „dolgozók” és a mezőgazdasági biztosítottak gyerekei esetében [185.], a 8. számú táblázat pedig a nyugdíjakra vonatkozó különbségtételeket láttatja [187.])

A kötet földrajzi térben is megjelenő aspektusait azonban nemcsak az említett különböző területi példák, esetek bemutatása jelenti. Kiemelném azt a megállapítást, mely szerint például a szövetkezetesítéssel szembeni tiltakozások a gazdák részéről területi szempontból sokkal inkább a Dunától keletre voltak jellemzőek [162.]. Szeretném ehhez kapcsolódóan kiemelni azt is, hogy a társadalmi ellenállás hátterének részletes feltárására vonatkozóan további kutatási lehetőségek merülnek fel (például említésre kerül az államhatalommal szembeni viselkedésformák történeti hagyományainak részletesebb feltárása). A kényszerkollektizálás során alkalmazott nyomásgyakorló és az azokkal szembeni védekező technikák jellegzetes példáit külön táblázatos formában (lásd 6. számú táblázat [166–167.]) foglalják össze. A vidéki társadalmat érintő szovjetizálás magyarországi történetére vonatkozó kutatások kiemelkedő új információkat tárnak elénk, s ezzel lehetővé teszik múltunk még alaposabb megismerését, a magyar mezőgazdaság szovjet típusú átalakításának eddig kevésbé kutatott, valamint új hazai társadalomtörténeti aspektusait mutatják be részletesen az olvasóközönség számára.

PÉTSY ZSOLT BALÁZS

Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei

RENDSZERVÁLTÁS A PLAKÁTOK TÜKRÉBEN – WORKSHOP AZ ÁBTL-BEN

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára által február 28-án szervezett levéltár-pedagógiai workshopra a RETÖRKI a gyűjtőkörének sajátosságait szemléltetve egy modern forrástípust, a plakátokat állította a bemutatkozó előadása fókuszába.

Marton József kollégánk célja a foglalkozásokkal kettős volt: egyrészt újfent átadni azt a tapasztalatot a résztvevőknek (diákoknak, gyakorló pedagógusoknak és a társintézményekben levéltár-pedagógiával foglalkozó kollégáknak), hogy történeti ismereteink – jelen esetben – forrásokon és szakmai módszereken alapuló történetkutatásból erednek; másrészt bizonyítani azt, hogy még kevésbé elismert típusú történeti emlékek (pl. plakátok és aprónyomtatványok) is jól, sőt a maguk egyedisége miatt akár a mai érdeklődők számára érthetőbb módon és nagyobb motiváló erővel szolgálják ezen elsődleges célt.

RETÖRKI-ELŐADÁS KAZAHSZTÁNBAN

Intézetünk tudományos igazgatója, dr. habil. Strausz Péter Kazahsztánba látogatva felkereste Almatyban az al-Farabi Nemzeti Egyetem történelem tanszékét. Március 10-én találkozott Prof. Bereket Karybaev tanszékvezetővel, majd március 12-i előadásán a RETÖRKI tevékenységét ismertette a tanszék oktatóival, kutatóival és doktoranduszaival. Ezen alkalommal szakmai diskurzusra is sor került, valamint egyeztetés történt a jövőbeli tudományos együttműködés lehetőségeiről.

BEMUTATTUK A HISTÓRIAPP TANULÁST SEGÍTŐ MOBILALKALMAZÁSUNKAT

Április 8-án, kedden délután a Dunakeszi Radnóti Miklós Gimnáziumban mutattuk be a HistóriApp nevű, tanulást segítő applikációt. A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár által fejlesztett alkalmazással a felhasználók szórakoztató módon, korszakokra, témakörökre és témákra osztva, kvízzjátékokon keresztül tesztelhetik tudásukat a XX. századi magyar történelemből, míg a „Tudástárban” található több mint 550 rövid szócikk segíti a tájékozódást, az ismeretek bővítését. Az applikációban lehetőség van egyéni és csoportos versenyek, megmérettetések tartására.

A bemutatón Nyíri István, a Radnóti Miklós Gimnázium igazgatója köszöntötte a vendégeket, majd Závogyán Magdolna, a Kulturális és Innovációs Minisztérium kultúráért felelős államtitkára beszédében elmondta, hogy a tartalmi minőség nem technikafüggő. Attól nem lesz jó egy könyv, hogy könyv formája és könyv illata van. Attól lesz jó és értékes, ami a lapjain írva van. A mai kor technikai eszközei pontosan ugyanúgy alkalmasak értékközvetítésre, kulturális edukációra, mint ahogy alkalmasak üres időtöltésre, megtévesztésre és veszedelmes csábításra a talmi csillogás felé. Ezért jár különösen nagy respekt azoknak, akik nem fagynak le és nem idegenkednek a digitális befolyástól, hanem felülnek a hullámokra és kihívást, izgalmas feladatot, kreatív kibontakozási lehetőséget látnak benne. A HistóriApp megálmodói pont így tettek és remek, cinkos együttműködésre hívták-hívják a diákságot, valamint mindenkit, akit érdekel múltunk, aki meg szeretné ismerni felmenőink életét, küzdelmeiket és döntéseiket.

Nyári Gábor, a RETÖRKI ügyvezető igazgatója beszédében kiemelte, hogy az applikáció létrehozásával az volt az elsődleges céljuk, hogy szórakoztató módon segítsék a középiskolás diákok, különösképpen az érettségi előtt álló fiatalok felkészülését, ezzel jobban felkeltve érdeklődésüket a történelmi kérdések iránt. Az alkalmazás fejlesztésénél figyelembe vették a Nemzeti Aparentervben és a kerettantervben foglaltakat, illetve kiemelt szempont volt, hogy a HistóriApp megjelenésében vonzó, a játékokat tekintve pedig addiktív legyen.

A bemutatón a gimnázium száz diákja Chira Csongor, az iskola tanára és a RETÖRKI tudományos segédmunkatársa vezetésével egy verseny keretei között előben próbálta ki az alkalmazást, a nyertes csapat tagjai pedig ajándékokat kaptak. A tanulást segítő HistóriApp alkalmazás mindenki számára ingyenesen elérhető Android és iOS alapú mobiltelefonokon és táblagépeken. Az applikációt azóta több mint 15 ezren töltötték le.

FÜR LAJOS IRATHAGYATÉKA A RETÖRKI-BE KERÜLT

Für Lajos (1930–2013) történész, az MDF alapító tagja, az Antall-kormány és a Boross-kormány honvédelmi miniszterének örökösei úgy döntöttek, hogy magánirathagyatékát letétként a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár őrizetére bízák. A felek egyetértének abban, hogy Für Lajos történészi és közéleti tevékenysége és a most levéltárba került magániratai a rendezést és feldolgozást követően számos kutató érdeklődésére tarthat számot.

RETÖRKI-RÉSZVÉTEL A DOSZ ARTS MŰVÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTUDOMÁNYI NAPON

Endrédi Tamás, intézetünk munkatársa részvételével zajlott 2025. április 11-én, az SZFE-n a Doktoranduszok Országos Szövetségének Művészeti, Színház- és Filmtudományi Osztályának konferenciája. Kollégánk *A marxista hegemonia megteremtése és korlátai a magyar filmes szaklapokban az 1972-es művészetkritikai határozat tükrében* címmel tartott előadást a *Filmművészet és -történet* elnevezésű szekcióban.

NYITOTT LEVÉLTÁRAK – LEVÉLTÁR-PEDAGÓGIAI FOGLALKOZÁSON A KECSKEMÉTI KODÁLY ISKOLA DIÁKJAI

Május 5-én a „Nyitott Levéltárak” ezévi programsorozatának keretén belül a RETÖRKI és a Hungarikum Liget közösen fogadta a kecskeméti Kecskeméti Kodály Zoltán Ének-zenei Általános Iskola, Gimnázium, Szakgimnázium és Alapfokú Művészeti Iskola egyik nyolcadikos osztályát.

A Marton József által vezetett levéltár-pedagógiai foglalkozás során a diákok saját maguk láthattak bele az 1987–90 közti évek szerveződő pártéletébe. Hogy mit kívánt s mit nem a magyar nemzet, illetve hogy milyen reformokat s milyen közéleti aktivitással képviseltek a nagyobb társadalmi támogatottságot élvező pártok, a diákok a levéltárunkban őrzött aprónyomtatványokon keresztül csoportmunkában és az oktatásban használt digitális platformok segítségével (megosztott dokumentumok, Wordwall, Mentimeter) ismerhették meg.

KERESZTÉNYDEMOKRATA SZELLEMISSÉG A 20. SZÁZADBAN

2025. május 6-án, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár szervezésében került megrendezésre *A kereszténydemokrata szellemiség a 20. században* című tudományos konferencia és pódiumbeszélgetéssel egybekötött könyvbemutató. A rendezvény a Kereszténydemokrata Néppárt és a Barankovics István Alapítvány támogatásával valósult meg a Párbeszéd Házában.

A program Dr. Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes, a KDNP elnöke köszöntőjével kezdődött, amelyben áttekintette pártja, valamint annak eszmei háttérének történetét. Ezt követően Dr. Latorcai Csaba, a KDNP ügyvezető alelnöke tartott előadást a keresztény gondolat 20–21. századi történetéről, hangsúlyozva az összeköttetést a jelen és a múlt között.

A tudományos szekciókat Dr. Nyári Gábor, a RETÖRKI ügyvezető igazgatója vezette. Elsőként Dr. habil Strausz Péter, a RETÖRKI tudományos igazgatója tekintette át a hivatásrendi elemek továbbélését a rendszerváltás időszakának kereszténydemokrata gondolatiságában. Prof. Horkay Hörcher Ferenc, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Politika- és Államelméleti Kutatóintézetének kutatóprofesszora, valamint a HUN-REN Filozófia Intézet tudományos tanácsadója a szubszidiaritás elvét vizsgálta eszmetörténeti kontextusban a katolikus társadalmi tanításban. A szekció utolsó előadását Dr. habil Zachar Péter Krisztián, az NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karának tanszékvezető egyetemi docense beszélt a jezsuita gondolkodókról a modern, európai kereszténydemokrácia alakításával összefüggésben.

A kávészünetet követően Dr. Frenyó Zoltán, a HUN-REN Filozófia Intézet emeritus tudományos főmunkatársa, valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának megbízott előadója Mihelics Vid második világháború utáni politikaelméleti munkásságát ismertette. Kovács Balázs, a RETÖRKI kutatási munkatársa a rendszerváltás időszakának környezetvédelemre és humánökológiára adott kereszténydemokrata válaszát mutatta be. Bagi György, a RETÖRKI levéltári munkatársa „a magyar ügy ébrentartását”, Varga László

emigrációbeli tevékenységét járta körül. Utolsó előadóként Dr. habil Birkás Antal, a KRE egyetemi docense, a KDNP Protestáns Műhely elnöke a műhely történetét és szellemiségét mutatta be a hallgatóságnak.

Az ebédszünetet követően, a program zárásaként Zachar Péter Krisztián moderálása mellett pódiumbeszélgetésre került sor, ahol a szerkesztőkkel (Strausz Péter, Bagi György és Kovács Balázs) a hamarosan megjelenő *A magyar kereszténydemokrata gondolatiság válogatott dokumentumai, 1970–1990* kiadvány háttér munkálatairól, az összeállítás módszertani sajátosságairól, a téma konkrétumairól beszélgettek.

SIKERESEN LEZAJLOTT A MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK ÁLLOMÁNYVÉDELMI TOVÁBBKÉPZÉSE A RETÖRKI-BEN

A RETÖRKI Levéltára adott otthont a Magyar Levéltárosok Egyesülete Állományvédelmi Szekciója 2025-ös szakmai továbbképzésének. A rendezvény során a levéltári- és állományvédelmi szakma ismert szakemberei osztották meg tapasztalataikat és ismereteiket: dr. Orosz Katalin és Györffy Szabolcs (Budapest Főváros Levéltára), valamint P. Holl Adrien (RETÖRKI).

Az elhangzott előadások három kiemelt témakört jártak körül:

- a nagyméretű sík papírtárgyak restaurálásának és tárolásának kihívásait,
- a digitalizálási módszerek közötti választás dilemmáját („Szkenneljünk vagy fotózzunk?”),
- valamint az IPM (Integrated Pest Management) rendszer és a klímaváltozás gyűjteményekre gyakorolt hatásait.

A délutáni kerekasztal-beszélgetés során az előadók közvetlen, barátságos hangulatban cseréltek eszmét az állományvédelem területén dolgozó szakemberekkel. Szó esett többek között a gyűjteményi raktárakban előforduló rovarok monitorozásáról és csapdázásáról, valamint arról is, milyen lehetőségek állnak rendelkezésre hazánkban rovarfertőzések esetén.

RETÖRKI-S RÉSZVÉTEL A 34. ICARUS LEVÉLTÁRI KONFERENCIÁN

2025. május 12-én kollégáink, Rapali Vivien levéltári főmunkatárs és Pálincás Barnabás levéltár és szakmafejlesztési igazgatóhelyettes képviselték intézményünket a ICARUS (International Centre for Archival Research) nemzetközi levéltárszakmai szervezet Budapesten megrendezett konferenciáján.

Rapali Vivien *The Hungarian Technical Intellectuals: Challenges in Researching Their Migration and Legacy – A Case Study of Viktor Babits Papers* című előadásában a magyar műszaki értelmiség migrációjának kutatási nehézségeit és a Babits Viktor-hagyatékának sorsát mutatta be. Pálincás Barnabás *The Return of József Szilágyi's Documents. Sources of Hungarian Emigration in the RETÖRKI Collection* című előadásában a Szilágyi József iratainak visszakkerüléséről és a RETÖRKI gyűjteményében fellelhető magyar emigrációs forrásokról számolt be.

Részvételük fontos lépés a RETÖRKI számára, hiszen intézményünk ezáltal aktívan bekapcsolódott a nemzetközi levéltári szakmai közösség életébe.

NYITOTT LEVÉLTÁRAK – TANÁRSZAKOS HALLGATÓK A RETÖRKI-BEN

Május 14-én az idei „Nyitott Levéltárak” programsorozat keretében az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem tanár szakos hallgatóit láttuk vendégül a RETÖRKI budapesti telephelyén. A rendezvényt Pálincás Barnabás, a levéltár és szakmafejlesztési igazgatóhelyettes köszöntöje nyitotta meg. Ezt követően Marton József vezetésével a hallgatók levéltár-pedagógiai foglalkozáson vehettek részt, melynek középpontjában az 1990-es és 1994-es országgyűlési választások álltak. A hallgatók csoportmunka keretében, digitális oktatási platformok (Wordwall, Mentimeter) és levéltárunk plakátgyűjteményének segítségével ismerkedtek meg a rendszerváltás történetével, a korszak közvéleményt foglalkoztató, olykor megosztó közéleti témáival.

KÖNYVBEMUTATÓ – SZEMELVÉNYEK A MAGYAR EMIGRÁCIÓ TÖRTÉNETÉBŐL

2025. május 15-én került bemutatásra – egy kettős könyvbemutató keretében – a Heil Kristóf Mihály által szerkesztett *Szemelvények a magyar emigráció történetéből* című kiadvány. A RETÖRKI és a Gondolat Kiadó közös kiadásában megjelent tanulmánykötetről M. Madarász Rita (ELTE BTK – NEB) moderálásában – a szerkesztő, Heil Kristóf Mihály (ELTE ÁJK) mellett – Soós Viktor Attila (NEB) és Intézetünk tudományos segédmunkatársa, Nagymihály Zoltán osztott meg néhány történetet. A megjelent munka esettanulmányokkal segíti a magyar emigráció történetének mélyebb megismerését és megértését. A program második felében a Nemzeti Emlékezet Bizottsága által megjelentetett *Fókuszban a hidegháború. Magyarország nemzetközi kapcsolatai, 1945–1989* című kötetről Lénárt T. András (SZTE BTK), Czizmazia Gábor (NKE) és Galambos István (NEB) beszélgetett M. Madarász Ritával.

RÉSZVÉTEL A LEVÉLTÁRVEZETŐK 2025. ÉVI VÁNDORGYŰLÉSÉN

2025. május 15-17. között, Ózdon rendezték a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) 2025. évi vándorgyűlését. A konferenciával egybekötött szakmai tanácskozáson a RETÖRKI képviselőjében jelen volt Nyári Gábor ügyvezető, Riba András László levéltár és szakmafejlesztési igazgató, Pálincás Barnabás levéltár és szakmafejlesztési igazgatóhelyettes, illetve P. Holl Adrien, állományvédelmi szakértő is, aki *Új gyakorlatok a raktárak állományvédelmi felmérése terén* címmel tartott előadást.

A XXIV. LAKITELEKI FILMSZEMLE FELHÍVÁSA

A lakiteleki Népfőiskola Alapítvány, a Hungarikum Bizottság, a Nemzeti Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft., a RETÖRKI Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár Nonprofit Közhasznú Kft. és a Dunaversitas Egyesület Sára Sándor emlékezetére meghirdeti a XXIV. Lakiteleki Filmszemlét. A rendezvény helyszíne a Lakiteleki Népfőiskola Kölcsey Háza lesz. Időpontja 2025. november 18–21. A versenyen részt vehetnek falvak, városok, iskolák televíziói, filmkészítő közösségek, magánszemélyek határon innen és túlról, minden 2015 után egyénileg vagy csoportosan készített magyar nyelvű alkotással, amely a korábbi filmszemléinken nem szerepelt.

P. HOLL ADRIEN ELŐADÁSA A MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE VÁNDORGYŰLÉSÉN

2025. május 20–22. között, Balatonfenyvesen rendezték a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2025. évi vándorgyűlését. A konferencia állományvédelmi szekciójának keretében kollégánk, P. Holl Adrien *A jövőbeli klímaváltozás modellezése múzeumi kártevők és gombákon* címmel tartott előadást.

KÖNYVBEMUTATÓ MONORON

A Monorért Baráti Kör idén májusban rendezvénysorozatot indított a monori találkozó 40. évfordulója alkalmából, melynek keretében Bíró Zoltánnak, a RETÖRKI alapító főigazgatójának életútinterjú-kötetét is bemutatták. A programsorozat egyik kiemelt eseménye volt május 26-án, hétfőn a Szekér Nóra történésszel és Bíró Zoltánnal, az MDF alapító elnökével rendezett, könyvbemutatóval egybekötött beszélgetés. A monori Dr. Borzsák István Városi Könyvtárban tartott eseményen a RETÖRKI kiadásában megjelent *Elbeszélt történelem* című közös kötetükről, a rendszerváltozás folyamatáról és az MDF korai időszakáról beszélgettek.

RETÖRKI A VIII. LEVÉLTÁRI PIKNIKEN

2025. május 31-én, nyolcadik alkalommal rendezték meg a Levéltári Pikniket Budapest Főváros Levéltárában, amelyen idén első alkalommal a RETÖRKI is részt vett. A hagyományosan nagy népszerűségnek örvendő Pikniken több mint 20 hazai, külhoni és külföldi levéltár mutatkozott be önálló standdal, ahol az érdeklődők részt vehettek raktári sétákon, kerekasztal beszélgetéseken, koncerteken, de a fiatalabb korosztályra gondolva a szervezők arcfestéssel, állatsimogatóval, pecsétöntéssel, bábelőadással és kézművesfoglalkozásokkal is készültek.

A RETÖRKI sátránál a résztvevők megismerhették levéltárunkat, legújabb köteteinket, tanulás-segítő mobilalkalmazásunkat, a HistóriApp-ot, illetve a *Rendszerváltó Szemle* legfrissebb és korábbi számait is.

A RENDSZERVÁLTÓ SZEMLE MEGÚJULÓ SZERKESZTŐBIZOTTSÁGÁNAK ALAKULÓ ÜLÉSE

Június 4-én, a nemzeti összetartozás napján került sor a megújuló *Rendszerváltó Szemle* szerkesztőbizottságának alakuló ülésére. A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár alapítása óta eltelt időben több meghatározó program mellett folyóirata, a *Rendszerváltó Szemle* az egyik legfontosabb vállalkozása.

A Lap tekintetében a 2024 végével bekövetkező szerkesztőséget és szerkesztőségi munkát érintő változások sorában a szerkesztőbizottság tevékenységét is fel kívánta frissíteni a RETÖRKI, olyan szakmai és tudományos értékek mentén, amelyekben a felkért tagok és az Intézet és Levéltár műhelye az elmúlt évek közös munkájának tapasztalatai alapján kölcsönösen bizonyosságot nyerhetett.

A megújuló 15 fős szerkesztőbizottságban helyet foglal: Czetz Balázs, Cseh Gergő Bendegúz, Fejérdy Gergely, Fodor Richárd, Germuska Pál, Kaposi József, Kiss Gy. Csaba, Kukorelli István, Medgyesi Konstantin, Müller Rolf, Szekér Nóra, Ujváry Gábor, Varga Zsuzsanna, Vizi László Tamás, Zachar Péter Krisztián.

A lap főszerkesztője Strausz Péter tudományos igazgató, a szerkesztőség tagjai Nagymihály Zoltán, Kovács Balázs, Pálincás Barnabás és Házi Balázs. A szerkesztőbizottság elnökének feladatait Riba András László látja el M. Kiss Sándor professzor tiszteletbeli tisztsége mellett. A szerkesztőbizottság titkára Rapali Vivien, a Levéltár és Szakmafejlesztési Központ levéltári főmunkatársa – gyűjteményi történész szakértője.

A Rendszerváltó Szemle 2025/2. számának szerzői

Bagi György (Kiskunhalas, 1987)

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán végezte történelem alapszakos tanulmányait, ezt követően az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem szakos mesterdiplomát művelődéstörténet szakirányon. 2021 óta a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI) levéltári munkatársa.

Csönge Attila (Szolnok, 1977)

A Debreceni Egyetemen szerzett történelem-tanár szakos diplomát 2001-ben, majd pedagógusként dolgozott. 2003-tól a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár levéltárosa. 2013-tól a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára igazgató-helyettese, 2014-től igazgatója. PhD-disszertációját 2022-ben védte meg a Debreceni Egyetemen. Kutatási területe a Magyar Kommunista Párt Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei története.

Fehér György (Tápiószentmárton, 1950)

Történész, egyetemi tanár. 1975-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem tanári- és muzeológiai bölcsész oklevelet szerzett. Doktori disszertációjára 1979-ben *summa cum laude* minősítést kapott. 1977 és 1983 között az Országos Műszaki Múzeum archívumát vezette, majd 1983-tól a Magyar Mezőgazdasági Múzeumba került. 1993-tól kinevezett főigazgató volt. Vezetői megbízása lejártával, 2014-ben nyugdíjba vonult. 1986–1994 között a Magyar Agrártörténeti Társaság titkára, 1995 óta elnökségi tagja, 1996 óta elnöke. 1994 óta a Mezőgazdasági Múzeumok Nemzetközi Szövetségének elnökségi tagja, 2002 óta alelnöke. 1995 óta a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának meghívott előadója, 2009–2014 között az Agrártörténeti Tanszék vezetője. 1996 óta az *Agrártörténeti Szemle* szerkesztője. 1996–2002 között a Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottságának titkára, 2001-től alelnöke. 2000 óta az ELTE BTK Új és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Iskola oktatója. Kutatási területe a 19–20. századi agrártörténet.

Heil Kristóf Mihály (Budapest, 1992)

Jogtörténész, jogász. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett alap- és mesterszakos oklevelet történelemből modern Magyarország specializáción, valamint az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán jogász, illetve a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szabályzatíró és kodifikációs szakjogász diplomát. 2023–2025 között a RETÖRKI operatív igazgatója volt. Az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének egyetemi tanársegédje, illetve a HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport munkatársa. Kutatási területe a reformkori magyar törvényhozás és a nemesi vármegye, illetőleg az 1945 utáni nyugati magyar emigráció története.

Nagymihály Zoltán (Budapest, 1988)

2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kérdéseit kutatta, szakdolgozata a *Látóhatár* című müncheni lap történetét mutatta be. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Kőrösi Csoma Sándor programjának ösztöndíjasaként kétszer fél évet töltött a németországi magyar diaszpóra közösségeiben. 2014-től a RETÖRKI munkatársa. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

Németh Máté (Budapest, 1985)

Középiskolai tanár. 2010-ben a PPKE BTK-n szerezte diplomáját, azóta történelemtanárként dolgozik. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola abszolvált hallgatója. 2017–2018-ban a RETÖRKI Archívum külsős munkatársa. Az Újpesti Babits Mihály Gimnázium tanára, a RETÖRKI Történelemdidaktikai és Pedagógiai Műhelyének tagja, 2024-től az Intézet kutatási munkatársa.

Pétsy Zsolt Balázs (Budapest, 1980)

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskolájának másodéves doktorandusz hallgatója. A *KRE-DIt* – a KRE Doktorandusz Önkormányzata online tudományos folyóirata – főszerkesztője, a történelemtudományi rovat vezető-szerkesztője. Magyar-lengyel összehasonlító történeti kutatásokat végez, fő kutatási területe a magyar-lengyel belügyi-állambiztonsági kapcsolatok, különös tekintettel az egyházakkal kapcsolatos pártállami tevékenységekre.

Rigó Róbert (Cegléd, 1973)

Történész, szociológus. PHD-disszertációját a Pécsi Tudományegyetemen védte meg 2011-ben. A Károli Gáspár Református Egyetem BTK Történettudományi Intézet Új- és Jelenkori Történeti Tanszékének tudományos főmunkatársa. A KRE Történelemtudományi Doktori Iskola titkára, valamint az Intézeti TDK koordinátora. A Nemzeti Emlékezet Bizottság Hivatalának kutatási osztályvezetője. Kutatási területei közé tartozik Magyarország társadalom-, vidék- és református egyháztörténete a 20. században.

A főszerkesztő életrajza

Strausz Péter (Budapest, 1977)

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen történelem és magyar nyelv és irodalom szakos diplomát, majd 2008-ban ugyanitt PhD fokozatot szerzett. 2018-ban habilitált, 2019-től a Budapesti Corvinus Egyetem Vezetéstudományi Intézet egyetemi docense. 2020-tól a RETÖRKI munkatársa, a történész munkacsoport vezetője, 2022-től tudományos igazgatója. A *Rendszerváltó Szemle* főszerkesztője.